

С. В. Паноў С. В. Марозава У. А. Сосна

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ 8

канец XVIII — пачатак XX ст.

АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫ ПАДЗЕЛ
БЕЛАРУСІ ў пачатку XIX ст.

УМОЎНЫЯ ЗНАКІ

Населеныя пункты

- **ВІЦЕБСК** Цэнтры губерняў
- Барысаў Цэнтры паветаў
- Лагойск Іншыя населеныя пункты

Граніцы

- дзяржаў на 1815 г.
- губерняў
- паветаў

Сучасная граніца Рэспублікі Беларусь

Заўвагі. 1. Беластоцкая вобласць далучана да Расійскай імперыі паводле Тэльзіцкага міру 1807 г.
2. Варшаўскае герцагства існавала ў 1807—1815 гг., паводле рашэння Венскага кангрэса 1815 г. большая частка герцагства далучана да Расійскай імперыі.
3. Граніцы і цэнтры паветаў дадзены толькі на тэрыторыі Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай губерняў і Беластоцкай вобласці.

Лічбамі пазначаны:

- 1 Калужская губерня
- 2 Беластоцкая вобласць

МАШТАБ 1:3 500 000

УМОЎНЫЯ ЗНАКІ

- Населеныя пункты
па колькасці жыхароў
- больш за 100 000 чалавек
 - ⦿ ад 50 000 да 100 000 чалавек
 - ад 10 000 да 50 000 чалавек
 - ад 2 000 да 10 000 чалавек
 - ◌ менш за 2 000 чалавек
- паводле тыпу пасялення
- ВІЦЕБСК** } Гарады
Рэчыца }
Лунінец } Мясцічкі
- паводле адміністрацыйнага значэння
- ВІЦЕБСК** Цэнтры губерняў
● ● ● ● Цэнтры паветаў

Граніцы на пачатак XX ст.

- дзяржаў
- губерняў
- паветаў
- Чыгункі

Герб губерні

Заўвагі. 1. Колькасць жыхароў у населеных пунктах дадзена паводле перапісу 1897 г.
2. Граніцы і цэнтры паветаў дадзены толькі на тэрыторыі губерняў з пераважна беларускім насельніцтвам.

Лічбамі пазначаны губерні:

- 1 Калужская
- 2 Радамская

Сучасная граніца Рэспублікі Беларусь

МАШТАБ 1:3 500 000

С. В. Паноў
С. В. Марозава
У. А. Сосна

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

канец XVIII — пачатак XX ст.

Вучэбны дапаможнік
для 8 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Пад рэдакцыяй У. А. Сосны

*Датушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2018

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(476)"17/19"(075.3)

ББК 63.3(4Бел)я72

П16

Рэцэнзенты:

аддзел гісторыі Беларусі Новага часу дзяржаўнай навуковай установы «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (кандыдат гістарычных навук, дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік аддзела *Н. Я. Новік*); настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 24 г. Мінска» *І. Р. Драгавоз*; кандыдат гістарычных навук, дацэнт, намеснік дэкана факультэта гісторыі, камунікацый і турызму ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы» *В. А. Белазаровіч*; настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 1 г. Лагойска» *З. Я. Вінаградава*

Паноў, С. В.

П16 Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст. : вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / С. В. Паноў, С. В. Марозава, У. А. Сосна ; пад рэд. У. А. Сосны. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2018. — 159 с. : іл.

ISBN 978-985-553-525-7.

УДК 94(476)"17/19"(075.3)

ББК 63.3(4Бел)я72

ISBN 978-985-553-525-7

© Паноў С. В., Марозава С. В., Сосна У. А., 2018

© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2018

Правообладатель Издательский центр БГУ

Уступнае слова

Паважаныя вучні! Вы пачынаеце вывучаць новы перыяд у гісторыі Беларусі. Ён уключае падзеі на нашых землях ад падзелаў Рэчы Паспалітай у канцы XVIII ст. да Першай сусветнай вайны ў пачатку XX ст. У гэты час Беларусь знаходзілася ў складзе Расійскай імперыі. Тут адбываўся пераход ад феадальных да буржуазных адносін, узнімаліся паўстанні і буржуазна-дэмакратычныя рэвалюцыі, грывелі баі Айчыннай вайны 1812 г. і Першай сусветнай вайны. Ва ўмовах польскага і расійскага ўплываў ішоў працэс фарміравання беларускай нацыі. Выспявала нацыянальная самасвядомасць беларусаў, якія хацелі не толькі «людзьмі звацца», а і «занаць свой пачэсны пасад між народамі». Зразумелай стала беларуская нацыянальная ідэя. Яе сутнасць заключалася ў стварэнні беларусамі ўласнай дзяржавы.

У пачатку XX ст., характарызуючы гістарычны лёс Радзімы, класікі нашай літаратуры пісалі:

*Браце мае, беларусы!
У той кнізе людскіх спраў
Сам лёс, мусіць, для спакусы
Гэты край нам адзначаў.
Тут схадзіліся плямёны
Спрэчкі сілаю канчаць,
Каб багата адароны
Мілы край наш зваяваць,
А нас цяжка ў сэрца раніць,
Пад прыгон узяць навек,
Нашы скарбы апаганіць,
Душу вынесці на здзек,
Каб у віры той ашукі
Знішчыць нашы ўсе сляды,
Каб не ведалі і ўнукі,
Хто такія іх дзяды.*

Якуб Колас

*Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай...*

Янка Купала

Будзем жа спасцігаць урокі нашай мінуўшчыны, авалодваць багатай спадчынай продкаў, каб годна працягваць іх справу ў наш час.

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам

Кожны параграф пачынаецца з рубрыкі «Успомніце», якая служыць своеасаблівым «мастком» паміж ужо засвоеным і новым вучэбным матэрыялам. Звярніце ўвагу на фармулёўку «вучэбнай задачы», якую трэба вырашыць у выніку азнаямлення са зместам кожнага з параграфаў. Пасля параграфа размешчаны пытанні і заданні для самакантролю і замацавання зместу новага для вас матэрыялу.

У параграфавы вы сустрэнеце рубрыкі, у якіх змяшчаюцца розныя крыніцы ведаў пра наша мінулае. У рубрыцы «Галасы мінулага» падаюцца тэксты гістарычных дакументаў, а таксама сведчанні відавочцаў гістарычных падзей, вытрымкі з літаратурных твораў. Вы зможаце таксама папрацаваць з матэрыяламі электроннага адукацыйнага рэсурсу «Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст.» на нацыянальным адукацыйным партале.

У рубрыцы «Культурна-гістарычнае асяроддзе» асвятляецца звязаная з канкрэтнай мясцовасцю спадчына нашых продкаў. Спасылкі на дадатковыя матэрыялы, якія размешчаны ў канцы параграфаў, абазначаны ў тэксце дзвюма зорачкамі (**).

Абавязковыя для засваення паняцці, якія першы раз тлумачацца ў тэксце параграфаў, выдзяляюцца **тлустым шрыфтам**. Яны падаюцца пасля кожнага параграфа ў рубрыцы «Новыя паняцці і тэрміны», а таксама ў «Гістарычным слоўніку» ў канцы вучэбнага дапаможніка.

Гісторыю робяць людзі. Без адлюстравання і тлумачэння іх думак, прычын паводзін у пэўных сітуацыях, вынікаў дзеянняў немагчыма ўявіць спадчыну, што дасталася нам як нашчадкам. Імёны і прозвішчы гістарычных асоб, прадстаўнікоў беларускай навукі і культуры, якія трэба запомніць, вылучаны **тлустым шрыфтам**, калі яны першы раз сустракаюцца ў тэксце. Некаторым з іх прысвечана рубрыка «Таленты Беларусі і перакрываўненні лёсаў». Тут згадваюцца творчыя, навуковыя дасягненні ўраджэнцаў Беларусі, а таксама гістарычныя асобы, дзеячы навукі і культуры, чые жыццёвыя шляхі аказаліся звязанымі не толькі з Радзімай, але і з іншымі краінамі.

Даты гістарычных падзей, якія з'яўляюцца абавязковымі для запамінання, абазначаны ў тэксце параграфаў пры іх першым згадванні **тлустым шрыфтам**. У канцы вучэбнага дапаможніка змешчана «Храналагічная табліца», дзе ўсе гістарычныя падзеі і працэсы адлюстраваны паслядоўна. Для параўнання гістарычных падзей і працэсаў, якія адбываліся ў Еўропе, Расіі і на тэрыторыі Беларусі, прызначана «Сінхранічная табліца».

Картаграфічныя веды вы атрымаеце з дапамогай картасхем на форзацах вучэбнага дапаможніка і ў параграфавы. Абавязкова знайдзіце на картасхеме месца вашага жыхарства і вызначце становішча свайго краю ў той ці іншы час. Выкарыстоўвайце таксама атлас «Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст.».

Кожны раздзел вучэбнага дапаможніка завяршаецца ўрокам абагульнення. У ім характарызуюцца асноўныя кірункі развіцця беларускага грамадства ў пэўны

перыяд часу. У канцы такога ўрока размешчана рубрыка «Паняцці і тэрміны, якія трэба засвоіць». Праца з пытаннямі і заданнямі да ўрока абагульнення прадугледжвае выкарыстанне пэўных спосабаў дзейнасці. Вам спатрэбяцца ўменні вылучаць у тэксце ключавыя словы; параўноўваць гістарычныя падзеі і тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж імі; характарызаваць дасягненні і вызначаць ролю гістарычных асоб; прыводзіць доказы; працаваць з гістарычнымі ілюстрацыямі. Дапамогуць вам у гэтай справе памятка, змешчаныя ў раздзеле «Метадычныя парады» ў канцы вучэбнага дапаможніка.

Каб глыбей азнаёміцца з гістарычнымі падзеямі і іх удзельнікамі, раім звярнуцца да спіса рэкамендаванай мастацкай і навукова-папулярнай літаратуры, які змешчаны ў канцы вучэбнага дапаможніка. Яна таксама спатрэбіцца вам пры падрыхтоўцы паведамленняў.

Выкарыстанне з дапамогай смартфона спасылкі на інтэрнэт-рэсурсы (QR-кода) дазволіць вам пазнаёміцца з інтэрактыўнымі заданнямі і выканаць іх.

Умоўныя абазначэнні

Пытанні і заданні

Пытанні і заданні для замацавання вучэбнага матэрыялу

Картограф

Звярніцеся да атласа «Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст.» ці да картасхем у вучэбным дапаможніку

Галасы мінулага

Тэксты гістарычных дакументаў, сведчанні відавочцаў гістарычных падзей, фрагменты літаратурных твораў, успаміны, лісты ўдзельнікаў і сведкаў гістарычных падзей

Ключавое слова

Тэкст, у якім трэба вызначыць ключавое слова (асноўнае паняцце) і даць яму характарыстыку

Загадкавая карцінка

Ілюстрацыя, якая адлюстроўвае пэўную супярэчнасць ці неадназначнасць гістарычнай з'явы або падзеі

Таленты і перакрываўанні лёсаў беларусаў

Звесткі пра творчыя, навуковыя дасягненні ўраджэнцаў Беларусі і пра гістарычных асоб, дзеячаў навукі і культуры, чые жыццёвыя лёсы звязаны з Беларуссю і іншымі краінамі

Культурна-гістарычнае асяроддзе

Інфармацыя пра звязаную з канкрэтнай мясцовасцю спадчыну нашых продкаў

Раім наведаль

Здзейсніце падарожжа да славутых мясцін, згаданых у тэксце

№ 1

Гістарычны дакумент

Дакументальныя матэрыялы электроннага адукацыйнага рэсурсу «Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст.», змешчанага на нацыянальным адукацыйным партале <http://e-vedy.edu.by> (унізе падаецца нумар дакумента)

QR-код

Спасылкі на інтэрактыўныя заданні, якія дазваляць правесці свае веды пры дапамозе смартфона ці планшэта

Б

ЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ
Ў КАНЦЫ XVIII —
СЯРЭДЗІНЕ XIX ст.

Раздзел I

Правообладатель: Издательский центр БГУ

§ 1. Становішча беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі ў канцы XVIII — пачатку XIX ст.

Успомніце. Калі адбыліся падзелы Рэчы Паспалітай і як склаўся гістарычны лёс беларускіх зямель?

Вучэбная задача. Вызначыць змены, якія адбыліся ў жыцці насельніцтва Беларусі пасля яе ўключэння ў склад Расійскай імперыі.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльнае ўладкаванне беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі. У 1795 г. адбыўся трэці, апошні падзел Рэчы Паспалітай. У выніку яна як самастойная дзяржава знікла з палітычнай карты Еўропы. Беларускія землі з больш чым трохмільённым насельніцтвам апынуліся ў складзе Расійскай дзяржавы. Распачаўся новы перыяд у нашай гісторыі.

Знайдзіце на картасхеме «Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі ў пачатку XIX ст.» на першым форзацы вучэбнага дапаможніка месца свайго жыхарства ці вучобы. Вызначце губерню і павет, у складзе якіх знаходзіўся найбольш значны населены пункт той мясцовасці, дзе вы зараз жывяце.

На тэрыторыі Беларусі былі створаны Віцебская, Магілёўская, Мінская, Віленская і Гродзенская губерні.

Першапачаткова расійскі ўрад лічыўся з істотнымі адметнасцямі ў прававым становішчы насельніцтва далучаных зямель. У якасці заканадаўства на беларускіх землях працягваў дзейнічаць Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. Мясцовыя жыхары мелі магчымасць працаваць на адміністрацыйных пасадах. Аднак пасады гу-

бернатараў маглі займаць толькі чыноўнікі, якія верай і праўдай служылі царскаму ўраду.

Палітыка расійскага ўрада ў дачыненні шляхты. Сярод розных саслоўяў — грамадскіх груп, якія маюць спадчынныя правы і абавязкі, — расійскі ўрад вылучаў найперш шляхту, якую імкнуўся ўсяляк задобрыць. Яна з’яўлялася асноўнай эканамічнай і палітычнай сілай, якая марыла пра аднаўленне былой дзяржаўнасці ў выглядзе Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага. Шляхце даваліся правы расійскага дваранства. За ёю, пры ўмове прынясення прысягі на вернасць Расіі, захоўваліся маёнткі. Яны ўяўлялі сабой памешчыцкія землеўладанні з жылымі і гаспадарчымі пабудовамі, прадпрыемствамі і сялянамі. Імкнучыся захаваць свае ўладанні, шляхта і духавенства ў Беларусі ў большасці сваёй адразу прысягнулі на вернасць расійскай імператрыцы Кацярыне II. Ухіляліся ад прысягі толькі некаторыя магнаты, якія мелі зямельныя ўладанні і займалі высокія пасады за мяжой.

Аканом маёнткаў графа Храптовіча ў Аршанскім і Лепельскім паветах пісаў: «Нам пагражаюць [адчужэннем] маёнткаў у выпадку непрынясення прысягі на працягу месяца, а ў прысязе сказана, што мы добраахвотна, без прымусу хочам і жадаем знаходзіцца пад уладай Расіі».

Вызначце супярэчнасць у становішчы жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) і Рэчы Паспалітай.

Сацыяльна-эканамічныя змены. Значная частка беларускага сялянства пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі становілася ўласнасцю расійскіх памешчыкаў і чыноўнікаў. На тэрыторыі Беларусі расійская імператрыца Кацярына II і імператар Павел I падаравалі ў прыватнае спадчыннае ўладанне больш за 200 тыс. рэвізскіх душ сялян (асоб мужчынскага полу). Так, напрыклад, 12 тыс. душ атрымаў у мястэчку Шклоў буйны чыноўнік С. Г. Зорыч (**), да 7 тыс. — генерал-фельдмаршал А. В. Суворав на Кобрыншчыне. Прававы і маёмасны стан дзяржаўных сялян, якіх перадавалі ў памешчыцкую ўласнасць, пагаршаўся. Новыя ўладальнікі маглі іх прадаць, перасяліць у іншае месца. Сяляне не мелі права скардзіцца на панов, маёмасць іх не была абаронена.

Беларускія сяляне, як і іншыя падатковыя саслоўі, цікавілі ўлады Расійскай імперыі перш за ўсё з пункта гледжання папаўнення даходаў казны. У Беларусі замест ранейшага падатку з кожнага двара падатак сталі браць з кожнай душы мужчынскага полу.

У беларускіх губернях уводзілася невядомая дагэтуль **рэкруцкая павіннасць**. Асоб мужчынскага полу — прадстаўнікоў сялянскага і мяшчанскага саслоўяў — сталі прызываць на 25-гадовую вайсковую службу ў расійскую армію (з 1834 г. — на 20 гадоў). Прызывалі па адным чалавеку ад пэўнай колькасці душ (з канца XVIII ст. — ад 200, з 1820 г. — ад 125 душ мужчынскага полу). Прызыў аднаго з сыноў у рэкруцкую (вайсковую) службу становіўся трагедыяй для селяніна і яго сям'і. За 25-гадовы тэрмін пасля ўдзелу ў войнах (якія ў гэты перыяд здараліся не радзей чым раз у 20 гадоў) салдаты страчвалі сувязь з роднымі. А калі і вярталіся дадому, то састарэлымі і інвалідамі.

№ 1

У Беларусі скасоўвалася магдэбургскае права. На гарады і мястэчкі, якія сталі цэнтрамі паветаў, распаўсюджвалася сістэма расійскага гарадскога кіравання. Жыхары астатніх мястэчак прыраўноўваліся да сялян і нават раздаваліся прыватным уладальнікам.

Уключэнне Беларусі ў агульнарасійскую сістэму гаспадаркі запатрабавала вытворчасці пэўнай прадукцыі. Неўзабаве ўзніклі новыя палатняныя, парусінавыя, канатныя, суконныя мануфактуры. У Крычаве была заснавана суднаверф, дзе будаваліся лёгкія судны для Чарнаморскага флоту.

Мяжа яўрэйскай аселасці

Знайдзіце на картасхеме губернскія гарады, дзе пасяліліся яўрэі.

Абмежавальныя законы ў дачыненні яўрэяў. Для яўрэйскага насельніцтва ў 1794 г. абвешчалася мяжа яўрэйскай аселасці, якая ўключала беларускія і частку ўкраінскіх губерняў. На іх тэрыторыі дазвалялася сталае пражыванне асобам, якія прызнавалі сваю прыналежнасць да яўрэйскай нацыянальнасці і захоўвалі іўдзейскае веравызнанне. У сувязі з тым, што яўрэі мелі права займацца толькі гандлем і рамёствамі, яны пасяляліся пераважна ў гарадах і мястэчках. Таму ў XIX ст. яўрэі складалі асноўную масу гарадскога насельніцтва Беларусі.

Новыя паняцці і тэрміны: саслоўе, рэкруцкая павіннасць, мяжа яўрэйскай аселасці.

** У Шклове па ініцыятыве графа Сямёна Гаўрылавіча Зорыча быў заснаваны прыгонны тэатр, які існаваў у 1778—1800 гг. Ён складаўся з балетнай і драматычнай труп, хору, трох аркестраў. Паказы адбываліся ў спецыяльна ўзведзеным будынку. Артысты балета навучаліся ў балетнай школе пры тэатры і вызначаліся высокім прафесійным майстэрствам. Частка іх у 1800 г. былі перададзены ў балетную трупу Пецярбургскіх імператарскіх тэатраў, а некаторым актёрам даравалі вольную. У паказах прыгоннага тэатра актыўна ўдзельнічалі навучэнцы шляхетнага вучылішча, заснаванага Зорычам для дзяцей збяднелай шляхты. Тут юнакі з 8-гадовага ўзросту навучаліся і адначасова рыхтаваліся да ваеннай службы на працягу 8 гадоў. Гэта навучальная ўстанова ў 1799 г. атрымала найменне «Шклоўскі кадэцкі корпус» і пад рознымі назвамі праіснавала да 1918 г.

Помнік С. Г. Зорычу
ў Шклове

Прывядзіце прыклады сучасных агульнаадукацыйных устаноў, у якіх моладзь навучаецца і адначасова рыхтуецца да ваеннай службы.

1. Пeralічыце новыя з'явы ў жыцці насельніцтва Беларусі пасля яе далучэння да Расійскай імперыі.
2. Ахарактарызуйце стан сялянства пасля ўключэння беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі.
3. Вызначце, пра якую з'яву згадваецца ў народнай песні:

*Цёпла восень і з дажджом,
Мы ў Расеюшку пайдзём.
Мы набяром малайцоў
Ад матушкаў, ад атцоў,
Ад жоначак маладых,
Ад дзетушак маленькіх...
Ох, пайдзём мы на сражэнне...*

4. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж наступнымі гістарычнымі з'явамі: увядзенне мяжы яўрэйскай аселасці → павелічэнне колькасці яўрэяў у складзе насельніцтва беларускіх гарадоў. Выкарыстайце метадычную параду на с. 153—154 вучэбнага дапаможніка.

§ 2—3. Беларусь у перыяд Айчыннай вайны 1812 г.

Успомніце. Чаму вайна 1812 г. атрымала ў гісторыі Расіі назву «Айчынная»?

Вучэбная задача. Вызначыць стаўленне розных груп насельніцтва Беларусі да вайны 1812 г.

Сітуацыя ў Беларусі напярэдадні вайны. «План Агінскага». Калі французскі імператар Напалеон авалодаў часткай польскіх зямель, там было створана Варшаўскае герцагства. Шляхта Беларусі і Літвы разглядала гэта ўтварэнне як першы крок да аднаўлення былой Рэчы Паспалітай.

Міхал Клеафас Агінскі.
Мастак Ф. К. Фабр. XIX ст.

З мэтай не дапусціць падтрымкі Напалеона памешчыкамі заходніх губерняў расійскі імператар Аляксандр I заявіў аб сваім намеры аднавіць у складзе Расійскай імперыі Вялікае Княства Літоўскае. Падаручэнні імператара ў 1811—1812 гг. князь **Міхал Клеафас Агінскі** падрыхтаваў некалькі памятных «Запісак» і разам з князем Ф. К. Любецкім, графам Л. Плятэрам распрацаваў праект «Палажэння аб праўленні аўтаномным Вялікім Княствам Літоўскім» (**1).

Гэты праект, які прадугледжваў **аўтаномію** — права на ўнутранае самакіраванне, што давалася адноўленаму ВКЛ, — атрымаў у гісторыі назву **«план Агінскага»**. Аднак яго ажыццяўленне зацягваў імператар Аляксандр I, план так і не быў рэалізаваны.

У запісцы, пададзенай Аляксандру I, адзначалася: «Частка Польшчы, далучаная да Расійскай імперыі, складала калісьці асобнае самастойнае валоданне — Літву... Жыхары яго спрадвеку... клапаціліся пра свае правы і былі верныя сваім манархам, вызначаліся мужнасцю і любоўю да бацькаўшчыны. Гордыя сваім паходжаннем, ліцвіны... захавалі свае звычаі, свой цывільны кодэкс, мясцовае кіраванне, сваё войска, вярхоўны суд... і нават сойм, які збіраўся па чарзе ў Варшаве і Гародні...»

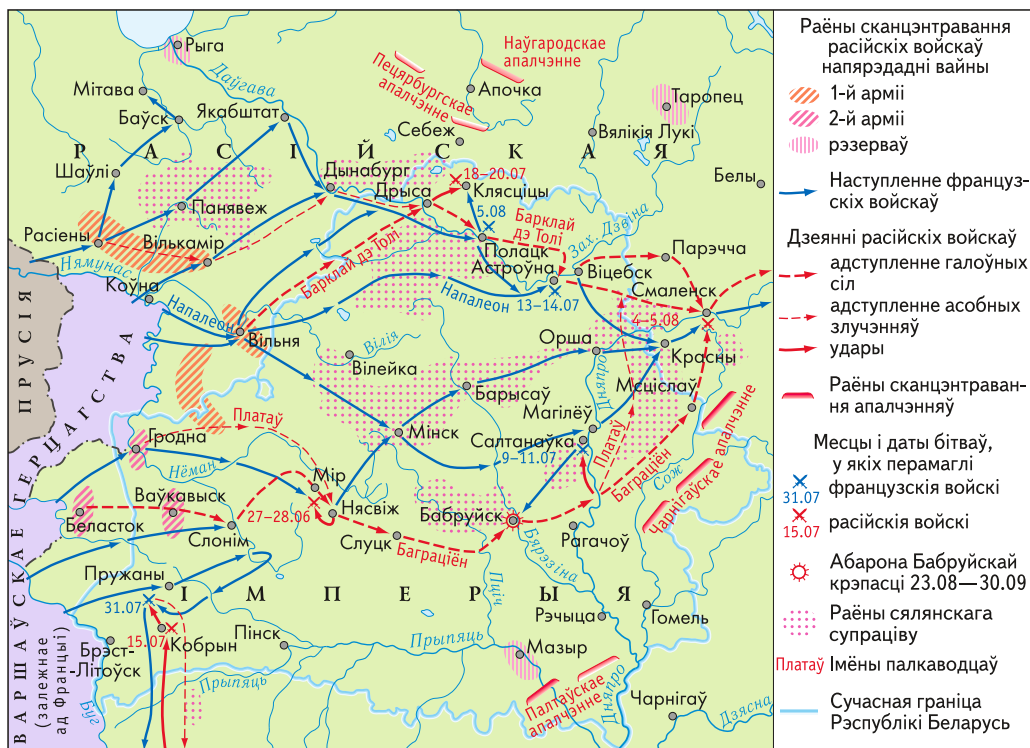
Я перакананы, што калі б з часу далучэння да Расіі забраных польскіх зямель была з іх утворана адна правінцыя, захавана імя Літвы і пакінуты яе даўнія правы і калі б з яе быў створаны асобны край са сваім кіраваннем, але ў якасці злучанай і ўключанай у склад Расійскай імперыі дзяржавы, то тады іншаземны ўплыў пранікаў бы туды з цяжкасцю».

Папрацуйце па метадзе ключавага слова з тэкстам гэтага дакумента. Выкарыстайце метадычную параду на с. 153 вучэбнага дапаможніка.

Баявыя дзеянні летам 1812 г. 10 чэрвеня 1812 г. Францыя аб'явіла вайну Расійскай імперыі, а 12 чэрвеня 1812 г. армія Напалеона пераправілася праз Нёман і ўварвалася ў межы дзяржавы. Напалеонаўская «Вялікая армія» была самай буйной і баяздольнай арміяй у свеце. Яна мела на памежжы істотную колькасную перавагу над расійскімі войскамі.

Расійскае камандаванне планавала спыніць праціўніка на абарончай лініі, якая стваралася ўздоўж рэк Заходняя Дзвіна — Бярэзіна — Дняпро. Таму тут яшчэ да вайны будаваліся крэпасці і ўмацаванні. 1-я і 2-я Заходнія арміі размяшчаліся каля Вільні і Ваўкавыска. Яны адступалі ад заходніх граніц з мэтай злучэння. У чэрвені — ліпені расійскія войскі вялі жорсткія баі пад Кобрынам, Мірам, Салтанаўкай, Астроўнам, Полацкам. Тэрыторыя Беларусі стала арэнай ваенных дзеянняў. 1-я і 2-я расійскія арміі змаглі аб'яднацца толькі пад Смаленскам, адкуль пасля бітвы працягвалі адступаць, зберагаючы асноўныя сілы. У час адступлення расійскія войскі выкарысталі так званую скіфскую тактыку, ці тактыку «выпаленай зямлі». Яе сутнасць заключалася

Пачатак вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі

Знайдзіце на картасхеме: а) месцы размяшчэння расійскіх армій; б) іх планаваную абарончую лінію; в) населеныя пункты, каля якіх адбываліся баявыя дзеянні.

Д. Радзівіл. Партрэт XIX ст.

Я. П. Кульнеў.
Мастак Дж. Ф. Доу. XIX ст.

П. І. Баграціён.
Мастак Дж. Ф. Доу. XIX ст.

ў тым, што на тэрыторыях, якія пакідаліся праціўніку, знішчаліся ўсе харчовыя і іншыя рэсурсы.

У складзе напалеонаўскай арміі, у якую ўваходзілі прадстаўнікі многіх падпарадкаваных Францыі народаў Еўропы, было шмат ураджэнцаў Літвы і Беларусі. Напрыклад, князь **Дамінік Радзівіл**, уладальнік Мірскага і Нясвіжскага замкаў, выставіў за свой кошт трохтысячны ўланскі полк (лёгкаўзброеная кавалерыя). У складзе войскаў Напалеона полк першым 16 чэрвеня ўрачыста ўступіў у Вільню. Князь падтрымаў Напалеона, бо той паабяцаў аднаўленне Рэчы Паспалітай. За ўдзел у бітве пад Смаленскам Дамінік Радзівіл быў узнагароджаны французскім афіцэрскім крыжам Ганаровага легіёна.

Першай значнай перамогай расійскіх войскаў у вайне 1812 г. стала бітва пад Клясціцамі каля Полацка. У ёй вылучыўся кавалерыйскі генерал **Якаў Пятровіч Кульнеў**. Яшчэ ў 1809 г. яго прызначылі шэфам Беларускага, а потым Гродзенскага гусарскага палка. У час бітвы генерал быў паранены ядром, якое адарвала яму абедзве нагі. Ён сарваў з мундзіра ўсе свае ордэны, каб праціўнік не даведаўся аб такой буйной страце расійскай арміі. Апошнімі намаганнямі завярнуўся ў шынель простага салдата, бо пажадаў памерці як просты радавы. У гонар заслуг Кульнева яго імя ў 1900 г. было прысвоена Полацкай настаўніцкай семінарыі, а ў 1909 г. — Клясціцкаму гусарскаму палку.

Чатырохмесячную аблогу напалеонаўскіх войскаў вытрымаў гарнізон Бабруйскай крэпасці. Тут камандуючы 2-й арміяй генерал **Пётр Іванавіч Баграціён** пасля жорсткіх баёў з непрыяцелем даў за сценамі крэпасці адпачынак салдатам, пакінуў параненых (**2, 3). Салдаты называлі Баграціёна «Бог раці ён», а Напалеон лічыў лепшым генералам расійскай арміі. Генерал падтрымаў ідэю свайго ад'ютанта Дзяніса Давыдава аб стварэнні невялікіх вайсковых атрадаў для барацьбы з напалеонаўскай арміяй на захопленых ёю тэрыторыях. Тактыку дзеяння так званых лятучых атрадаў гусараў дагэтуль вывучаюць у ваенных навучальных установах.

У перамогу Расіі ў вайне 1812 г. зрабілі ўклад салдаты-рэкруты з беларускіх губерняў. Некалькі дзясяткаў тысяч іх служыла ў часцях 1-й расійскай арміі пад камандаваннем М. Б. Баркляя дэ Толі. Яны змагаліся ў складзе дывізій, што вызначыліся ў Барадзінскай бітве 26 жніўня 1812 г.

Рашэнне аб гэтай генеральнай бітве было прынята М. І. Кутузам, які са жніўня з'яўляўся галоўнакамандуючым Заходнімі арміямі. Нягледзячы на мужнасць расійскіх войскаў у Барадзінскай бітве, тактычны поспех застаўся на баку Напалеона.

Палітыка французскіх улад і іх узаемаадносіны з мясцовым насельніцтвам.

Амаль уся тэрыторыя Беларусі, акрамя паўднёва-ўсходніх павеятаў, была захоплена напалеонаўскімі войскамі і кантралявалася французскім ваенным камандаваннем. Напалеон знайшоў тут прыхільнікаў, якія спадзяваліся на аднаўленне з яго дапамогай Рэчы Паспалітай. Многія прадстаўнікі шляхты, магнатаў, каталіцкага і ўніяцкага духавенства Літвы і Беларусі ўрачыста віталі напалеонаўскія войскі. Частка беларускіх сялян мела надзею, што Напалеон скасуе прыгоннае права.

Сцяг 7-га Палявога гусарскага
беларускага палка імя імператара
Аляксандра I

*Папрацуйце з выявай на метадзе за-
гадкавай карцінкі. Выкарытайце
метадычную параду на с. 154 вучэб-
нага дапаможніка.*

19 чэрвеня 1812 г. у Вільні быў створаны Часовы ўрад Вялікага Княства Літоўскага. Ён складаўся з мясцовай знаці і кантраляваўся французскай адміністрацыяй. Ад гэтага ўрада патрабавалася перш за ўсё забяспечваць усім неабходным і нават папаўняць рэкрутамі «Вялікую армію». Агульнавядома патрабаванне Напалеона, якое ён выказаў літоўскай дэлегацыі ў Вільні: «Хлеба, хлеба і хлеба». Гэта не апраўдвала спадзяванняў мясцовай шляхты ў дачыненні палітыкі Напалеона. Частка яе працягвала падтрымліваць расійскага імператара.

Становішча насельніцтва Беларусі ў час вайны. На сялянскае і мяшчанскае саслоўі лёг асноўны цяжар наступстваў баявых дзеянняў, бо трэба было забяспечваць усім неабходным арміі абодвух бакоў. Усё гэта разам з рашэннем Напалеона захаваць прыгоннае права ў Літве і Беларусі да канца вайны выклікала незадавальненне беларускіх сялян. У такіх умовах сяляне сталі адмаўляцца ад выканання сваіх феадальных павіннасцяў. Яны пачалі нападаць на мясцовых памешчыкаў, процідзеінічаць камандам нарыхтоўшчыкаў з мэтай абароны сваёй маёмасці.

№ 4

Адзін з атрадаў народнай самаабароны быў створаны жыхарамі вёскі Жарцы ў Полацкім павеце, якая апынулася ў зоне баявых дзеянняў. Калі да вёскі падышлі напалеонаўскія войскі, узброеныя жыхары ўступілі ў бой і прымусілі іх павярнуць назад. Яны былі праваднікамі, разведчыкамі, нападалі на напалеонаўскіх салдат, удзельнічалі ў вызваленні Полацка. За гэта 22 чалавекі былі ўзнагароджаны сярэбранымі медалямі на блакітных стужках «На ўспамін аб 1812 годзе».

Выгнанне напалеонаўскай арміі. У кастрычніку 1812 г. Напалеон пакінуў Маскву і быў вымушаны адступаць па старой, спустошанай яго войскамі Смаленскай дарозе. Адначасова перайшлі ў наступленне расійскія войскі на поўначы і поўдні Беларусі. 14—16 лістапада пры пераправе цераз раку Бярэзіну каля вёскі Студзёнка, на поўнач ад Барысава, Напалеон страціў больш за 20 тыс. чалавек. Існуе меркаванне, што князь Дамінік Радзівіл паказаў месца броду цераз Бярэзіну, і гэта выратавала імператара ад палону, а французскае войска — ад поўнага разгрому. Далейшае адступленне напалеонаўскай арміі ператварылася ва ўцёкі. У 2002 г. на месцы бітвы каля вёскі Студзёнка быў устаноўлены помнік ахвярам вайны 1812 г., у тым ліку ў памяць палеглых салдат французскай арміі.

Салдаты напалеонаўскай арміі падчас адступлення звярталіся да мясцовых жыхароў у пошуках ежы, цёплага адзення, начлегу, прытулку з французскімі ветлівымі словамі «cher ami» («шэр амі»), што азначала «дарагі сябар». Гэты зварот быў сугучны для сялян са словамі «шнарыць, шукаць». Адсюль у рускай мове з'явілася слова «шаромыжник». Яно абазначала тых людзей, якія папрашайнічаюць. У перакладзе на беларускую мову гэта слова набыло значэнне «прайдзісвет, ашуканец».

Сучаснік і відавочца вайны 1812 г. мастак **Ян Дамель** адлюстравуў адну з яе падзей.

Адступленне французаў праз Вільню ў 1812 г. Мастак Я. Дамель. Першая палова XIX ст.

Карыстаючыся карцінай, ахарактарызуйце стан напалеонаўскіх войскаў.

З гісторыяй адступлення напалеонаўскіх войскаў звязана шмат легендаў пра напалеонаўскія скарбы на тэрыторыі Беларусі. Князь Дамінік Радзівіл быццам бы паспеў схаваць свае багацці ў Нясвіжскім замку. А непадалёку ад пераправы цераз Бярэзіну, верагодна, могуць быць схаваны скарбы, нарабаваныя войскамі Напалеона ў час паходу на Маскву.

Вынікі вайны для Беларусі. Вайна 1812 г. прынесла Беларусі вялікія спусташэнні. Шмат людзей загінула, былі разбураны многія гарады і вёскі. Амаль напалову скарацілася колькасць свойскай жывёлы і зменшыліся пасяўныя плошчы. Толькі добрыя ўраджаі пасляваенных 1813 і 1814 гг. выратавалі народ ад масавага голаду.

Але і ў гэтых умовах расійскі ўрад працягваў захоўваць прыгонніцкія парадкі. У царскім маніфесце ад 30 жніўня 1814 г., у якім у сувязі з заканчэннем вайны дараваліся розныя міласці саслоўям, пра сялян было сказана наступнае: «Сяляне, верны нам народ, няхай атрымаюць узнагароду сваю ад Бога».

Сяляне вёскі Жарцы пасля вайны сталі лічыць сябе вольнымі і адмовіліся ісці на паншчыну. Тады мясцовы памешчык пакараў іх розгамі, прыгаворваючы: «Вось вам французы, вось вам вольнасць, вось вам крыж». У 1819 г. царскі ўрад выкупіў жыхароў вёскі Жарцы (57 душ) разам з землямі з умовай спагнання з іх большай часткі гэтай платы. Але ўсе астатнія сяляне засталіся прыгоннымі.

Што датычыць асоб, якія прынялі бок Напалеона, то Аляксандр І схіляўся «да забыцця мінулых памылак». Маніфестам 12 снежня 1812 г. абвяшчалася дараванне тым, хто вернецца з-за мяжы на працягу двух месяцаў. Толькі пасля заканчэння гэтага тэрміну іх маёнткі забіраліся на карысць дзяржавы.

Новыя паняцці і тэрміны: аўтаномія, «план Агінскага».

****1.** У вёсцы Залессе на Смаргоншчыне быў падрыхтаваны «план Агінскага». Яго аўтар, Міхал Клеафас Агінскі, пражыў тут у сваёй сядзібе з 1802 па 1822 г. (за выключэннем 1812 г.). Тут ён стаў бацькам чатырох дзетак. Тут напісаў знакамёты паланэз ля мінор, які пазней атрымаў назву «Развітанне з Радзімай». Такая назва паланэза можа быць звязана з актыўным удзелам яго аўтара ў паўстанні 1794 г. пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. Паланэз у пачатку XIX ст. гучаў на прыдворных балях і музычных вечарынах у многіх краінах і ўрэшце стаў адным з найбольш вядомых шэдэўраў еўрапейскай музычнай культуры. Сядзіба М. К. Агінскага атрымала паэтычную назву «Паўночныя Афіны». Сёння сядзібна-паркавы ансамбль «Залессе» аднаўляецца. А ў Маладзечне каля музыкалазнага каледжа, які носіць імя Міхала Клеафаса Агінскага, яму ўсталяваны помнік.

Праслухайце паланэз «Развітанне з Радзімай». Якія пачуцці выклікае ў вас гэта музыка?

Помнік Міхалу Клеафасу Агінскаму ў Маладзечне

****2.** У 1810 г. на рацэ Бярэзіне пачалося будаўніцтва Бабруйскай крэпасці. У 2002 г. Бабруйская крэпасць уключана ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцяў Рэспублікі Беларусь. У праектаванні і будаўніцтве крэпасці ўдзельнічаў урадженец Лідскага павета, капітан расійскай арміі, ваенны інжынер **Тэадор Нарбут**, у будучым гісторык і археолаг. Ён першы ў Беларусі даў вызначэнне курганам як месцам старажытных пахаванняў. Даследаваў таксама Лідскі замак. Т. Нарбут стаў аўтарам 9-томнай «Гісторыі літоўскага народа» — даследавання гісторыі Вялікага Княства Літоўскага да 1569 г. За гэту працу расійскі імператар Мікалай I узнагародзіў вучонага пярсцёнкам з брыльянтам.

Даведайцеся пра сучасны стан Бабруйскай крэпасці.

Т. Нарбут

Бабруйская крэпасць. Макет

****3.** Работаі па ўмацаванні Бабруйскай крэпасці кіраваў урадженец Віцебскай губерні **Карл Шыльдэр**, выдатны ваенны інжынер. Яго вынаходкі значна апярэджвалі сучасны яму стан тэхнікі. У 1834 г. Шыльдэр пабудаваў металічную падводную лодку-ракетаносьбіт. Падобнае судна — «Наўтылус» — апісваецца ў рамане Жуль Верна «20 тысяч льё пад вадой» у 1869 г. Шыльдэр упершыню ў свеце скарыстаў электрычны разрад для запальвання пораху. Гэтая вынаходка выкарыстоўваецца і ў нашы дні пры запуску ракет, калі гучыць каманда «Запальванне!». К. Шыльдэр быў прызваны «ракетным генералам».

№ 5

К. Шыльдэр. Партрэт XIX ст.

1. Растлумачце паняцце *аўтаномія*, выкарыстанае ў «плане Агінскага». Які палітычны разлік меў Міхал Клеафас Агінскі?
2. Раскажыце, выкарыстоўваючы картасхему на с. 13 вучэбнага дапаможніка і карты ў атласе, аб абарончых і наступальных баях расійскай арміі на тэрыторыі Беларусі ў час вайны 1812 г.
3. Уявіце сябе на месцы Адама Міцкевіча, якому на момант пачатку баявых дзеянняў вайны 1812 г. было 13 гадоў. Падумайце, якім магло быць яго стаўленне да напалеонаўскай арміі і расійскіх войскаў. Каго з іх ён падтрымаў бы? Выкарыстайце наступныя радкі з паэмы Міцкевіча «Пан Тадэвуш»:

*Усе ў перамогу вераць, са слязамі
Крычаць: «З Напалеонам Бог, а Напалеон з намі!»*

Свой адказ абгрунтуйце. Выкарыстайце метадычную парадку «Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі» на с. 155 вучэбнага дапаможніка.

4. Растлумачце, чаму падзеі вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі атрымалі назву «Ад Купалля да Каляд».
5. Вызначце, карыстаючыся вытрымкай з мастацкай аповесці В. Пікуля пра Я. Кульнева, у чым праявіўся яго патрыятызм. «...Блізіўся год 1812... „Калі, — гаварыў ён у гэтыя дні, — паду ад мяча непрыяцельскага, то паду слаўна, бо лічу для сябе за шчасце кропляй крыві апошняй ахвяраваць абароне айчыны!“... з трывогай аглядаючы родныя мясціны, зацягнутыя дымам ад спаленага пораху: „...якая туга грызе сэрца. Гэта ж мая радзіма! Непадалёку адсюль ёсць заезны дом у Клясціцах, дзе... радзіла мяне матуля...“»
6. Складзіце ў сшытку параўнальную табліцу «Стаўленне да напалеонаўскіх войскаў з боку розных пластоў насельніцтва Беларусі». Зрабіце выснову аб характары вайны 1812 г. для розных саслоўяў. Выкарыстайце метадычную парадку на с. 153 вучэбнага дапаможніка.

Прыметы для параўнання	Шляхта і магнаты	Сяляне
Стаўленне да абяцанняў Напалеона		
Дзеянні ў дачыненні напалеонаўскіх войскаў		

7. Вызначце, аб чым сведчылі словы памешчыка — уладальніка сялян у вёсцы Жарцы: «Вось вам французы, вось вам вольнасць, вось вам крыж».

8. Уявіце сябе ў ролі салдата-рэкрута з беларускіх губерняў у складзе расійскай арміі. Якім магло б быць ваша стаўленне да выканання воінскіх абавязкаў у час вайны 1812 г.? Свой адказ абгрунтуйце. Выкарыстайце метадычную парадку «Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі» на с. 155 вучэбнага дапаможніка.
9. Правядзіце даследаванне па адной з наступных тэм: «Беларускія рэкруты ў падзеях Айчыннай вайны 1812 г.»; «Адлюстраванне падзей Айчыннай вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі ў творчасці беларускіх мастакоў першай паловы XIX ст.». Падрыхтуйце паведамленне аб выніках даследавання для выступлення на ўроку абагульнення.

§ 4—5. Грамадска-палітычны рух у першай палове XIX ст. Змены ў палітыцы расійскага ўрада

Успомніце. У чым заключалася сутнасць поглядаў дзекабрыстаў і прычыны іх паразы?

Вучэбная задача. Ахарактарызаваць погляды ўдзельнікаў грамадска-палітычнага руху ў Беларусі ў першай трэці XIX ст.

Стварэнне і дзейнасць тайных арганізацый у Беларусі. Тэорыя французскіх асветнікаў пра натуральнае права, іх ідэя грамадскага дагавору, падзеі вайны 1812 г. значна паўплывалі на развіццё грамадскай думкі. Для выпрацоўкі і дасягнення сваіх грамадскіх і нацыянальных ідэалаў інтэлігенцыя, вучнёўская моладзь у Беларусі сталі аб'ядноўвацца ў гурткі і таварыствы.

У 1817 г. па ініцыятыве студэнтаў Віленскага ўніверсітэта **Адама Міцкевіча, Яна Чачота** і іншых было створана Таварыства **філаматаў** — аматараў навук (**). Спачатку сябры таварыства ўдасканальвалі свае навуковыя веды і літаратурна-мастацкія здольнасці, заслухоўвалі і абмяркоўвалі навуковыя даклады і літаратурныя творы. Філаматы імкнуліся да ўсеагульнай асветы і грамадска карыснай дзейнасці. Верагодна, імі былі сабраны ўзоры хлеба, якім харчаваліся сяляне.

У 1820 г. утварылася больш масавая арганізацыя — Таварыства **філарэтаў** — аматараў дабрачыннасці. Разам з пашырэннем асветы ў грамадстве яго прыхільнікі прапагандавалі ідэі роўнасці і свабоды, ажно да ліквідацыі прыгоннага права і надзялення народаў правам незалежнага існавання.

Расійскі ўрад бачыў у стварэнні і ідэйна-асветніцкай дзейнасці філаматаў і філарэтаў вялікую небяспеку. Выйшаў указ аб забароне тайных таварыстваў, адбываліся арышты. Жыхарам Беларусі і Літвы не дазвалялася вучыцца ў некаторых замежных універсітэтах. У чыноўнікаў бралася падпіска аб няўдзеле ў тайных арганізацыях.

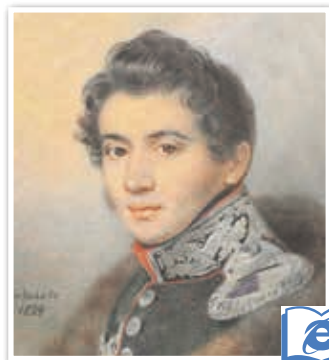
Дзекабрысцкі рух у Беларусі. У Расіі на барацьбу супраць самадзяржаўя выступілі дваранскія рэвалюцыянеры-дзекабрысты. З мэтай змены ўлады яны зрабілі няўдалую спробу ўзняць узброенае паўстанне ў снежні 1825 г. (адсюль і назва — дзекабрысты). Пачатак іх дзейнасці ў Беларусі звязаны з пераходам сюды з Пецярбурга гвардзейскага корпуса. У ім служылі члены дзекабрысцкага «Паўночнага таварыства». Яго кіраўнік **Мікіта Мураўёў** склаў першы варыянт расійскай канстытуцыі, які атрымаў назву «мінскі».

У 1823 г. па ініцыятыве будучага дзекабрыста **Сяргея Мураўёва-Апостала**, які служыў у раскватараваным у Бабруйскай крэпасці пяхотным палку, быў распрацаваны бабруйскі план паўстання. Ён прадугледжваў арышт імператара Аляксандра I і яго світы ў час агляду войскаў у крэпасці. Аднак у сувязі з непадрыхтаванасцю і рознагалоссямі паміж кіраўнікамі паўстання бабруйскі план не быў ажыццёўлены. А крэпасць стала месцам зняволення некаторых дзекабрыстаў.

Дзекабрысты вялі перамовы з польскім «Патрыятычным таварыствам». Яго прыхільнікі мелі мэтай аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г., гэта значыць з уключэннем у яе склад польскіх, беларускіх, літоўскіх і часткі ўкраінскіх зямель. Дзекабрысты ж прызнавалі права на незалежнасць толькі за Польшчай. Пасля цяжкіх перагавораў была заключана дамова аб падрыхтоўцы паўстання супраць царскіх улад.

Па ініцыятыве былога філарэта **Міхала Рукевіча** ўзнікла тайнае Таварыства ваенных сяброў. Яго прыхільнікі 24 снежня 1825 г. сарвалі цырымонію прысягі на вернасць Мікалаю I сярод салдат Літоўскага асобнага корпуса, размешчанага на Беласточчыне. Аднак выступленне некалькіх рот сапёрнага батальёна не ахапіла ўвесь корпус. Арганізатары паўстання падзялілі лёс дзекабрыстаў, сасланых у Сібір. М. Рукевіч быў адпраўлены на катаржныя работы — прымусовыя і фізічна цяжкія працы ў месцах з асабліва суровым рэжымам.

Няўдачы першых рэвалюцыянераў дваранска-шляхецкага паходжання тлумачацца іх адарванасцю ад

№ 6

М. Мураўёў. Партрэт XIX ст.

С. Мураўёў-Апостал.
Партрэт XIX ст.

М. Рукевіч. Мастак
М. Бястужаў. XIX ст.

ніжэйшых саслоўяў. Рэвалюцыянеры хоць і спачувалі сялянам, але не лічылі іх рэальнай сілай і не абапіраліся на іх у сваёй дзейнасці.

Прычыны, ход і вынікі паўстання 1830—1831 гг. на беларускіх землях.

У 1830 г. у Варшаве пачалося паўстанне супраць расійскага самадзяржаўя. Галоўнай яго прычынай была незадаволенасць шляхты палітыкай расійскага ўрада пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Кіраўнікі паўстання ставілі галоўнай мэтай аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г.

№ 7

Вясной 1831 г. у руках паўстанцаў апынуўся шэраг заходніх паведаў Беларусі. Паўстанне развівалася нярэдка стыхійна, хоць і быў створаны Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт. Шляхта кожнага паведа выбірала свой урад і вайсковага камандзіра. Гэтыя ўрады прыводзілі насельніцтва да прысягі, аб'яўлялі рэкруцкі набор, выдавалі адозвы.

Сяляне і мяшчане (жыхары гарадоў і мястэчак) набіраліся ў паўстанцкія атрады пераважна пад прымусам і не заўсёды былі зацікаўлены ваяваць. Расійскі ўрад асцерагаўся, «каб з польскага бунту не зрабіўся б сялянскі». Сялянам афіцыйна аб'яўлялася памілаванне, калі яны самі пакінуць атрады і вернуцца дахаты. Асобныя царскія камандзіры абяцалі нават вызваленне ад паноў-паўстанцаў. Кульмінацыйнай падзеяй стала бітва за Вільню 19 чэрвеня 1831 г., у якой паўстанцы былі разбіты ўрадавымі войскамі.

№ 8

Свядома падтрымалі паўстанне шляхта, вучнёўская моладзь, каталіцкае і часткова ўніяцкае духавенства. Адной з найбольш актыўных удзельніц паўстання была 25-гадовая ўраджэнка Вільні, збіральніца беларускіх народных песень **Эмілія Пляцэр**. Пераапрунуўшыся юнаком, яна сабрала і ўзначаліла адзін з паўстанцкіх атрадаў на тэрыторыі Віцебскай губерні, які складаўся з некалькіх соцень шляхціцаў і сялян. У 1831 г. памерла ад хваробы. У яе гонар А. Міцкевіч напісаў верш «Смерць палкоўніка».

Заклікі да барацьбы «за Польшчу, айчыну нашу» не выклікалі энтузіязму ў большасці насельніцтва. Пытанне аб дзяржаўнасці Беларусі і Літвы паўстанцамі не ставілася. Спадзяванні сялян на атрыманне волі і ўласнай зямлі фактычна ігнараваліся. Найбольшае, што змагла паабяцаць шляхта сялянам у асобных паведах, — гэта зніжэнне нормы паншчыны да двух дзён у тыдзень.

У 1831 г. паўстанне ў Беларусі і Літве было задушана. Шмат хто з паўстанцаў, якія пакінулі радзіму, удзельнічалі пазней у рэвалюцыйным руху ў еўрапейскіх краінах.

Э. Пляцэр. Партрэт XIX ст.

Стары селянін-паляшук у размове з паўстанцамі патлумачыў прычыну няўдачы паўстання наступным чынам: «...ёсць адна прычына няўдачы паўстання — гэта стаўленне паноў да сялянства. Паны думалі самі зрабіць паўстанне, але забыліся, што іх мала, а мужыкоў столькі, як мурашак. Паны не хацелі вызваліць сялянства, бо, страціўшы паншчыну і падданства мужыкоў, яны страцілі б свае даходы ад мужыка і сваю вагу ў гаспадарстве, дзе яны ўсё, мужык — нішто... Паншчына ёсць прычына заняпаду паўстання».

Папрацуйце па метадзе ключавага слова з тэкстам размовы селяніна з паўстанцамі.

Палітыка расійскага ўрада ў беларускіх губернях пасля паўстання 1830—1831 гг. Пасля задушэння паўстання 1830—1831 гг. расійскі ўрад узяў курс на аслабленне польскага ўплыву ў беларускіх губернях. З 1831 па 1848 г. пры імператару ў якасці дарадчага органа дзейнічаў Камітэт па справах заходніх губерняў. Мікалай I даручыў яму прыняць меры, каб «губерні, ад Польшчы далучаныя, прыведзены былі да таго парадку, які для кіравання ў іншых расійскіх губернях існуе». Найважнейшым мерапрыемствам стала адмена дзеяння Статута Вялікага Княства Літоўскага і ўвядзенне ў **1831 г.** расійскага заканадаўства ў Віцебскай і Магілёўскай губернях, а ў **1840 г.** — таксама ў Мінскай, Гродзенскай і Віленскай.

Дзеля прадухілення магчымых шляхецкіх выступленняў быў прыняты ўказ «Аб разборы шляхты ў заходніх губернях і аб уладкаванні гэтага роду людзей». Назва «шляхта» ўжывалася для абазначэння прадстаўнікоў былога прывілеяванага саслоўя Рэчы Паспалітай. Дробная шляхта з'яўлялася спрыяльным асяроддзем і асноўнай рухальнай сілай паўстання 1830—1831 гг., марыла пра аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Працэдура «**разбору**» **шляхты** ўяўляла сабой праверку дакументаў аб дваранскім паходжанні. Кожны шляхціц павінен быў прад'явіць дакументы на дваранскае званне. Тыя, хто дакументальна пацвердзіў сваё паходжанне, уваходзілі ў склад дваранскага саслоўя, атрымлівалі яго правы і прывілеі. Дробная шляхта такіх дакументаў часта не мела і таму выключалася з дваранскага саслоўя і пераводзілася ў стан дзяржаўных сялян або мяшчан.

Падводзячы вынікі ўрадавых дзеянняў за 10 гадоў (з 1831 па 1841 г.), віленскі генерал-губернатар дакладваў расійскаму імператару Мікалаю I:

«...цвёрдасць і рашучасць мер, што прымаліся... паклалі цвёрды падмурак зліццю гэтага краю з Расіяй... Ператварэнне шляхецтва... знішчэнне многіх каталіцкіх кляштарай, закон, каб пры шлюбах праваслаўных з іншаверцамі ўсе дзеці выходзілі як праваслаўныя, увядзенне рускай мовы ў судаходства і навучальныя ўстановы... скасаванне... Літоўскага Статута застануцца назаўсёды знакамітымі помнікамі цяперашняга царавання».

Папрацуйце з тэкстам па метадзе ключавага слова.

Значную частку былой шляхты здалі ў рэкруты, а таксама перасялілі ў пагранічныя раёны Расійскай імперыі. Адбывалася **канфіскацыя** — прымусовае і бязвыплатнае адабранне маёнткаў і маёмасці ва ўласнасць дзяржавы ў шляхціцаў — удзельнікаў паўстання, асабліва ў Гродзенскай і Віленскай губернях.

Грамадскі рух у 1830—1840-я гг. Удзельнікі грамадска-палітычнай барацьбы ўлічылі ўрокі паўстання 1830—1831 гг. Іх рух, асабліва ў 1840-я гг., набываў антыпрыгонніцкі характар. У ім удзельнічала ўсё больш прадстаўнікоў інтэлігенцыі, якая імкнулася павесці за сабой сялянскія масы.

Ураджэнец Піншчыны студэнт Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі **Франц Савіч** заснаваў у 1836 г. у Вільні «Дэмакратычнае таварыства». У яго ўваходзілі галоўным чынам студэнты-медыкі і мясцовыя рамеснікі. Яны прапагандавалі ідэю дружбы народаў у барацьбе супраць самадзяржаўя, выступалі за вызваленне сялян і надзяленне іх зямлёй. Праз тры гады актыўных удзельнікаў таварыства арыштавалі і саслалі салдатамі ў дзеючую армію на Каўказ.

Франц Савіч, які пражыў толькі 30 гадоў, пісаў: «З малых гадоў, як памятаю сябе, мае думкі былі пра свабоду і Айчыну... Кожны з нас іх мець павінен... што я магу зрабіць для сваёй Айчыны... Такія думкі пераканалі мяне, што... можна пакласці яшчэ адзін камень у будынак Айчыны нашай».

Папрацуйце па метадзе ключавага слова з выказваннем Ф. Савіча.

Вялікі ўплыў на развіццё грамадскага руху ў заходніх губернях Расійскай імперыі мелі буржуазныя рэвалюцыі 1848—1849 гг. у Францыі, Італіі, Аўстрыйскай імперыі, Германіі. На тэрыторыі Беларусі з'явіліся нелегальныя рукапісныя лістоўкі, адозвы, звароты, пісьмы з заклікамі далучыцца да вызваленчай барацьбы еўрапейскіх народаў.

Знакаміты мясцовы літаратар **Уладзіслаў Сыракомля** адгукнуўся на рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе вершам «Добрыя весці»:

*...Здаровыя ж будзьце, эй, добрыя весці!
Там, на Заходзе, праліваюць кроў,
Б'юцца для славы, свабоды і чэсці
І робяць вольных людзей з мужыкоў...
...Годзе вам, годзе, царыкі-паганцы,
Таптаць з балотам хрышчоны народ!*

У. Сыракомля. Мастак А. Шэмеш. XIX ст.

Каб прадухіліць рэвалюцыйныя выступленні, у заходнія губерні быў накіраваны армейскі корпус. Генерал-губернатарам прадпісвалася прыняць «усе неабходныя

для захавання грамадскай бяспекі меры» на выпадак актыўных дзеянняў шляхты супраць урада. Таму масавых выступленняў у Беларусі і Літве не адбылося.

Новыя паняцці і тэрміны: філаматы, філарэты, «разбор» шляхты, канфіскацыя.

**** Сярод удзельнікаў Таварыства філаматаў быў блізкі сябра А. Міцкевіча ўраджэнец Навагрудскага павета Ігнат Дамейка. У 14 гадоў ён дзякуючы сваім ведам быў без экзаменаў прыняты на фізіка-матэматычны факультэт Віленскага ўніверсітэта. Тут ён атрымаў ступень магістра філасофіі. Пасля ўдзелу ў паўстанні 1830—1831 гг. выехаў за мяжу, з 1838 г. жыў у Чылі. Тут ён арганізаваў даследаванні ў галіне геалогіі і мінералогіі, наладзіўшы шэраг экспедыцый у горы Анды. У Чылі Дамейкам быў створаны этнаграфічны музей, падрыхтаваны праект арганізацыі школьнага навучання, напісаны падручнікі па фізіцы і мінералогіі. Доўгі час ён займаў пасаду рэктара ўніверсітэта ў Сант’яга. У сталіцы Чылі нашаму славітаму земляку пастаўлены помнік, і на ім зроблены надпіс «Вялікі асветнік». Чылійскі ўрад абвясціў І. Дамейку нацыянальным героем рэспублікі. Яго імем названы шахцёрскі горад у Чылі. Па рашэнні ЮНЕСКА 2002 г. быў афіцыйна абвешчаны годам Ігната Дамейкі. У Рэспубліцы Беларусь выпушчана юбілейная манета ў яго гонар.**

І. Дамейка.
Фотаздымак. XIX ст.

№ 9

Якія факты з біяграфіі І. Дамейкі ўразілі вас? Растлумачце, чаму.

1. Складзіце ў сшытку параўнальную табліцу «Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў першай трэці XIX ст.». Зрабіце выснову аб тым, як змяніліся патрабаванні яго ўдзельнікаў і якія з іх адпавядалі інтарэсам беларускага народа. Выкарыстайце метадычную параду на с. 153 вучэбнага дапаможніка.

Прыметы для параўнання	Патрабаванні (мэты)	Метады (тактыка) дзеянасці	Вынікі дзеянасці
Тайныя студэнцкія арганізацыі			
Арганізацыі дзекабрыстаў			
Шляхецкія паўстанцы 1830—1831 гг.			
«Дэмакратычнае таварыства»			

2. У чым заключаліся прычыны няўдач удзельнікаў грамадска-палітычнага руху ў Беларусі ў першай палове XIX ст.?
3. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж наступнымі гістарычнымі падзеямі: паўстанне 1830—1831 гг. → правядзенне «разбору» шляхты і канфіскацыі яе маёнткаў. Выкарыстайце метадычную парадку на с. 153—154 вучэбнага дапаможніка.
4. Вызначце, у чым заключаўся патрыятызм Ігната Дамейкі, які ў сваім лісце з Чылі да Адама Міцкевіча напісаў: «Вядома ж, перарадзіцца я ніколі не здолею і спадзяюся на Бога, што я — ці ў Кардыльерах [самыя працяглыя на Зямлі горы ў Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы], ці ў Панарах [лясны прыгарад Вільні] — усё роўна памру ліцвінам...»

§ 6. Канфесійныя адносіны

Успомніце. 1. Што ўяўляла сабой уніяцтва?

2. Калі і з якімі мэтамі быў створаны ордэн езуітаў?

Вучэбная задача. Вызначыць, у чым заключалася своеасаблівае канфесійнае становішча ў Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст.

Становішча канфесій Беларусі пасля далучэння да Расійскай імперыі.

З уключэннем беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі ў Беларусі пачалі мяняцца суадносіны паміж рознымі **канфесіямі** (рэлігійнымі кірункамі, веравызнаннямі з уласцівай ім абраднасцю).

У другой палове XVIII ст. самай вялікай па колькасці вернікаў у Беларусі стала ўніяцкая царква. Да трох чвэрцяў вясковага і гарадскога насельніцтва Беларусі былі ўніятамі. Каталікі называлі ўніяцтва «мужыцкай верай». Некаторыя ўніяты схіляліся да збліжэння з касцёлам, а іншыя імкнуліся захаваць свае праваслаўныя абрадныя карані.

Мясцовае апалячанае дваранства (шляхта) падтрымлівала каталіцкі касцёл, які быў магутны дзякуючы матэрыяльнаму забеспячэнню і адукаванасці духавенства. Аднак у першыя дзесяцігоддзі існавання ў межах Расійскай імперыі каталіцтва паступова страчвала статус прывілеяванай веры.

У перспектыве канфесійная сітуацыя складвалася на карысць праваслаўя. Яно было асноўным веравызнаннем у Расіі і карысталася падтрымкай урада. У Беларусі праваслаўе традыцыйна мела моцныя пазіцыі толькі ва ўсходніх раёнах. Частка беларускіх сялян належала да праваслаўя. Таксама былі праваслаўнымі памешчыкі, якія атрымалі землі ў Беларусі пасля ўключэння яе ў склад Расійскай імперыі.

Першыя спробы пераводу ўніятаў у праваслаўе. Характэрнымі рысамі рэлігійна-палітычнага жыцця ў Беларусі былі напружанасць ва ўзаемаадносінах, барацьба паміж прадстаўнікамі праваслаўнай і каталіцкай канфесій. Праваслаўная

царква, адчуўшы за сабой сілу, імкнулася пашырыць свой уплыў за кошт уніятаў. У праваслаўе на мяжы XVIII—XIX стст. перайшла некаторая частка ўніятаў. Аднак не ўсе вернікі ўніяцкай царквы згаджаліся прымаць праваслаўе.

Адзін з царскіх чыноўнікаў пакінуў свае ўспаміны пра дыялог магілёўскага губернатара і селяніна з Быхаўскага павета, дзе ўніяты адмовіліся прыняць праваслаўе:

«Губернатар: Чаму вы не паслухалі дырэктара эканоміі? Вера ўсё ж адна, тая ж хрысціянская. Ён вас не яўрэямі хацеў зрабіць.

Мужык: Добра, ваша, кажаш, што вера ўсё адна, тая ж хрысціянская. А ці, ваша, пахваліў бы за тое, каб я ўзяў адзін крыж у рукі, а другі б кінуў пад ногі?

Губернатар: Дык чаму ж вам не быць са мною адной веры?

Мужык: Ты, сам здароў, ведаеш, чалавек ужо не малады! — паказваючы на губернатарскую сівізну. — Каб табе загадалі прыняць нашу веру, а ці захацеў бы ты быць уніятам?»

Вызначце аргументы, якія былі выкарыстаны для тлумачэння сваёй пазіцыі абодвума бакамі.

Выгнанне езуітаў і абмежаванне ўплыву каталіцтва. Пасля далучэння ўсходняй часткі Беларусі да Расійскай імперыі Кацярына II была падазрона настроена ў дачыненні членаў каталіцкага ордэна езуітаў. Аднак езуіты першымі прысягнулі расійскай імператрыцы. Расійскія ўлады кантралявалі дзейнасць ордэна, пакуль яго цэнтр знаходзіўся ў Полацку. Сітуацыя змянілася, калі Папа Рымскі выдаў у 1814 г. пастанову аб аднаўленні «Таварыства Ісуса», якім сталі кіраваць з Рыма. Спаслаўшыся на тое, што езуіты «ўздумалі ўзрушваць... у Царстве нашым праваслаўную грэчаскую веру», імператар Аляксандр I у 1815 г. аб'явіў аб выгнанні езуітаў з Пецярбурга. У 1820 г. выйшаў імператарскі ўказ аб высылцы езуітаў за межы Расійскай імперыі (**).

Пасля паўстання 1830—1831 гг. адным з найважнейшых кірункаў урадавай палітыкі стала барацьба супраць уплыву каталіцкай царквы, якая падтрымала паўстанцаў. Урад ішоў па лініі скарачэння колькасці каталіцкага духавенства і змяншэння яго маёмасці. У 1832 г. з'явіўся ўказ аб закрыцці каталіцкіх кляштар, якія не мелі поўнага складу манахаў, і пераводзе іх маёнткаў у разрад казённых (дзяржаўных). Да сярэдзіны 1840-х гг. у каталіцкага духавенства была адабрана асноўная маса царкоўных зямельных уладанняў. Ліквідацыя каталіцкай царквы як буйнога феодала-ўласніка ставіла яе ў большую залежнасць ад дзяржавы.

Скасаванне ўніяцкай царквы. Найважнейшай умовай палітычнай стабільнасці ў заходніх губернях расійскі ўрад лічыў яднанне дзяржаўнай улады і праваслаўнага насельніцтва з мэтай ізаляцыі паўстанцаў-каталікоў. Улады таксама схілілі на свой бок прадстаўнікоў вышэйшага ўніяцкага духавенства, якія былі праціўнікамі далейшага збліжэння з касцёлам. У 1830-я гг. распачаліся мерапрыемствы па далучэнні ўніяцкіх вернікаў да Рускай праваслаўнай царквы.

№ 10

Віцебскі губернатар згадваў аб парадку пераводу ўніяцкіх вернікаў у праваслаўе наступным чынам: «...да архірэя [вышэйшы чын у праваслаўным духавенстве] звычайна з'яўляецца нечакана чалавек з якога-небудзь значнага пасялення з просьбай аб жаданні ўсіх быццам бы жыхароў яго звярнуцца да праваслаўнай царквы... начальства гэту просьбу заўжды прымае... патрабуе без найменшага прамаруджвання дапусціць праваслаўнага святара ў прыходскую ўніяцкую царкву і загадвае паліцыі прыняць неадкладна пад апеку ўсіх, хто звяртаецца... Праваслаўны святар... прыезджае ў сялібу... уніяцкі святар хаваецца... Двор ужо поўны сялянамі, якія большай часткай не маюць не толькі жадання да далучэння, але і паняцця, чаго ад іх патрабуюць. Вядома, пры гэтым не можа быць поўнага спакою, іншы раз сустракаецца і супраціўленне...»

У 1839 г. **Полацкі царкоўны сабор** прыняў рашэнне пра далучэнне ўніяцкай царквы да Рускай праваслаўнай. Гэтае рашэнне было зацверджана імператарам Мікалаем І. Скасаванне ўніяцкай царквы суправаджалася заменай уніяцкіх кніг, абразоў, начыння на праваслаўныя. У выніку многія ўніяцкія прадметы культу былі страчаны. Паўтара мільёна ўніяцкаў у Беларусі сталі лічыцца праваслаўнымі. Шмат з іх працягвалі прытрымлівацца сваіх ранейшых традыцый. Вернікам было цяжка прывыкнуць да праваслаўных святароў, новых малітоўных кніг, іканастасаў.

Медаль, прысвечаны далучэнню ўніяцкай царквы да Рускай праваслаўнай

*Карыстаючыся выявай медаля, растлумачце надпіс на ім: «Адабра-
ныя сілай (1596) уз'яднаны любоўю
(1839)».*

Новыя паняцці і тэрміны: канфесія, Полацкі царкоўны сабор.

**** На малюнку мастака Напалеона Орды** адлюстраваны будынкі Полацкага езуіцкага касцёла і калегіума (на другім плане) у другой палове XIX ст. У 1812 г. калегіум быў пераўтвораны ў езуіцкую акадэмію. У 1835—1918 гг. тут размяшчаўся кадэцкі корпус, а цяпер вучацца студэнты Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Полацкі езуіцкі касцёл і калегіум.
Малюнак *Н. Орды*. Другая палова XIX ст.

1. Растлумачце, чаму каталікі называлі ўніяцкую царкву мужыцкай.
2. Уявіце сябе на месцы беларускага сяляніна (сялянкі), якія прытрымліваліся ўніяцтва. Якім магло быць ваша стаўленне да пераводу ў праваслаўе? Свой адказ растлумачце. Выкарыстайце метадычную параду «Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі» на с. 155 вучэбнага дапаможніка.
3. Вызначце прычыны з'яўлення царскага ўказа аб высылцы езуітаў за межы Расійскай імперыі. Для адказу ўспомніце мэты, з якімі ствараўся ордэн езуітаў.
4. Растлумачце, для чаго быў прыняты царскі ўказ аб перадачы маёнткаў, што належалі каталіцкім кляштарам, у разрад казённых (дзяржаўных).
5. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж наступнымі гістарычнымі з'явамі: далучэнне ўніятаў да Рускай праваслаўнай царквы → замацаванне пазіцый расійскага ўрада ў заходніх губернях.
6. Правядзіце даследаванне па тэме «Уніяты пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі: далучэнне да Рускай праваслаўнай царквы». Падрыхтуйце паведамленне аб выніках даследавання да ўрока абагульнення.

§ 7. Сельская гаспадарка і становішча сялян у першай палове XIX ст.

Успомніце. 1. Назавіце асноўныя павіннасці прыгонных сялян.
2. Што такое валока?

Вучэбная задача. Вызначыць сутнасць аграрнага пытання і сродкі, якімі яно вырашалася ў Беларусі ў першай палове XIX ст.

Новыя з'явы ў гаспадарчым жыцці вёскі. У першай палове XIX ст. у сельскай гаспадарцы Беларусі паступова вызначалася гаспадарчая спецыялізацыя па вырабе пэўнай прадукцыі. Пашыраліся пасевы тэхнічных культур (ільну, канопель), пачала развівацца танкарунная авечкагадоўля, значна павялічылася ўдзельная вага цукровых буракоў і бульбы. Вытворчасць такой сельскагаспадарчай прадукцыі абумоўлівалася попытам на яе на расійскім рынку і прыроднымі ўмовамі беларускіх зямель.

У пачатку XIX ст. уладальнік аднаго з маёнткаў у Віцебскім павеце стаў раздаваць сваім прыгонным сялянам бульбу для вырошчвання. Аднак яе пасевы аказваліся кволымі і рэдкімі, на што сяляне заўважалі: «Ужо як сабе пан хоча, а бульба не родзіць на нашай зямлі». Так цягнулася тры гады, пакуль не высветлілася, што сяляне, пасадзіўшы клубні, ноччу выкопвалі іх і прадавалі. Тады ўладальнік загадаў даваць сялянам не цэлыя, а разрэзаныя бульбіны, якія немагчыма было прадаць. Неўзабаве сяляне сталі атрымліваць добрыя ўраджаі бульбы (**).

№ 11

У шэрагу памешчыцкіх гаспадарак пачалі выкарыстоўвацца сельскагаспадарчыя машыны, ужываліся перадавыя метады земляробства і жывёлагадоўлі. Акрамя сельскагаспадарчай працы сяляне ўсё больш займаліся промысламі, наймаліся на розныя работы, вялі гандаль.

Сацыяльна-правовое становішча сялянства. У сярэдзіне XIX ст. сяляне складалі каля 80 % тагачаснага насельніцтва Беларусі. Самай шматлікай і найбольш

Папрацуйце на метадзе ключавога слова з тэкстам гэтага абзаца.

бяспраўнай часткай беларускага сялянства былі памешчыцкія (панскія) сяляне. Яны самі, іх праца і маёмасць належалі ўладальнікам. Прыгонных прадавалі паасобку і сем'ямі, дарослых і дзяцей, муж-

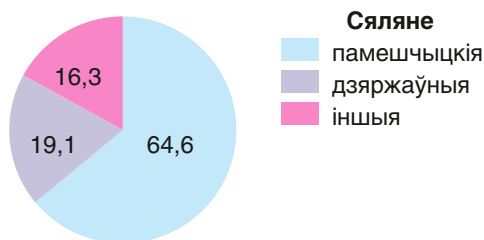
№ 12

чын і жанчын, з зямлёй і без яе, дарылі і абменьвалі на любую рэч, ссылалі без суда на катаргу, білі розгамі. Самавольства памешчыкаў практычна нічым не абмяжоўвалася, бо сялянам забаранялася нават скардзіцца на іх.

№ 13

Другой па колькасці часткай сельскага насельніцтва Беларусі з'яўляліся дзяржаўныя (казённые) сяляне. Яны знаходзіліся ў поўным распараджэнні арандатараў і адміністратараў, прызначаных уладай.

Склад сялянства ў Беларусі ў 1845 г., %

Нормы і формы павіннасцяў.

Прыгонныя сяляне мусілі выконваць на карысць памешчыка розныя павіннасці, замацаваныя ў інвентарах. Традыцыя складання інвентароў існавала ў Беларусі яшчэ з XVI ст. У іх уладальнікі ўносілі звесткі пра межы маёнтка, даходы

Беларуская вёска. Сярэдзіна XIX ст.

Жняя. Мастак К. Русецкі. Сярэдзіна XIX ст.

Папрацуйце з карцінай на метадзе загадкавай карцінкі, выкарыстоўваючы метадычную параду на с. 154 вучэбнага дапаможніка. Улічыце пры гэтым умовы працы сялянства, адлюстраваныя ў вершаванай аповесці «Гапон» В. Дунін-Марцінкевіча.

*...Вот ночка яшчэ цямненька,
Дожджык, як з сітца, прышчыць,
А войт даўным-даўнюсенька
Загад пад акном крычыць:
Хто пойдзе драва рубачь,
Хто крупы таўчы і драць,
А хто з цэпам малаціць,
Каму брагу калаціць...*

насельніцтва, памеры сялянскіх надзелаў і павіннасцяў. Інвентары складаліся і рэгулярна пераглядаліся самімі ўладальнікамі. Для дзяржаўных сялян аб'ём работ і плацяжоў таксама вызначаўся на аснове інвентароў. Перавышэнне нормаў павіннасцяў, вызначаных інвентарамі, было паўсюднай з'явай.

Аднак усе памешчыцкія і абсалютная большасць дзяржаўных сялян выконвалі паншчыну — адну з галоўных павіннасцяў. У канцы XVIII ст. з адной валокі трэба было адпрацоўваць 8 дзён паншчыны ў тыдзень: па 4 дні мужчынскай і жаночай працы. У сярэдзіне XIX ст. паншчына складала ўжо 12 дзён у тыдзень з валокі (па 6 дзён мужчынскай і жаночай працы). У першай палове XIX ст. пераважалі сялянскія гаспадаркі па $\frac{3}{4}$ і $\frac{1}{2}$ валокі.

Дадатковымі відамі павіннасцяў былі будаўнічыя і рамонтныя работы на панскіх гаспадарчых будоўлях, падтрыманне ў належным стане дарог, мастоў, начная варта і перавозка грузаў. За гэта памешчык дазваляў лавіць рыбу, карыстацца лесам і г. д. Акрамя таго, захоўваліся замацаваныя ў інвентарах «па даўнім звычаі» розныя віды даніны (ягадамі, грыбамі, мёдам, палатном і інш.).

Узмацненне прыгоннага ўціску сялян выклікала іх супраціўленне. Яны адмаўляліся падпарадкоўвацца ўладальнікам, не выходзілі на паншчыну, нападалі на памешчыцкія двары. Сяляне жылі надзеяй на хуткае скасаванне прыгонніцтва, што ўсё часцей выяўлялася ў іх патрабаваннях і сялянскіх хваляваннях. З кожным дзесяцігоддзем памешчыкам і ўладам станаўлася ўсё складаней трымаць сялян у паслушэнстве. Гэта вымушала ўрад ажыццяўляць пэўныя захады па вырашэнні **аграрнага пытання**, якое тычылася ўласнасці на зямлю і яе размеркавання.

Рэформа П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы. У 1840—1850-я гг. была праведзена рэформа дзяржаўных сялян, якія складалі каля $\frac{1}{5}$ усяго сялянства Беларусі. Дзяржаўныя сяляне карысталіся казённымі землямі, якія амаль усе здаваліся прыватным асобам у арэнду (часовае карыстанне за вызначаную плату). Расійскі ўрад вырашыў правесці рэформу сярод дзяржаўных сялян з мэтай павышэння даходнасці казённых маёнткаў. Ініцыятарам і асноўным правадніком рэформы стаў міністр дзяржаўных маёмасцяў Расійскай імперыі граф **Павел Дзмітрыевіч Кісялёў** — прыхільнік абмежавання феадальна-прыгонніцкіх адносін.

У запісцы цару ў 1835 г. П. Д. Кісялёў адзначаў: «Ніжэйшы клас, які складаецца з сялян, не празшычырую адданасць Расіі, а па нянавісці да ўладальнікаў-каталікоў, што наклалі цяжкія на іх павіннасці... дае сабой важную перавагу на карысць урада. А таму само сабой вынікае, што трэба... зацвердзіць правы, дабрабыт і адданасць ураду апошняга».

Вызначце прычыну правядзення рэформы сярод дзяржаўных сялян у заходніх губернях.

П. Д. Кісялёў. Партрэт XIX ст.

У ходзе **рэформы П. Д. Кісялёва** было праведзена апісанне дзяржаўных уладанняў, змяняліся павіннасці дзяржаўных сялян і павялічваліся іх зямельныя надзелы. Сяляне казённых маёнткаў пераводзіліся з паншчыны на чынш (грашовы аброк). Спынялася здача казённых маёнткаў у арэнду. Прызнавалася «грамадзянская свабода» дзяржаўных сялян, што выгадна адрознівала іх ад бяспраўных памешчыцкіх падданных. У дзяржаўнай вёсцы ствараліся сельскія грамады — **абшчыны** — з выбарным кіраваннем, якім давяралася самастойнае вырашэнне гаспадарчых, адміністрацыйных і судовых спраў. Рэформа П. Д. Кісялёва стварыла лепшыя ўмовы для развіцця гаспадарчай ініцыятывы сялян у дзяржаўнай вёсцы.

Інвентарная рэформа ў памешчыцкай вёсцы. Каб крыху аслабіць прыгонніцкія адносіны ў памешчыцкай вёсцы, урад пры спрыянні П. Д. Кісялёва пайшоў на правядзенне **інвентарнай рэформы**. Яе сутнасць зводзілася да рэгулявання памераў надзелаў і павіннасцяў, што замацоўваліся ў інвентарах. Інвентары былі абавязковымі не толькі для сялян, але і для памешчыкаў. Яны ўводзіліся ва ўсіх памешчыцкіх маёнтках Заходняй і Цэнтральнай Беларусі і ў частцы маёнткаў Усходняй Беларусі. Аднак інвентарная рэформа выклікала супраціўленне памешчыкаў, якія не жадалі ўнармавання сялянскіх павіннасцяў. Інвентарная

рэформа афіцыйна абмяжоўвала ўладу памешчыкаў і давала прыгонным сялянам хоць нейкую магчымасць адстойваць свае інтарэсы. Аднак гэтыя пераўтварэнні не знішчылі прыгоннага права, якое з’яўлялася асновай феадальных парадкаў.

Новыя паняцці і тэрміны: абшчына, аграрнае пытанне, рэформа П. Д. Кісялёва, інвентарная рэформа.

**** Калі ў першай палове XIX ст. стравы з бульбы не мелі шырокага распаўсюджання, то з другой паловы XIX ст. бульба паступова стала адным з асноўных прадуктаў харчавання — літаральна «сялянскім хлебам». Даследчык гісторыі і этнаграфіі Беларусі Адам Кіркор у 1858 г. пісаў, што бульба для сялян ёсць «найгалоўнейшы прадмет ежы, і яе сяляне часта ўжываюць у звараным выглядзе замест хлеба». Вядомы ў Расійскай імперыі аўтар даследаванняў па гісторыі заходнебеларускіх зямель Павел Баброўскі, збіраючы матэрыялы па Гродзенскай губерні, у 1863 г. адзначаў, што «ўраджайнасць бульбы дае самы надзейны сурагат [замену] жыта, таму колькасць глебы, што апрацоўваецца пад гэту клубневую расліну, пастаянна ўзрастае». Ураджай бульбы, сабраны з адной дзесяціны (1,09 гектара), мог пракарміць такую ж колькасць сялян, як ўраджай збожжа, сабраны з трох дзесяцін пшаніцы.**

Раскажыце, якія стравы з бульбы вы ўжываеце.

1. Растлумачце, чаму бульба паступова стала «сялянскім хлебам».
2. Падлічыце колькасць дзён паншчыны ў тыдзень, якія трэба было адпрацаваць сялянскай сям’і, што карысталася надзелам у $\frac{1}{2}$ валокі зямлі.
3. Вызначце, пра якую з’яву згадваецца ў народнай песні:

*Цяжка ды важка жыць на радзіме,
Цяжка ды важка, як на чужыне,
Свеціць сонейка — ды не нам,
Свеціць яснае — ды панам.*

4. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж наступнымі гістарычнымі з’явамі: нарастанне сялянскіх выступленняў → захады ўрада па вырашэнні аграрнага пытання.
5. Ці можна лічыць рэформу П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы станоўчай? Выкарыстайце для абгрунтавання свайго адказу карту на с. 5 атласа з паказчыкамі павелічэння зямельных надзелаў дзяржаўных сялян і памяншэння іх павіннасцяў.
6. Запоўніце ў сшытку параўнальную табліцу «Рэформы сельскай гаспадаркі Беларусі ў 1840—1850-х гг.». Зрабіце выснову аб ролі дадзеных рэформаў

у вырашэнні аграрнага пытання. Выкарыстайце метадычную парадзу на с. 153 вучэбнага дапаможніка.

Прыметы для параўнання	Рэформа дзяржаўнай вёскі	Інвентарная рэформа
Час і месца правядзення		
Прычыны і мэты правядзення		
Праведзеныя мерапрыемствы		
Вынікі рэформаў		

§ 8. Прамысловасць, гандаль, гарады і мястэчкі ў Беларусі ў першай палове XIX ст.

- Успомніце.** 1. Што такое прамысловы пераварот?
2. Што ўяўлялі сабой кірмашы?

Вучэбная задача. Вызначыць прыметы прамысловага перавароту ў Беларусі.

Формы прамысловай вытворчасці і пачатак прамысловага перавароту.

У першай палове XIX ст. у Беларусі існавалі розныя тыпы прадпрыемстваў: рамесныя майстэрні, мануфактуры, фабрыкі. На прадпрыемствах рамеснага тыпу выкарыстоўва-

Партрэт В. Пуслоўскага ў парадным адзенні са случкім поясам.
Мастак В. Ваньковіч. XIX ст.

лася ручная вытворчасць і не было падзелу працы, у вырабе прадукцыі непасрэдна ўдзельнічаў сам гаспадар. Для мануфактурнай вытворчасці стаў характэрным падзел працы з пераважным выкарыстаннем дармавой сілы прыгонных сялян. На фабрыках існаваў падзел працы і выкарыстоўваліся машыны. Амаль усе мануфактуры і фабрыкі належалі памешчыкам. На шэрагу фабрык працавалі вольныя наёмныя рабочыя.

Новай з'явай у прамысловым развіцці Беларусі ў першай палове XIX ст. стаў пачатак пераходу ад мануфактурнай да фабрычнай вытворчасці, што сведчыла аб пачатку прамысловага перавароту. Першыя ў Беларусі фабрыкі былі пабудаваны ў 1820-я гг. у мястэчках Хомск Кобрынскага і Косава Слонімскага паветаў. Фабрыкі, якія выраблялі сукно, належалі землеўладальніку графу **Войцеху Пуслоўскаму** — пачынальніку прадпрымальніцкай дынастыі. На Хомскай фабрыцы ў 1823 г. працавала больш

Фірменны знак суконнай фабрыкі ў мястэчку Альбярцін (цяпер у межах горада Слонім), якая належала В. Пуслоўскаму

Папраўйце з выявай па метадзе загадкавай карцінкі. Выкарыстайце метадычную параду на с. 154 вучэбнага дапаможніка.

за 400 работнікаў з ліку прыгонных сялян. На прадпрыемствах Пуслоўскага ўпершыню ў Беларусі былі выкарыстаны паравыя рухавікі.

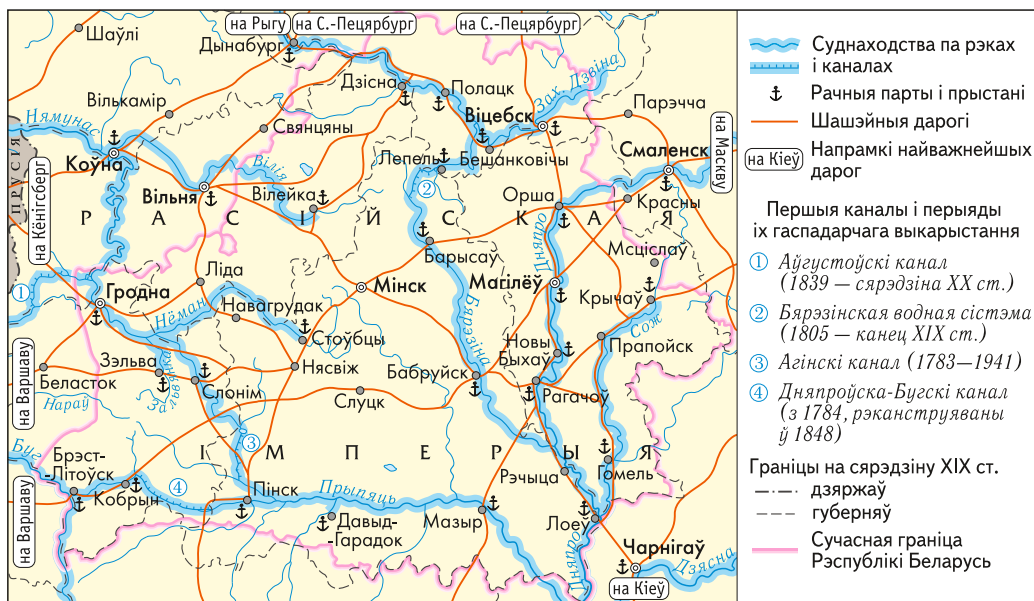
Суконную фабрыку ў Парэччы на Піншчыне адкрыў памешчык-прадпрымальнік **Аляксандр Скірмунт**. Фабрыка стала адным з найбуйнейшых прадпрыемстваў не толькі ў Мінскай губерні, але і ў Беларусі. А. Скірмунт належаў і першы цукровы завод у Беларусі, які пачаў працаваць у маёнтку Моладава Кобрынскага павета. Фабрыкант упершыню ў сусветнай практыцы вынайшаў устаноўку для паскоранага бесперапыннага выпарвання цукровага сіропу, якое доўжылася толькі 4—5 хвілін замест ранейшых 4—5 гадзін. Скірмунт, зарэгістраваўшы сваё адкрыццё, стаў першым у Расійскай імперыі афіцыйна прызнаным вынаходнікам з Беларусі.

А. Скірмунт. Мастак В. Ваньковіч. XIX ст.

Найбольшая колькасць прадпрыемстваў Беларусі займаліся перапрацоўкай сельскагаспадарчай сыравіны: вінакурныя (па вырабе гарэлкі з бульбы і збожжа), суконныя, палатняныя, мукамольныя і цукровыя (па перапрацоўцы цукровых буракоў).

Развіццё шляхоў зносін і гандлю. Роля кірмашоў. У канцы XVIII — першай палове XIX ст. праводзіліся работы па паляпшэнні шляхоў зносін. Пачалося будаўніцтва паштовых дарог, а з 1830-х гг. — і шашэйных (з дарожным палатном, абочынамі і кюветамі). З усходу на захад пралягла магістральная шаша Масква — Брэст — Варшава, з поўначы на поўдзень — Пецярбургска-Кіеўская дарога. Рэканструяваліся і будаваліся каналы, што злучылі рэкі басейнаў Чорнага і Балтыйскага мораў, у тым ліку Агінскі і Аўгустоўскі каналы (**1). Па Дняпры, Прыпяці, Заходняй Дзвіне пайшлі першыя параводы. Адзін з іх — магутнасцю 12 конскіх сіл — пабудаваў англічанін А. Сміт — механік гомельскага маёнтка, што належаў графу М. П. Румянцаву. Судна прайшло выпрабаванні на Сожы ў 1824 г.

Шляхі зносін у першай палове XIX ст.

Знайдзіце на картасхеме і карце на с. 6 атласа асноўныя сухапутныя і рачныя шляхі, па якіх ажыццяўляўся гандаль. Пакажыце і назаўважце рэкі, якія злучалі абазначаныя на картасхеме каналы. Вызначце тавары, якія вывозіліся з Беларусі і ўвозіліся ў Беларусь у першай палове XIX ст. Выкарыстайце карту на с. 5 атласа.

Пашыраўся знешні гандаль. З Заходняй Еўропы праз Беларусь перавозілі грузы ў гарады Расіі, а адтуль — на заходнееўрапейскія рынкі.

№ 15

Важную ролю ў гандлі да сярэдзіны XIX ст. працягвалі адыгрываць кірмашы. Яны праводзіліся ў мястэчках і гарадах у пэўныя дні, а буйнейшыя доўжыліся тыдзень і болей. Звычайна кірмашы супадалі з царкоўнымі святамі, на іх адбываліся народныя гуляння і тэатралізаваныя паказы. Самым значным з усіх 43 кірмашоў у Гродзенскай губерні з'яўляўся Зэльвенскі кірмаш. У Віцебскай губерні найбольш вядомымі былі Асвейскі і Бешанковіцкі кірмашы, у Магілёўскай — Любавіцкі. Кірмашовы гандаль з цягам часу пачаў звужацца. На змену яму ішоў пастаянны крамна-магазінны гандаль і штотыднёвыя гарадскія базары.

Гарады і мястэчкі Беларусі. За перыяд з 1825 па 1861 г. насельніцтва 42 гарадоў Беларусі павялічылася больш чым удвая і складала 320 тыс. чалавек. Але, як і раней, толькі кожны дзясяты жыхар Беларусі быў гараджанінам. Сярод іх пераважалі рамеснікі і дробныя гандляры, што ўваходзілі ў склад саслоўя мяшчан — жыхароў гарадоў і мястэчак. У губернскіх цэнтрах было шмат чыноўнікаў, дваран, духавенства. Купцы, якія

Мінск у 30-х гг. XIX ст. Мастак
В. Сташчанюк. XX ст.

Вызначце, што за частка горада адлюстравана: цэнтр ці ўскраіна.

з'яўляліся арганізатарамі гандлю, і багатыя мяшчане адыгрывалі вырашальную ролю ў гарадскім самакіраванні (**2).

Насельніцтва гарадоў традыцыйна было шматканфесійным і шматэтнічным. Большую частку гараджан складалі яўрэі. Гэта тлумачылася існаваннем мяжы яўрэйскай аселасці.

Гарады пашыраліся тэрытарыяльна. У цэнтры размяшчаліся адміністрацыйныя і культурна-асветныя ўстановы, буйныя магазіны. Тут дамы былі мураваныя, вуліцы брукаваліся і асвятляліся ўначы. Ускраіны забудовваліся драўлянымі домамі, дзе сяліліся беднота, рамеснікі і дробныя гандляры. Аднак больш-менш прыстойна ўтрымліваліся толькі губернскія цэнтры, у якіх пражывала па некалькі дзясяткаў тысяч чалавек. Больш дробныя павятовыя гарады сваім знешнім выглядам і ладам жыцця, за асобным выключэннем, недалёка адышлі ад мястэчак — населеных пунктаў пераходнага ад вёскі да горада тыпу. Колькасць мястэчак расла за кошт адкрыцця ў іх кірмашоў і базараў.

Уздоўж гандлёвых шляхоў, на плошчах гарадоў і мястэчак будаваліся корчмы, дзе спыняліся, харчаваліся, начавалі падарожныя. На аснове гэтых корчмаў сфарміраваліся гасцініцы і паштовыя станцыі.

****1.** У 1824—1839 гг. у цяжкапраходнай мясцовасці Аўгустоўскай пушчы вялося будаўніцтва канала даўжынёй крыху больш за 100 км, каб напрамую злучыць Нёман і Віслу. Для XIX ст. Аўгустоўскі канал стаў сапраўдным тэхнічным чудам.

Аўгустоўскі канал у нашы дні

Падрыхтуйце паведамленне аб сучасным стане Аўгустоўскага канала як турыстычнага аб'екта.

****2.** У 1851 г. гарадская дума Мінска прыняла рашэнне аб ліквідацыі будынка ратушы, які напамінаў пра магдэбургскае права, атрыманае Мінскам у 1499 г. Імператар Мікалай I у дачыненні гэтага рашэння вынес наступную рэзалюцыю: «Зламаць, а варту перавесці ў будынак дзяржаўных устаноў». У 1857 г. двухпавярховы будынак ратушы з вежаю, званам і гарадскім гадзіннікам быў разбураны. У 2004 г. ратуша як архітэктурны элемент гістарычнага цэнтра Мінска была адноўлена.

Будынак адноўленай гарадской ратушы ў Мінску

1. Запоўніце ў сшытку параўнальную табліцу «Тыпы прамысловых прадпрыемстваў на тэрыторыі Беларусі ў першай палове XIX ст.». Зрабіце выснову, на якім з тыпаў прадпрыемстваў праца работнікаў была найбольш эфектыўнай. Выкарыстайце метадычную параду на с. 153 вучэбнага дапаможніка.

Прыметы для параўнання	Тыпы прадпрыемстваў		
Выкарыстанне ручной або машынай працы			
Існаванне падзелу працы			
Рабочая сіла			

2. Вызначце, чаму большасць прамысловых прадпрыемстваў у Беларусі была размешчана ў сельскай мясцовасці, а не ў гарадах.
3. Уявіце сябе ў ролі беларускага селяніна (сялянкі), што працуе на мануфактуры. Якім было б ваша стаўленне да такой працы? Выкарыстайце для адказу звесткі з дзёння англійскага падарожніка пра наведванне адной з гродзенскіх мануфактур у канцы XVIII ст.: «...Адна з вучаніц, больш бойкая, сказала свайму наглядчыку, які стараўся павысіць выніковасць яе працы: „Якую карысць атрымаю я, калі паслухаюся вашай парады? Якой бы ўмелай я ні стала ў сваім рамястве, я заўсёды буду прыгоннай свайго гаспадара — праца будзе мая, а барыш яго...“ Лёгка было зразумець, што яны працуюць па прымусе, а не па схільнасці». Выкарыстайце метадычную параду на с. 155 вучэбнага дапаможніка.

4. Дакажыце з дапамогай канкрэтных гістарычных фактаў, што ў Беларусі ў першай палове XIX ст. распачаўся прамысловы пераварот.
5. Вызначце з дапамогай карты на с. 5 атласа важнасць правядзення кірмашоў для развіцця гандлю.
6. Растлумачце, чаму сярод гарадскіх жыхароў Беларусі пераважалі яўрэі.

§ 9. Адукацыя і навука ў першай палове XIX ст.

Успомніце. Назавіце тайныя таварыствы, створаныя вучнёўскай моладдзю ў пачатку XIX ст., і іх пазіцыю ў дачыненні асветы.

Вучэбная задача. Вызначыць характар змен у сістэме адукацыі і сутнасць беларусазнаўства.

Змены ў сістэме адукацыі. Тыпы школ. Вышэйшыя навучальныя ўстановы.

У 1803—1804 гг. была праведзена рэформа асветы, у адпаведнасці з якой школы беларускіх губерняў былі ўключаны ў склад Віленскай навучальнай акругі. Цэнтрам адукацыі і навукі з'яўляўся Віленскі ўніверсітэт (з 1796 да 1803 г. — Галоўная Віленская школа). Пры ім дзейнічалі добра абсталяваная абсерваторыя, адзін з самых значных у Еўропе батанічных садоў, першы ў Расійскай імперыі заалагічны музей, багатая бібліятэка. Усё гэта дазваляла студэнтам атрымліваць вышэйшую адукацыю на ўзроўні лепшых універсітэтаў Заходняй Еўропы. Выкладанне ва ўніверсітэце вялося па-польску. Сярод студэнтаў заахвочвалася вывучэнне гісторыі і мясцовых традыцый. Папулярнай для студэнтаў была ідэя адраджэння Рэчы Паспалітай, што аказала ўплыў на іх удзел у паўстанні 1830—1831 гг. У сувязі з гэтым у 1832 г. Віленскі ўніверсітэт быў закрыты. Правы ўніверсітэта мела таксама Полацкая езуіцкая акадэмія, якая дзейнічала ў 1812—1820 гг.

У 1840 г. пачала працаваць Горы-Горацкая земляробчая школа, пераўтвораная пазней у інстытут — першую ў Расійскай імперыі вышэйшую аграрна-навуковую ўстанову. Тут праводзілася работа па вывядзенні высокапрадукцыйных парод жывёлы і новых гатункаў сельскагаспадарчых культур, у тым ліку бульбы.

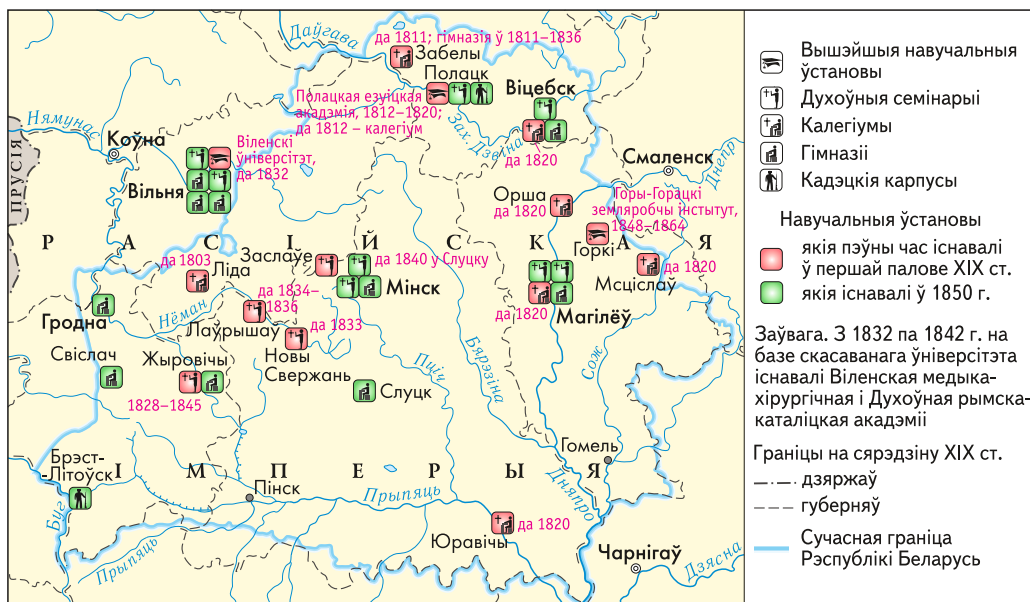

№ 16

У 1819 г. у Гомелі — тагачасным маёнтку графа М. П. Румянцава — была адкрыта першая ў Расійскай імперыі ланкастэрская школа ўзаемнага навучання. Гэтыя школы прызначаліся для таннага і хуткага атрымання элементарнай адукацыі па сістэме англійскіх педагогаў Дж. Ланкастэра і А. Бэла. Навучанне ў іх ажыццяўлялася больш падрыхтаванымі школьнікамі, якія выконвалі ролю настаўнікаў для іншых вучняў.

У адпаведнасці з рэформай П. Д. Кісялёва сталі адкрывацца пачатковыя школы для дзяржаўных сялян, настаўнікамі ў якіх часцей за ўсё былі мясцовыя святары. Сярэдняю адукацыю ў першай палове XIX ст. давалі гімназіі, створаныя ў Мінску, Гродне, Магілёве, Віцебску, Свіслачы, а таксама езуіцкія калегіумы.

Адукацыйныя ўстановы ў першай палове XIX ст.

Пералічыце розныя тыпы навучальных устаноў, якія існавалі ў Беларусі. Выкарыстайце картасхему і карту на с. 7 атласа.

Сістэма адукацыі была саслоўнай. Вышэйшая адукацыя існавала толькі для дзяцей дваран. У перыяд пасля задушэння ўладамі паўстання 1830—1831 гг. на асвету быў пашыраны прынцып «праваслаўе, самадзяржаўе і народнасць». Гэта азначала выхаванне і навучанне ў духу вернасці Рускай праваслаўнай царкве і адданасці расійскаму самадзяржаўю. Адбываўся перавод навучання з польскай на рускую мову.

Станаўленне навуковых ведаў пра Беларусь і беларускі народ. У першай палове XIX ст. адбывалася станаўленне **беларусазнаўства** — навукі, якая вывучае гісторыю, культуру, традыцыі, адметныя і агульныя рысы беларусаў. Адным з першых даследчыкаў гісторыі, вуснай народнай творчасці і мовы стаў **Павел Шпілеўскі**. Вядомасць яму прынеслі нарысы «Падарожжа па Палессі і беларускім краі».

№ 17

Ва ўмовах, калі расійскі ўрад не прызнаваў існавання самастойнай беларускай мовы і лічыў яе дыялектам рускай, П. Шпілеўскі адзначаў: «Беларуская мова такая самастойная... паданні, павер'і і казкі яе такія арыгінальныя... што... робіцца неабходным даследаваць і адшукаць галоўны прыстанак старажытнай рускай славяншчыны і пазнаёміцца выразна з першапачатковымі яе элементамі, якія зберагліся ў Беларусі; вывучаючы беларускую мову... мы вывучаем мову, паняцці і вераванні сваіх продкаў».

Адным з першых збіральнікаў і даследчыкаў беларускага фальклору быў паэт, сябра А. Міцкевіча і ўдзельнік таварыства філаматаў у час навучання ў Віленскім універсітэце **Ян Чачот**. Народныя песні, сабраныя ім, пазней увайшлі ў 6 фальклорных зборнікаў «З-над Нёмана і Дзвіны». У сваіх вершах і баладах паэт крытыкаваў жорсткасць прыгоннікаў, заклікаў гуманна ставіцца да сялян (**1).

Вялікі ўклад у станаўленне беларусазнаўства зрабілі графы браты **Канстанцін і Яўстах Тышкевічы**. Яны займаліся вывучэннем усходнеславянскай і беларускай археалогіі, этнаграфіі, фалькларыстыкі.

У 1842 г. Канстанцін заснаваў у родным Лагойску першы ў Беларусі гістарычны музей. Па ініцыятыве

Я. Чачот.
Мастак Ф. Г. Рэберг. XIX ст.

К. Тышкевіч. Мастак
А. Рагульскі. XIX ст.

Я. Тышкевіч.
Фотаздымак. XIX ст.

Яўстаха ў 1855 г. быў створаны Віленскі музей старажытнасцяў. Пры ім дзейнічала археалагічная камісія, якая займалася зборам, даследаваннем і папулярызацыяй гістарычнай і культурнай спадчыны. Я. Тышкевіч стаў ганаровым членам Пецябургскай і Стакгольмскай акадэміі навук, Лонданскага археалагічнага інстытута.

Развіццё навуковых ведаў пра Беларусь і беларускі народ у першай палове XIX ст. сведчыла пра абуджэнне цікавасці да гістарычных каранёў роднага краю (**2).

Новыя паняцці і тэрміны: беларусазнаўства.

****1.** У Полацку ў 2003 г. ўведзены незвычайны помнік — памятны знак літары беларускага алфавіта «Ў».

Лічыцца, што яна ўпершыню з'явілася ў беларускіх тэкстах Я. Чачота. Затым стала шырока выкарыстоўвацца ў творах В. Дунін-Марцінкевіча.

Дуга Струвэ

****2.** У першай палове XIX ст. па ініцыятыве дырэктара Пулкаўскай астранамічнай абсерваторыі каля Санкт-Пецярбурга В. Я. Струвэ праводзіліся геадэзічныя вымярэнні для вызначэння памеру і формы Зямлі. Вымярэнні дазволілі даказаць, што наша планета мае форму эліпсоіда. Яны ажыццяўляліся ад Паўночнага Ледавітага акіяна да Чорнага мора. Дуга ўяўляла сабой сетку з 265 геадэзічных пунктаў працягласцю 2820 км, якая праходзіла па тэрыторыі 10 еўрапейскіх краін, у тым ліку Беларусі. У 2005 г. Геадэзічная дуга Струвэ ўключана ў Спіс сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны ЮНЕСКА (на тэрыторыі Беларусі гэта 6 аб'ектаў).

1. Вызначце, якія змены ў галіне вышэйшай адукацыі былі звязаны з развіццём сельскай гаспадаркі і, у прыватнасці, вырошчваннем бульбы.
2. Па якіх прычынах адбыўся пераход у навучанні з польскай мовы на рускую?
3. Вызначце супярэчнасць паміж развіццём беларусазнаўства і зместам вытрымкі са справаздачы генерал-губернатора імператару Мікалаю I аб кіраванні Віленскай і Гродзенскай губернямі і Беластоцкай вобласцю: «Паўсюль панавальная мова дзяржавы... павінна мець перавагу перад мясцовымі гаворкамі аддаленых, прыгранічных ці новадалучаных краін. Агульнае ўжыванне панавальнай мовы ў дзяржаве непрыкметна збліжае разнародныя яе плямёны... і нарэшце злівае ўсе чужацкія плямёны ў адзін народ».

4. Пачніце запаўненне ў сшытку табліцы «Дасягненні ў развіцці навукі і культуры Беларусі ў першай палове XIX ст.».

Прозвішча дзеяча навукі і культуры	Уклад у развіццё навукі і культуры

5. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж наступнымі гістарычнымі з’явамі: паўстанне 1830—1831 гг. → выкарыстанне ў адукацыі прынцыпу «праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць».
6. Правядзіце даследаванне па тэме «Браты Тышкевічы: унёсак у станаўленне і развіццё ўсходнеславянскай і беларускай археалогіі». Падрыхтуйце паведамленне пра вынікі даследавання для выступлення на ўроку абгульнення.

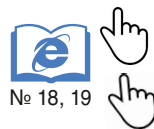
§ 10. Літаратура і мастацтва ў першай палове XIX ст.

Успомніце. Назавіце: верш У. Сыракомлі, прысвечаны рэвалюцыйным падзеям 1848 г. у Еўропе; самы вядомы музычны твор Міхала Клеафаса Агінскага; карціну мастака Яна Дамеля, якая адлюстроўвае падзеі вайны 1812 г.

Вучэбная задача. Вызначыць тыя гістарычныя падзеі і іх удзельнікаў, якія знайшлі адлюстраванне ў творчасці дзеячаў літаратуры і жывапісу.

Рамантызм. Рамантызм быў агульным ідэйным і мастацкім кірункам у еўрапейскай літаратуры і мастацтве канца XVIII — першай паловы XIX ст. Для яго былі характэрны ўвага да ўнутранага свету чалавека, ідэалізацыя прыроды і рэчаіснасці, паэтызацыя гераічных асоб. Творчасць прадстаўнікоў рамантызму прыпадала на той перыяд, калі беларускія землі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння да Расійскай імперыі знаходзіліся пад польскім і рускім уплывамі.

Яскравым прадстаўніком рамантызму быў ураджэнец Навагрудчыны **Адам Міцкевіч**, які лічыцца класікам польскай літаратуры. Свае творы ён пісаў па-польску, а сюжэтамі для іх становіліся беларускія народныя паданні, гістарычныя падзеі на землях былога Вялікага Княства Літоўскага, а таксама яго рамантычнае каханне (**1). Ён адлюстравваў гісторыю Таварыства філаматаў, удзельнікам якога быў у свае студэнцкія гады ў Віленскім універсітэце, у драматычнай паэме «Дзяды». У паэме «Пан Тадэвуш» некаторыя раздзелы прысвечаны ўдзелу шляхты беларускіх зямель у вайне 1812 г. У 1824 г. паэт вымушаны быў назаўсёды пакінуць сваю Радзіму ў сувязі з асуджэннем па справе філаматаў. У Маскве ён пазнаёміўся з Аляксандрам Сяргеевічам Пушкіным. Той пад уражаннем ад выступлення Міцкевіча ўсклікнуў:

«Які геній! Які свяшчэнны агонь!» Сучасныя літаратуразнаўцы называюць А. Міцкевіча «геніем памежжа культур».

Вядомы партрэт А. Міцкевіча стварыў сябра паэта беларускі мастак Валенцій Ваньковіч. Паэт намалёваны ў каўказскай бурцы на фоне Мядзведжай гары (Аю-Даг) у Крыме, куды ён здзейсніў марское падарожжа ў час сваёй высылкі ў Адэсу ў 1825 г.

Міцкевіч на гары Аю-Даг.

Мастак *В. Ваньковіч*. Першая палова XIX ст.

Знайдзіце праявы рамантызму ў карціне.

Станаўленне новай беларускай мовы і літаратуры. У першай палове XIX ст. пачаўся працэс фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы. У яе аснову ляглі гаворкі Цэнтральнай Беларусі.

Ураджэнец Міншчыны літаратар Уладзіслаў Сыракомля ацэньваў ролю беларускай мовы так: «Пекная гэта галіна славянскай мовы — той крывіцкі дыялект — і старая! Бо гэта мова нашага Літоўскага статута і заканадаўства на працягу двух стагоддзяў — XVI і XVII. І пашыраная! Бо смела можна сказаць, што на ёй размаўлялі тры чвэрці даўняй Літвы, народ, шляхта і пань. Мова, пазбаўленая пісьмовага значэння, сёння засталася толькі роднай памяткай сялянскіх хат...»

Адным з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры стаў выпускнік Полацкай езуіцкай акадэміі **Ян Баршчэўскі**, які пісаў і па-беларуску, і па-польску. Ён — аўтар 4-томнага зборніка «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях», выдадзенага ў 1844—1846 гг. Сучаснікі параўноўвалі гэты твор са славутым зборам арабскіх казак «Тысяча і адна ноч». Прататыпам галоўнага героя фантастычнай аповесці

Я. Баршчэўскі. Мастак *К. Жукоўскі*. XIX ст.

Баршчэўскага «Душа не ў сваім целе», па меркаванні даследчыкаў, стаў Франц Савіч — кіраўнік Дэмакратычнага таварыства.

Першым класікам новай беларускай літаратуры стаў ураджэнец Бабруйшчыны шляхціц **Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч**. У сваіх вершаваных аповесцях і апавяданнях ён адлюстравіў з’явы вясковага жыцця, душэўную прыгажосць і працалюбства сялян. У двухмоўнай камедыі-оперы «Ідылія» («Sielanka») Дунін-Марцінкевіч паказаў тагачаснае жыццё, калі пань размаўлялі па-польску, а мужыкі — па-беларуску. Складанне твораў на «мужыцкай» мове патрабавала немалой мужнасці, бо іх не падтрымлівалі ўлады і варожа сустракалі апалячаныя памешчыкі.

В. Дунін-Марцінкевіч, зрабіўшы мужыка паўнапраўным героем сваіх твораў, смела заявіў апалячанай шляхце:

*...Ваш суд мне не страшны, хай злосна скавыча
У будцы сабака, увагі на пса не звярну я.
Як раіць пясняр Сыракомля, пішу я
Цяпер, як заўсёды, на мове мужычай...*

Пераклад А. Зарыцкага

Развіццё мастацтва. Яскравым прадстаўніком романтизму ў жывапісе стаў мастак еўрапейскага ўзроўню, ураджэнец Беларусі **Валенцій Ваньковіч**. Ён скончыў Полацкі езуіцкі калегіум. Быў сябрам А. Міцкевіча, з’яўляўся ўдзельнікам таварыства філаматаў у час навучання ў Віленскім універсітэце. Працаваў у гістарычным жанры. У 12-гадовым узросце стаў сведкам падзей вайны 1812 г., што пазней адлюстравіў у серыі сваіх карцін, прысвечаных французскаму імператару («Напалеон ля вогнішча» і інш.). Мастак працаваў і ў партрэтным жанры, стварыў партрэты А. Пушкіна, А. Міцкевіча і інш.

Ураджэнец Беларусі кампазітар **Станіслаў Манюшка** напісаў музыку да камедыі-оперы В. Дунін-Марцінкевіча «Ідылія», якая ў 1852 г. была пастаўлена ў Мінску. Манюшка з’яўляецца заснавальнікам польскай класічнай музыкі. У сваіх творах ён выкарыстаў тэксты песень, сабраных Я. Чачотам (**2).

В. Дунін-Марцінкевіч.
Фотаздымак. XIX ст.

№ 20

В. Ваньковіч. Аўтапартрэт

С. Манюшка. Партрэт XIX ст.

Сабор Святых Пятра і Паўла ў Гомелі

У архітэктуры канца XVIII — пачатку XIX ст. панаваў стыль класіцызму. Помнікамі гэтага стылю ў Беларусі сталі сабор Святых Пятра і Паўла і палац-сядзіба Румянцавых-Паскевічаў у Гомелі (**3). У Бабруйску і Брэсце ў першай палове XIX ст. былі пабудаваны крэпасці.

****1.** 19-гадовы Адам Міцкевіч у Туганавічах (цяпер Баранавіцкі раён) пазнаёміўся з Марыляй Верашчакай, якая была на год маладзейшай за яго. Дзяўчына добра ведала французскую, нямецкую і італьянскую мовы, тагачасную рамантычную літаратуру. Пісала вершы, іграла на фартэпіяна і прыгожа слявала, асабліва беларускія песні. Любіла вышываць, прымаць гасцей, ездзіць на балі ў суседнія маёнткі. Ёй пазт прысвяціў самыя пяшчотныя лірычныя вершы, бо гэта было яго першае каханне. Яно прынесла з сабою смутак і журбу. Яшчэ да сустрэчы з Міцкевічам дзяўчына была заручана. Яна не магла пайсці супраць волі сям'і і ўзяла шлюб з іншым чалавекам. Успаміны пра першае каханне не пакідалі А. Міцкевіча ўсё жыццё. Аб ім ён раскажаў і ў паэме «Дзяды». На радзіме паэта — у Навагрудку, а таксама ў Мінску, Брэсце, Гродне, Лідзе ўзведзены помнікі ў гонар Адама Міцкевіча.

М. Верашчака.
Партрэт XIX ст.

Помнік А. Міцкевічу
ў Навагрудку

Параўнайце партрэт В. Ваньковіча «Міцкевіч на скале Аю-Даг» на с. 44 вучэбнага дапаможніка і помнік паэту на яго радзіме. Што ў вобразах класіка літаратуры агульнае, а што адрознае?

****2.** У самым цэнтры сучаснага Мінска знаходзіцца дом Валенція Ваньковіча, пабудаваны ў канцы XVIII — пачатку XIX ст. у стылі класіцызму. У ім збіраліся сябры мастака — пісьменнік В. Дунін-Марцінкевіч, кампазітар С. Манюшка, мастак Я. Дамель. У будынку дома размешчаны сталічны музей — Дом Ваньковіча. Побач з ім устаноўлена скульптурная кампазіцыя «Раніца мастака». У помніку ўвасоблены вобраз маладога і рамантычнага В. Ваньковіча. Большая частка карцін мастака, якія захоўваюцца галоўным чынам у музеях Польшчы, была напісана ў бацькоўскім маёнтку Вялікая Сляпянка. Цяпер тут, непадалёку ад будынка Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, адноўлены сядзібны комплекс.

Па рашэнні ЮНЕСКА — установы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры — 1999 і 2008 гг. былі абвешчаны адпаведна гадамі С. Манюшкі і В. Дунін-Марцінкевіча. У цэнтры Мінска ім у 2016 г. устаноўлены помнік.

Скульптурная кампазіцыя
«Раніца мастака» каля Дома
Ваньковіча ў Мінску

Помнік С. Манюшку
і В. Дунін-Марцінкевічу ў Мінску

Чаму С. Манюшку і В. Дунін-Марцінкевічу ўстаноўлены агульны помнік?

****3.** Гомельскі палац быў закладзены ў 1777 г. на правым берэзе ракі Сож генерал-фельдмаршалам П. А. Румянцавым-Задунайскім, якому Кацярына II падаравала Гомель. Амаль 30 гадоў уладальнікам палаца быў яго сын Мікалай Пятровіч Румянцаў. Ён сабраў у палацы ўнікальную калекцыю твораў мастацтва, кніг, рукапісаў, манет і археалагічных матэрыялаў. На аснове гэтай калекцыі быў адкрыты Румянцаўскі музей — цяпер Расійская дзяржаўная бібліятэка. У 1834 г. палац перайшоў да генерал-фельдмаршала графа І. Ф. Паскевіча. Пры новым уладальніку была ўзведзена капліца (мемарыяльная пахавальня) князеў Паскевічаў. Цяпер у адрэстаўраваным палацы Румянцавых-Паскевічаў размешчаны Гомельскі абласны краязнаўчы музей.

Гомельскі палац Румянцавых-Паскевічаў.
Малюнак *Н. Орды*. XIX ст.

1. Прывядзіце прыклады твораў літаратуры і мастацтва, створаных у стылі рамантызму.
2. Якім чынам звязана творчасць А. Міцкевіча і В. Ваньковіча?
3. Працягніце запаўняць у шпытку табліцу «Дасягненні ў развіцці навукі і культуры Беларусі ў першай палове XIX ст.».
4. Пeralічыце гістарычныя падзеі і асоб, якія адлюстроўваліся ў творах літаратуры і жывапісу.
5. Уявіце сябе на месцы маладога Адама Міцкевіча і яго каханай Марылі Верашчакі. Якімі б былі вашы паводзіны ў тагачасных умовах? Свой адказ растлумачце. Выкарыстайце метадычную парадку «Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі» на с. 155 вучэбнага дапаможніка.
6. Правядзіце даследаванне па тэме: «В. Дунін-Марцінкевіч і С. Манюшка: творчае супрацоўніцтва класіка новай беларускай літаратуры і заснавальніка польскай класічнай музыкі». Падрыхтуйце паведамленне пра вынікі даследавання для выступлення на ўроку абагульнення.

§ 11. Абагульненне да раздзела I

Успомніце. Што новага з’явілася ў развіцці беларускіх зямель у першай палове XIX ст. у параўнанні з канцом XVIII ст.?

Вучэбная задача. Вызначыць асноўныя вынікі далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі.

Вынікі грамадска-палітычнага і канфесійнага развіцця Беларусі. У канцы XVIII ст. лёсавырашальнай падзеяй для Беларусі стала ўключэнне яе зямель у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай у склад Расійскай імперыі. Кіроўнымі коламі Расійскай імперыі гэта падзея разглядалася як уз’яднанне адзінага праваслаўнага ўсходнеславянскага этнасу. У межах адной дзяржавы беларусы, украінцы і рускія аказаліся знітаваныя яе агульным гістарычным лёсам.

Значная частка апаліячанай шляхты і каталіцкага духавенства лічыла падзелы Рэчы Паспалітай стратай дзяржаўнай незалежнасці. Яна імкнулася ў час паўстання 1830—1831 гг. аднавіць яе ў межах 1772 г., г. зн. да ўсіх падзелаў былой дзяржавы. Расійскімі ўладамі паўстанне ўспрымалася як бунт польскай шляхты супраць справядлівай урадавай палітыкі.

Расійскі ўрад стаў на шлях узмацнення сваіх пазіцый на беларускіх землях і ўзяў курс на зліццё заходніх губерняў з Расіяй. Гэты курс рэалізоўваўся праз «разбор» шляхты, увядзенне і распаўсюджанне на ўсю тэрыторыю Беларусі расійскага заканадаўства. Шляхта, якая яшчэ ў канцы XVIII ст. дзякуючы сваім «залатым вольнасцям» была вызначальнай палітычнай і эканамічнай сілай у краі, паступова страчвала сваё прывілеяванае становішча.

У канфесіянальных адносінах змены былі звязаны з далучэннем уніяцкай царквы, вернікамі якой з’яўляліся большасць сельскіх жыхароў, да Рускай праваслаўнай царквы. Змяняўся ўплыў каталіцкага касцёла.

Вынікі эканамічнага развіцця Беларусі. У эканамічным плане адбывалася ўцягванне Беларусі ў агульнарасійскую гаспадарку. Гэта пашырала рынак збыту прадуктаў землеўладальніцтва, абумовіла гаспадарчую спецыялізацыю Беларусі на вырабе пэўнай прадукцыі.

Спробамі вырашэння аграрнага пытання былі рэформа П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы, а таксама інвентарная рэформа ў памешчыцкай вёсцы. Іх галоўнымі вынікамі з’явіліся перавод дзяржаўных сялян з паншчыны на чынш, частковае ўнармаванне павіннасцяў памешчыцкіх сялян. Пры гэтым памешчыцкая ўласнасць на зямлю захоўвалася. Панская зямля працягвала знаходзіцца ў карыстанні прыгонных сялян, якія выконвалі шэраг павіннасцяў на карысць землеўладальнікаў.

З узнікненнем першых фабрык, якія належалі мясцовым памешчыкам, у Беларусі пачаўся паступовы пераход ад ручной да машынай вытворчасці. Гэты пераход азначаў пачатак прамысловага перавароту.

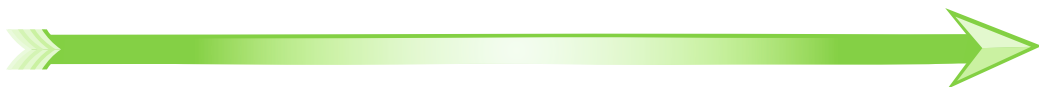
Вынікі развіцця культуры Беларусі. Культура Беларусі развівалася ва ўмовах, калі кіруючыя колы Расійскай імперыі не лічылі беларусаў асобным этнасам, які б меў права на самастойнае існаванне, а беларуская мова разглядалася як дыялект рускай. У такой сітуацыі значным дасягненнем стала ўзнікненне і станаўленне новага навуковага кірунку — беларусазнаўства. Пачалося вывучэнне гістарычнай, культурнай, канфесійнай, моўнай адметнасці і агульнасці беларусаў. У першай палове XIX ст. адбываўся працэс фарміравання новай беларускай мовы і літаратуры.

Паняцці і тэрміны, якія трэба засвоіць: *саслоўе, мяжа яўрэйскай аселасці, рэкруцкая павіннасць, аўтаномія, «план Агінскага», філаматы, філарэты, канфіскацыя, «разбор» шляхты, Полацкі царкоўны сабор, аграрнае пытанне, абшчына, рэформа П. Д. Кісялёва, інвентарная рэформа, беларусазнаўства.*

1. Выкажыце свай ўласнае стаўленне, у тым ліку эмацыянальнае, да абазначаных на «ступцы часу» гістарычных падзей і растлумачце яго.

1794 г.	1812 г.	1817, 1820 гг.	1820-я гг.	1830— 1831 гг.	1839 г.	1840— 1850-я гг.
---------	---------	-------------------	------------	-------------------	---------	---------------------

Увядзенне мяжы яўрэйскай аселасці	Падзеі вайны 1812 г. у Беларусі	Утварэнне тава-рыстваў філаматаў і філарэтаў	Узнікненне першых фабрык у Беларусі	Паўстанне ў Польшчы, Літве і Беларусі	Скасаванне ўніяцкай царквы	Рэфармаванне дзяржаўнай і памешчыцкай вёсак
-----------------------------------	---------------------------------	--	-------------------------------------	---------------------------------------	----------------------------	---

2. Знайдзіце і растлумачце ключавое слова:

- у вытрымцы з даклада віленскага генерал-губернатора Ф. Я. Мірковіча расійскаму імператару Мікалаю I: «...дзве вельмі важныя меры, своечасова прыведзеныя ў выкананне, значна спрыялі захаванню ў апошні час поўнага спакою ў краі стварэннем цвёрдай перашкоды зламным намерам падбухторваць сялян супраць усталяваных улад. Меры гэтыя такія: перавод дзяржаўных сялян на пазямельнае аброчнае становішча і ўвядзенне правільных інвентароў у памешчыцкіх маёнтках. Першая знішчыла ўвесь цяжар, якім былі знясілены сяляне праз карысліваць арандатараў, другая паклала мяжу самавольству памешчыкаў, вызначыўшы асноўныя правілы ўзаемных абавязацельстваў...»;
- у выказванні А. Міцкевіча: «На беларускай мове, якую называюць русінскай, альбо літоўска-русінскай... размаўляе каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і выдатна распрацавана.

У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі».

3. Параўнайце з дапамогай метадычнай парады на с. 153 вучэбнага дапаможніка:

- стаўленне розных пластоў насельніцтва беларускіх губерняў да варожых бакоў у перыяд баявых дзеянняў Айчынай вайны 1812 г.;
- палітыку расійскага ўрада ў беларускіх губернях да і пасля паўстання 1830—1831 гг.;
- канфесіянальнае становішча ў беларускіх губернях у канцы XVIII ст. і сярэдзіне XIX ст.;
- стан сялянства да і пасля рэформы П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы і інвентарнай рэформы;
- прамысловы пераварот у краінах Заходняй Еўропы і на тэрыторыі Беларусі.

4. Прыведзіце гістарычныя факты, якія адлюстроўваюць:

- палітыку расійскіх улад у дачыненні розных пластоў насельніцтва Беларусі пасля яе далучэння да Расійскай імперыі;
- канфесіянальную палітыку расійскага ўрада ў дачыненні вернікаў Беларусі ў першай палове XIX ст.;
- розныя плыні грамадскага руху ў Беларусі ў першай палове XIX ст.;
- асаблівасці развіцця прамысловасці ў Беларусі ў першай палове XIX ст.;
- палітыку царскага ўрада па вырашэнні аграрнага пытання ў 1840—1850-х гг.

5. Растлумачце прычынна-выніковыя сувязі паміж наступнымі гістарычнымі падзеямі з дапамогай метадычнай парады на с. 153—154 вучэбнага дапаможніка:

- паўстанне 1830—1831 гг. → узмацненне «разбору» шляхты;
- ўключэнне Беларусі ва ўсерасійскі рынак → паляпшэнне шляхоў зносін і развіццё гандлю;
- захаванне прыгоннага права → рост незадаволенасці сялянства;
- далучэнне ўніятаў да Рускай праваслаўнай царквы → узмацненне пазіцый расійскага ўрада.

6. Дакажыце з дапамогай метадычнай парады на с. 153 вучэбнага дапаможніка, што:

- удзельнікаў таварыстваў філаматаў і філарэтаў непакоіў лёс Бацькаўшчыны;
- рэформа П. Д. Кісялёва і інвентарная рэформа не вырашылі аграрнае пытанне;
- у першай палове XIX ст. пачалося вывучэнне гістарычнай, культурнай, моўнай самабытнасці беларускага этнасу.

7. Рашыце гістарычныя задачы:

- растлумачце паводзіны сялян, апісаныя ў вершы Яна Баршчэўскага:

...Калісь французская сіла
З-за Нёмана наступіла;
Стала і нас карціць,

*Як бы то Польшчу звараціць.
А мы сядзім ціха,
Пакуль прынесла ліха.
Яны ў наш двор,
Ну-тка і мы дзяліць здор.*

*А так мяса наварылі,
Што б мы іх угаварылі
Свірны ў дварах паразбіваць,
Паноў у лес паразганяць...;*

- вызначце, якая асабістая пазіцыя выказваецца ў радках верша Уладзіслава Сыракомлі «Вызваленне сялян»:

*...Мой прапрадзед шчырым быў ліцвінам,
Бо шляхціц я і маю герб з пячаткай...
Я горды быў, што род мой ад ліцвіна,
Што шляхціц я і маю герб з пячаткай...
Я ганарыўся, што Літвы быў сынам,
Што шляхціц я і маю герб з пячаткай...*

Пераклад М. Лужаніна

А. Кіркора. Мастак
А. Магнус. XIX ст.

- вызначце, якія асабістыя пачуцці выяўлены ў лісце ўрадженца Магілёўскай губерні гісторыка Адама Кіркора: «Ці Літва для таго, каб быць з Польшчай, павінна перастаць быць Літвой? Не! Я ліцвін — і ніколі гэта пачуццё ўва мне не будзе знішчана. Я люблю сваю Радзіму з усім юначым энтузіязмам, з усёй мужчынскай самаахвярнасцю»;
- вызначце, ад імя каго і пра якую з'яву згадваецца ў адной з народных песень, сабраных Янам Чачотам:

*Да ў нашага пана
Да нядобрая слава:
Па месяцу жыта жалі,
Па зорам копы клалі.
Цёмна ў полі, цёмна,
Бадай таму цямней было,
Хто дахаты не пушчае
Да на полі нас трымае.
Да мы позна з поля ідзём,
Да прыганятага клянём;*

- дайце адказ на пытанне, зададзенае пісьменнікам і грамадскім дзеячам з Берасцейшчыны Ю. У. Нямецвічам: «Думаючы пра якія-небудзь важныя рэчы, чалавек міжволі параўноўвае іх з іншымі... Чаму ж, пытаюся я зноў, нават у неўрадлівых правінцыях Францыі, Шатландыі, Швецыі, у пясчаным Брандэнбургу мы бачым свабодны люд, акуратныя мястэчкі, дагледжаныя палеткі, росквіт промыслаў, а адсюль і дабрабыт людзей? Малое, закінутае сярод бурлівага акіяна мястэчка ў Аркадзіі не параўнаць сваім росквітам і заможнасцю з Коўнам ці Пінскам з іх рэкамі, звязанымі са светам. Адказ на гэтыя ўсе пытанні такія ж простыя, як і небяспечныя»;
- вызначце, пра якую мову і якое веравызнанне згадваецца ў справаздачы генерал-губернатора М. А. Далгарукава імператару Мікалаю I у 1833 г. аб кіраванні Віленскай і Гродзенскай губернямі і Беластоцкай вобласцю: «Ва ўсе часы, ва ўсіх краінах свету мова заўжды была і будзе непасрэднай зброяй урадаў для дасягнення ўсемагчымых разлікаў і намераў. Паўсюль панавальная мова дзяржавы, як панавальнае веравызнанне... павінна мець перавагу...»;
- вызначце, у чым заключаўся патрыятызм філарэтаў, з апорай на радкі песні, аўтарам якой з'яўляецца Міхал Рукевіч:

*Гэй, браты, гэй, філарэты!
Смех і радасць — зноў у нас!
Ці ж ужо ўсе песні спеты?
Не мінуў яшчэ наш час!*

*Дык калі паклічуць трубы
Нас у сонечны прасцяг,
Дружна ўздыхнем вальналюб
Мы з Пагоняй нашай сцяг!*

Пераклад К. Цвіркi

8. Правядзіце ўяўнае інтэрв'ю з гістарычнай асобай:

- з аўтарам праекта аднаўлення ВКЛ і паланэза «Развітанне з Радзімай» Міхалам Клеафасам Агінскім;
- з пачынальнікам прадпрымальніцкай дынастыі графам Войцехам Пуслоўскім;
- з выдатным навукоўцам Ігнатам Дамейкам;
- з удзельнікам таварыства філаматаў, аўтарам паэм «Дзяды» і «Пан Тадэвуш» Адамам Міцкевічам;
- з мастаком Валенціем Ваньковічам;
- з заснавальнікамі археалогіі і музейзнаўства братамі К. і Я. Тышкевічамі.

Выкарыстайце метадычную парадку «Як правесці ўяўнае інтэрв'ю з гістарычнай асобай» на с. 154—155 вучэбнага дапаможніка.

9. Прэзентуйце вынікі сваіх даследаванняў.

§ 12. Наш край у канцы XVIII — сярэдзіне XIX ст.

Заданне 1. Вызначце, карыстаючыся картасхемамі вучэбнага дапаможніка і картамі атласа, адміністрацыйна-тэрытарыяльную адзінку, у складзе якой знаходзіўся ваш населены пункт, і яго статус.

Заданне 2. Якія гістарычныя падзеі закранулі жыхароў вашай мясцовасці? Як яны адбіліся на жыццёвых лёсах вашых землякоў?

Заданне 3. Падрыхтуйце паведамленне пра славытых ураджэнцаў вашага краю — дзеячаў першай паловы XIX ст., якія зрабілі ўнёсак у развіццё гаспадаркі (напрыклад, пра першых фабрыкантаў і прадпрымальнікаў на беларускіх землях Войцеха Пуслоўскага і Аляксандра Скірмунта).

Заданне 4. Падрыхтуйце паведамленне пра славытых ураджэнцаў вашага краю — дзеячаў першай паловы XIX ст., якія зрабілі вынаходкі, садзейнічалі развіццю культуры і асветы (напрыклад, пра навуковыя дасягненні Тэадора Нарбута, Ігната Дамейкі, братаў Тышкевічаў; пра музычную творчасць Міхала Клеафаса Агінскага і Станіслава Манюшкі; пра паэзію Адама Міцкевіча; пра жывапіс Яна Дамеля і Валенція Ваньковіча).

Заданне 5. Падрыхтуйце паведамленне пра навучанне ў ланкастэрскай школе ў Гомелі ці ў Горы-Горацкай земляробчай школе.

Заданне 6. Падрыхтуйце паведамленне пра адзін з мясцовых помнікаў архітэктуры, звязаны з гістарычнымі падзеямі першай паловы XIX ст. (напрыклад, пра гісторыю і сённяшні дзень палаца Румянцавых-Паскевічаў, Мінскай ратушы).

Заданне 7. Падрыхтуйце паведамленне пра гаспадарку, паўсядзённае жыццё і побыт жыхароў вашага краю ў першай палове XIX ст. (напрыклад, пра з’яўленне бульбы, становішча сялян, гісторыю і сённяшні стан каналаў на тэрыторыі Беларусі, жыццё насельніцтва і аблічча беларускіх гарадоў).

Заданне 8. Прывядзіце прыклады мясцовага фальклору і раскажыце, як адзначаліся народныя святы жыхарамі вашага краю. Напрыклад, высветліце, якое дачыненне маюць да вашага краю словы песні: «Мы набяром малайцоў ад матушкаў, ад атцоў, ад жоначак маладых, ад дзетушак маленькіх...»

Заданне 9. Падрыхтуйце індывідуальна ці групай праект «Славутасці роднага краю»: складзіце экспазіцыю адной з залаў краязнаўчага музея. Для гэтага:

- а) сфармулюйце мэту, з якой ствараецца музейная экспазіцыя;
- б) вызначце тэму і назву экспазіцыі;
- в) удакладніце храналагічны перыяд, што будзе асвятляцца;
- г) канкрэтызуйце падзеі і з’явы, аспекты гісторыі, персаналіі, якія будуць адлюстраваны ў экспазіцыі;
- д) пералічыце экспанаты, якія вы прапануеце выкарыстаць у экспазіцыі;
- е) падрабязна апішыце найбольш важныя для асвятлення тэмы экспанаты;
- ж) растлумачце, чаму дадзеныя экспанаты адпавядаюць вызначанай вамі мэце;
- з) раскрыйце, у чым заключаюцца характэрныя і арыгінальныя рысы прапанава-
ных вамі экспанатаў.

Б

ЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX —
ПАЧАТКУ XX ст.

Раздзел II

Правообладатель Издательский центр БГУ

§ 13. Адмена прыгоннага права

Успомніце. Якім чынам вырашалася аграрнае пытанне ў Беларусі ў першай палове XIX ст.?

Вучэзная задача. Вызначыць асаблівасці правядзення сялянскай рэформы 1861 г. у беларускіх губернях.

№ 21

Абвяшчэнне і ўмовы вызвалення памешчыцкіх сялян. У 1857 г. з'явіўся рэскрыпт (прадпісанне) цара Аляксандра II на імя віленскага генерал-губернатора У. І. Назімава аб падрыхтоўцы праектаў «паляпшэння быту памешчыцкіх сялян». Згодна з гэтым дакументам прадугледжвалася вызваленне сялян з-пад прыгону і наданне ім асабістай свабоды. Аднак за памешчыкам захоўвалася права ўласнасці на зямлю, за карыстанне якой сяляне павінны былі адбываць павіннасці.

«Палажэнне» аб выхадзе на волю прыгонных сялян і Маніфест, якім абвяшчалася пра гэта насельніцтву, Аляксандр II падпісаў 19 лютага **1861 г.** Узважыўшы ўсе акалічнасці, царскі ўрад не рашыўся вызваляць сялян зусім без зямлі. Аднак атрымаць яе ва ўласнасць сяляне маглі толькі за выкуп.

Чытанне Маніфеста (вызваленне сялян). Мастак Б. Кустодыёў. Пачатак XX ст.

Выкупная аперацыя заключалася ў наступным. Дзяржава ўносіла за сялян 80 % ад выкупной сумы, каб яны маглі разлічыцца з памешчыкамі. Прадугледжвалася, што вяртаць гэтую суму грошай сяляне будуць у абавязковым парадку на працягу 49 гадоў. Пры выплатах сяляне павінны былі вяртаць штогод па 6 % ад пазычанай дзяржавай сумы.

№ 22

За карыстанне зямлёй сялянам трэба было выконваць на карысць памешчыка ранейшыя павіннасці — паншчыну ці аброк у вызначаных дзяржавай памерах. Такія сяляне лічыліся **часоваабавязанымі** перад сваімі памешчыкамі, ад згоды якіх залежала заключэнне выкупнога пагаднення. Часоваабавязанае становішча сялян магло цягнуцца да 9 гадоў.

Ажыццяўленне сялянскай рэформы. Рэформа 1861 г. карэнным чынам змяніла становішча памешчыцкіх сялян, якія атрымалі асабістую свабоду. Аднак яны выйшлі на волю абрабаванымі. Непасільныя выкупныя плацяжы паглыналі 70 % сялянскага даходу. Каб разлічыцца з плацяжамі, сяляне былі вымушаны адразу пасля ўборкі — у сезон самых нізкіх коштаў — прадаваць свой ураджай. Пазней, зімой або вясной, ім прыходзілася браць грашовыя і натуральныя пазыкі ў памешчыка і адпраўляцца на заробкі на цяжкую і малааплатную працу. Спагнанне выкупных плацяжоў з сялян працягвалася па 1906 г.

Памешчыкі пакінулі за сабой лепшыя ворныя землі. Сялянам адводзілі пустэчы, «пясочак» або забалочаныя ўчасткі. Акрамя таго, пазбавілі сенажаць, выганаў, вадаёмаў, лясных угоддзяў, без якіх вясковая гаспадарка звычайна не магла абысціся. У выніку ўзмацнілася цераспалосіца — раз'яднанасць і раздробленасць сялянскага зямельнага надзелу на некалькі адасобленых частак.

З атрыманых надзелаў было цяжка пракарміць сям'ю. Большасць сялян не маглі весці гаспадарку самастойна. Яны былі вымушаны працаваць на былых гаспадароў, якія пакінулі сабе большую частку зямлі.

Рэакцыю сялян на ўмовы надзялення зямлёй адлюстроўваюць радкі з вуснай паэтычнай народнай творчасці:

*Адпусцілі сялян «на свабоду»
Дзевятнаццатага феўраля,
Толькі землі не далі народу —
Вось вам «міласць» цара і дваран.*

Рэформа 1861 г. выклікала глыбокае расчараванне сялян. Пайшлі чуткі, што цар нібыта выдаў указ аб сапраўднай волі, а паны яго хаваюць. Сяляне хутка зразумелі, што яны падманутыя ў сваіх чаканнях. Трэба было выкупляць зямлю, якой яны нязменна карысталіся дзесяцігоддзямі і лічылі сваёй. Памер выкупу значна перавышаў рэальны кошт зямлі. Так, яе рынкавы кошт у Мінскай губерні складаў 18 рублёў за дзесяціну (мера зямельнай плошчы, роўная 1,09 гектара), а паводле выкупу трэба было заплаціць за яе 79 рублёў 20 копеек. Фактычна памешчыкі атрымлівалі кампенсацыю за страту ўласнасці на асобу селяніна.

№ 23

Вынікі і значэнне ажыццяўлення рэформы 1861 г. Адмена прыгоннага права стала своеасаблівай мяжой паміж двюма эпохамі — феадалізмам і капіталізмам. Найбольш значным пераўтварэннем у вёсцы стала абвяшчэнне асабістай свабоды прыгонных сялян, іх незалежнасці ад памешчыка. Сялян ужо нельга было прадаваць, купляць, дарыць. Вялізная колькасць людзей атрымала, хай сабе і абмежаваныя, грамадзянскія правы: заключэння дагавораў і здзелак, выбару роду заняткаў, паступлення ў навучальныя ўстановы, свабоднага ўступлення ў шлюб. Аднак сяляне былі істотна абмежаваны ў правах у параўнанні з іншымі саслоўямі. Толькі ў дачыненні сялян аж да пачатку XX ст. ужывалася такая ганебная форма пакарання, як публічнае лупцаванне розгамі. Сялянская рэформа пакінула шматлікія феадальныя перажыткі. Галоўным з іх было памешчыцкае землеўладанне.

Размеркаванне зямлі ў Беларусі ў 1877 г., %

Вызначце на падставе звестак дадзенай дыяграмы, ці было вырашана аграрнае пытанне ў Беларусі.

Новыя паняцці і тэрміны: часоваабавязаныя сяляне.

1. Пералічыце ўмовы выкупной аперацыі. Выкарыстайце наступныя паняцці: *выкупныя плацяжы, часоваабавязаныя сяляне*.
2. Дакажыце, што ўмовы атрымання сялянамі зямлі фактычна кампенсавалі памешчыкам страту права ўласнасці над асобай селяніна.
3. Уявіце сябе на месцы прыгоннага селяніна, які атрымаў асабістую вольнасць. Якія ўмовы вызвалення з-пад прыгону выклікалі б ваша незадавальненне? Свой адказ абгрунтуйце. Выкарыстайце метадычную парадку «Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі» на с. 155 вучэбнага дапаможніка.
4. Ці можна ахарактарызаваць рэформу 1861 г. як антыпрыгонніцкую? Свой адказ абгрунтуйце.

§ 14. Паўстанне 1863—1864 гг.

Успомніце. 1. Якімі былі мэты і склад удзельнікаў паўстання 1830—1831 гг.?

2. Хто такія часоваабавязаныя сяляне?

Вучэбная задача. Ахарактарызаваць погляды, якіх прытрымліваўся К. Каліноўскі.

Прычыны і характар паўстання. Працягам барацьбы за адраджэнне дзяржаўнасці на землях былой Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. з’явілася паўстанне 1863—1864 гг. Яго цэнтрам сталі этнічна польскія тэрыторыі з Варшавай.

Падзеі ў Польшчы знайшлі водгук у тых рэгіёнах, якія раней уваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай, у тым ліку ў Беларусі і Літве. Паўстанне ў Беларусі было скіравана супраць самадзяржаўя, рэшткаў прыгоннага права і саслоўнай няроўнасці.

«Чырвоныя» і «белыя». У пачатку 1860-х гг. актывізаваўся грамадска-палітычны рух на тэрыторыях былой Рэчы Паспалітай. У гэтым руху аформіліся дзве палітычныя групы: «чырвоныя» і «белыя».

«Чырвоныя» выказвалі інтарэсы дробнай і безземельнай шляхты, мяшчан, інтэлігенцыі, у значнай ступені сялян. Частка «чырвоных» (правыя) меркавалі аднавіць дзяржаўнасць на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай праз агульнанароднае паўстанне. Найбольш рашучыя з «чырвоных» (левыя) складалі рэвалюцыйна-дэмакратычную плынь у паўстанні. Яны выказваліся за ўсталяванне дэмакратычнага рэспубліканскага ладу шляхам сялянскай рэвалюцыі, за самавызначэнне народаў.

«Белыя» з’яўляліся выразнікамі інтарэсаў буйных землеўладальнікаў і вярхоў буржуазіі. Яны імкнуліся не дапусціць, каб паўстанне перарасло ў сялянскую рэвалюцыю. Свае спадзяванні на аднаўленне незалежнасці Рэчы Паспалітай «белыя» звязвалі з ціскам на Расію заходнееўрапейскіх дзяржаў. Для гэтага яны наладзілі сувязь з урадамі Францыі і Англіі.

Для падрыхтоўкі паўстання вясной 1862 г. «белымі» ў Варшаве быў створаны Цэнтральны нацыянальны камітэт (ЦНК). Летам 1862 г. з мэтай падрыхтоўкі паўстання ў Беларусі і Літве прадстаўнікі рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні «чырвоных» арганізавалі ў Вільні Літоўскі правінцыяльны камітэт (ЛПК).

Старшынёй ЛПК з кастрычніка 1862 г. стаў урадзенец Гродзеншчыны **Кастусь (Канстанцін Вікенцій Сямёнавіч) Каліноўскі** (1838—1864). Пасля заканчэння Свіслацкага павятовага вучылішча ён амаль тры гады дапамагаў бацьку па гаспадарцы. Адначасова рыхтаваўся да здачы іспытаў і паступіў у Пецябургскі ўніверсітэт. Канстанцін быў вызвалены ад платы за навучанне, але і стыпендыі першапачаткова не атрымаў. Таму прыходзілася зарабляць грошы рэпетытарствам. У час вучобы на юрыдычным факультэце ўдзельнічаў у рэвалюцыйных гуртках. Тут стаў прыхільнікам ідэй сялянскай рэвалюцыі і свабоды прыгнечаных народаў. У 1861 г. вярнуўся на радзіму.

К. Каліноўскі. Фотаздымак. 1862 г.

Запорай на фотаздымак выкажыце здагадку, да якога саслоўя належаў К. Каліноўскі.

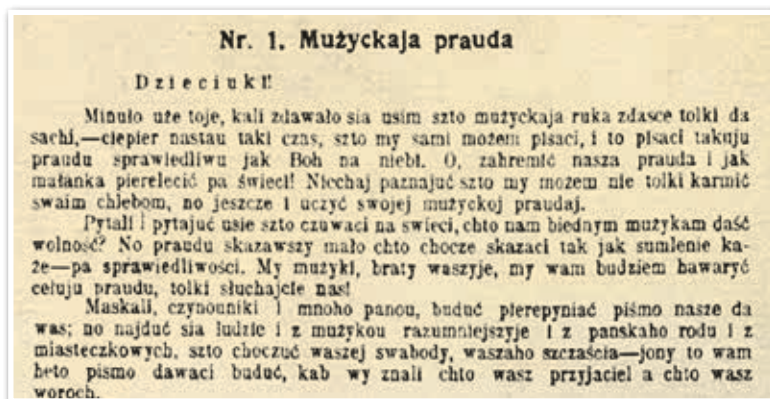

Паводле ўспамінаў аднаго з удзельнікаў паўстання, К. Каліноўскі быў «...адукаваны, чысты, поўны высакароднасці, розуму і энергіі. Абходзіў пешкі Літву і Беларусь, несучы ў народ жар любові да Бацькаўшчыны... Не хацеў мець ніякіх стасункаў са шляхтай, а абапіраўся толькі на народ».

«Мужыцкая праўда». Прадстаўнікі рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні сярод «чырных» (левыя) Кастусь Каліноўскі, **Фелікс Ражанскі** і **Валерый Урублеўскі** выдавалі нелегальную **«Мужыцкую праўду»**, якая выконвала ролю газеты. На працягу **1862—1863 гг.** выйшла 7 яе нумароў у выглядзе лістовак. Большасць матэрыялаў «Мужыцкай праўды» напісаў сам Каліноўскі пад псеўданімам Яська-гаспадар з-пад Вільні. Яны друкаваліся на беларускай мове лацінскім шрыфтам, які выкарыстоўваўся ў польскай мове — дзяржаўнай у былой Рэчы Паспалітай.

№ 24, 25

Першы нумар газеты «Мужыцкая праўда». Фрагмент

Папрацуйце на метадзе загадкавай карцінкі з выявай «Мужыцкай праўды».

У «Мужыцкай праўдзе» (№ 1) прагучаў заклік:

«Дзецюкі!

Мінула ўжэ тое, калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука здасца толькі да сахі, — цяпер настаў такі час, што мы самі можам пісаці, і то пісаці такую праўду справядліву, як Бог на небе. О, загрыміць наша праўда і, як маланка, пераляціць па свеце! Няхай пазнаюць, што мы можам не толькі карміць сваім хлебам, но яшчэ і ўчыць сваёй мужыцкай праўды...

Вазьмемся, дзецюкі, за рукі і дзяржэмся разам!.. Мужык, пакуль здужае трымаці касу і сакеру, бараніць свайго патрапіць і ў нікога ласкі прасіць не будзе.

Гэту Мужыцкую Праўду напісаў і зноў пісаці будзе

Яська-гаспадар з-пад Вільні».

Пачатак і ход паўстання, яго задушэнне. Паўстанне пачалося ў Польшчы ў студзені **1863 г.** Нагодай для выступлення паслужыла правядзенне рэкруцкага набору паводле спісаў, у якія былі ўключаны ўсе «нядобранадзейныя» маладыя людзі. Заўчаснае выступленне ў Польшчы стала поўнай нечаканасцю для рэвалюцыянераў Беларусі і Літвы, але пасля ваганняў было імі падтрымана.

1 лютага 1863 г. ЛПК абвясціў сябе Часовым правінцыяльным урадам Літвы і Беларусі і абнародаваў праграмныя дакументы, якія дублявалі праграму польскіх паўстанцаў. Насельніцтва заклікалася да ўзброенай барацьбы, жыхары аб'яўляліся раўнапраўнымі грамадзянамі незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, нацыянальнасці і веравызнання. Абвешчалася бязвыплатная перадача ва ўласнасць сялян зямельных надзелаў, што знаходзіліся ў іх карыстанні, а з памешчыкамі за зямлю разлічвалася дзяржава. Рэкруцтва замянялася 3-гадовай усеагульнай вайскавай павіннасцю. Аднаўлялася ўніяцкая царква.

Большасць мясцовых атрадаў паўстанцаў у заходніх паветах Беларусі сфарміраваліся ў сакавіку — красавіку 1863 г. У іх склад увайшлі дробная шляхта, вучнёўская і студэнцкая моладзь, рамеснікі, сяляне, афіцэры, што пакінулі царскую армію. Гэтыя атрады ўзначалілі на Гродзеншчыне Ф. Ражанскі і В. Урублеўскі — будучы генерал Парыжскай Камуны.

Агульнага плана дзеянняў у паўстанцаў не было, не хапала таксама зброі. Яны размяшчаліся ў лясак і адтуль ажыццяўлялі баявыя вылазкі. Значнай акцыяй паўстанцаў стаў захоп горада Горкі. У ёй удзельнічалі студэнты Горы-Горацкага земляробчага інстытута. Найбольш актыўна дзейнічалі паўстанцы на захадзе дзякуючы непасрэдным намаганням К. Каліноўскага як камісара Гродзенскага ваяводства (губерні). Маштабнасцю і жорсткасцю характарызавалася бітва пад Мілавідамі ў Слоніўскім павеце. На Брэстчыне змагаўся атрад, які ўзначальваў мясцовы шляхціц, былы падпалкоўнік расійскай арміі, удзельнік Крымскай вайны **Рамуальд Траўгут**. У чыне генерала ён быў прадстаўніком паўстанцкіх улад за мяжой, а з кастрычніка 1863 г. фактычна з'яўляўся кіраўніком усяго паўстання.

М. М. Мураўёў. Фотаздымак.
Другая палова XIX ст.

У сакавіку 1863 г. да кіраўніцтва паўстаннем у Беларусі і Літве прыйшлі «белыя». Гэтым скарысталіся царскія ўлады, якія імкнуліся выставіць у вачах сялян паўстанне як выступленне паноў супраць «цара-вызваліцеля». Такое ўяўленне падтрымлівала ў сялян і праваслаўная царква. Асноўная маса беларускага сялянства, якая традыцыйна не давярала шляхце, не далучылася да паўстанцаў. Сярод удзельнікаў паўстання ў Беларусі доля сялян складала 18 %.

Царскія ўлады жорсткімі ваеннымі мерамі змагаліся з паўстаннем. У маі 1863 г. у Вільню прыбыў новы генерал-губернатар **Міхаіл Мікалаевіч Мураўёў**. Раней ён паслядоўна займаў губернатарскія пасады ў Магілёве, Гродне, Мінску. У час знаёмства з мясцовым дваранствам на пытанне аб тым, ці не з'яўляецца сваёй яму кіраўнік «Паўночнага таварыства» дзекабрыстаў Мікіта Мураўёў, адказаў, што ён

«не з тых Мураўёвых, якіх вешаюць, а з тых, якія вешаюць».

Пачаліся публічныя пакаранні смерцю паўстанцаў, узрасла колькасць арыштаў. Улады стваралі сялянскія варты для барацьбы з паўстанцамі. Тых, хто падтрымаў паўстанцаў, высылалі ў Сібір.

У такіх неспрыяльных умовах выявілася няздольнасць «белых» кіраваць паўстаннем. Напрыканцы лета 1863 г. кіраўніцтва паўстаннем у краі сканцэнтравалася ў руках К. Каліноўскага. Але ўжо было позна, рэальных поспехаў дасягнуць не ўдалося. Восенню 1863 г. узброеная барацьба ў Беларусі спынілася. Мужны і нястомны Каліноўскі працягваў сваю рэвалюцыйную дзейнасць, спрабуючы выратаваць людзей, каб зноў выступіць вясною 1864 г. Доўгі час яму ўдавалася хавацца ад пераследу, але адзін з членаў арганізацыі на допыце выдаў яго.

К. Каліноўскі змог перадаць з турмы на волю тры развіталыя «Пісьмы з-пад шыбеніцы». У іх ёсць такія радкі:

*Бывай здаровы, мужыцкі народзе,
Жыві ў шчасці, жыві ў свабодзе.
І часам спамяні пра Яську твайго,
Што згінуў за праўду для дабра твайго (**1).*

Дваццацішасцігадовы К. Каліноўскі быў публічна павешаны на Лукішскай плошчы ў Вільні. У апошнюю хвіліну свайго жыцця, стоячы пад шыбеніцай, ён пры абвяшчэнні судовага прыговору, у якім яго назвалі дваранінам, заявіў: «У нас няма дваран — усе роўныя!»

Вызначце ідэю, аб якой сведчаць апошнія словы К. Каліноўскага.

«Пісьмы з-пад шыбеніцы» ўяўляюць сабой духоўны заповіт К. Каліноўскага беларускаму народу: «...народзе... цэлай грамадой ідзі ваяваці за сваё чалавечае і народнае права, за сваю веру, за сваю зямлю родную». Каліноўскі таксама прытрымліваўся ідэі дэмакратычнай народнай дзяржавы: «...не народ зроблены для ўрада, а ўрад для народа».

Паўстанне **1863—1864 гг.** было задушана царскімі ўладамі. Паводле афіцыйных звестак, у Беларусі і Літве 128 паўстанцаў былі пакараны смерцю, больш за 850 асуджаны на катаргу, каля 12 тыс. чалавек сасланы і выселены з краю (** 2, 3). Пад уплывам сібірскайсылкі была напісана карціна «На этапе». Яе аўтарам стаў ураджэнец Беларусі, удзельнік паўстання **Казімір Альхімовіч**.

Справа паўстання не прайшла бяследна: яно будзіла да барацьбы за свабоду наступныя пакаленні.

Уплыў паўстання 1863—1864 гг. на ўмовы вызвалення сялян беларускіх губерняў. Каб адцягнуць сялян ад масавага ўдзелу ў паўстанні і схіліць іх на свой бок, царскі ўрад вымушаны быў змяніць на іх карысць некаторыя ўмовы сялянскай рэформы 1861 г. Паводле спецыяльных царскіх указаў у Гродзенскай, Віленскай і Мінскай губернях з 1 мая 1863 г., а ў Віцебскай і Магілёўскай губернях з 1 студзеня 1864 г. спыняліся часоваабавязаныя адносіны. Сяляне, незалежна ад згоды памешчыкаў, тэрмінова пераводзіліся на абавязковы выкуп зямельных надзелаў, прычым памер выкупных плацяжоў зніжаўся на 20 %. Гэтыя ўступкі самадзяржаўя істотна змякчалі ўмовы вызвалення сялян у Літве і Беларусі ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі.

На этапе. Мастак К. Альхімовіч. Другая палова XIX ст.

Вызначце, чаму карціна так называецца.

№ 26

Новыя паняцці і тэрміны: «Мужыцкая праўда».

****1.** Кастусь Каліноўскі спалучыў у сваіх «Пісьмах з-пад шыбеніцы» матывы свайго кахання і барацьбы за свабоду:

*Марыська чарнабрэва, галубка мая,
Гдзе ж ся падзела шчасце і ясна доля твая?..
Не наракай, Марыся, на сваю бяздолю,
Но прыймі цяжкую кару Прадвечнага волю,
А калі мяне успомніш, шчыра памаліся,
То я з таго свету табе адзавуся...
А калі слова прайодзе ў дзела,
Тагды за праўду станавіся смела,
Бо за адно з праўдай у грамадзе згодна
Дажджэш, Народзе, старасці свабодна.*

Вызначце, у чым заключалася праўда К. Каліноўскага.

****2.** У час паўстання ваенным начальнікам Ашмянскага павета і камандзірам атрада з'яўляўся ўраджэнец Беларусі **Зыгмунт Мінейка**. Ён быў чалавекам, які вышэй за ўсё ставіў ідэалы свабоды, незалежнасці і справядлівасці. За ўдзел у паўстанні быў спачатку прыгавораны да расстрэлу, замененага пазней на 12 гадоў катаргі ў Сібіры. У 1865 г. уцёк за мяжу. Скончыў Акадэмію

Генеральнага штаба ў Парыжы. З 1891 г. у Грэцыі, удзельнічаў у вайне з Турцыяй за Крыт. Захапляўся старажытнагрэчаскай гісторыяй, адшукаў у час археалагічных раскопак старажытны горад, дзе знаходзілася свяцілішча Зеўса. Быў выдатным інжынерам, удзельнічаў у будаўніцтве спартыўных аб'ектаў у Афінах да першых Алімпійскіх гульняў 1896 г. і нават пісаў рэпартажы з гульняў для польскіх газет. У 1910 г. грэчаскі парламент прысвоіў яму званне ганаровага грамадзяніна Грэцыі. За ўдзел у якасці ваеннага спецыяліста ў Балканскай вайне 1912—1913 гг. быў удастоены самай высокай воінскай ўзнагароды Грэцыі — Залатога крыжа заслугі.

Якія факты з біяграфіі З. Мінейкі ўразілі вас? Растлумачце, чаму.

З. Мінейка. Фотаздымак.
Пачатак XX ст.

****3.** Сярод удзельнікаў паўстання, здадзеных у салдаты і высланых у Сібір, быў 18-гадовы ўраджэнец Віцебшчыны **Іван Чэрскі**. У Сібіры ён заняўся геалагічнымі даследаваннямі: вывучаў будову берагоў Байкала, склаў першую геалагічную карту яго ўзбярэжжа. Ссылка працягвалася 22 гады. Пасля памілавання ўзначаліў экспедыцыю ў раён рэк Калыма і Індыгірка. Быў узнагароджаны трыма залатымі медалямі Рускага географічнага таварыства. Яго імем названы сістэма горных хрыбтоў у Якуціі і Магаданскай вобласці, хрыбет у Забайкаллі і інш.

І. Чэрскі.
Фотаздымак. Другая палова XIX ст.

1. Што стала асноўнай прычынай паўстання 1863—1864 гг.?
2. Складзіце ў сшытку табліцу «Асноўныя палітычныя групы ў паўстанні 1863—1864 гг.».

Прыметы для параўнання	Палітычныя групы		
Мэты			
Удзельнікі			
Тактыка дзеянняў			

3. Растлумачце назву газеты, якую выдавалі К. Каліноўскі, В. Урублеўскі, Ф. Ражанскі.
4. Вызначце, у чым заключаўся завет К. Каліноўскага беларускаму народу.
5. Чаму М. М. Мураўёва называлі «ўтаймавальнікам Заходняга краю» і «выратавальнікам Расіі»?
6. Як паўплывала паўстанне 1863—1864 гг. на ўмовы вызвалення сялян беларускіх губерняў?
7. Правядзіце даследаванне на тэму «Кастусь Каліноўскі як носьбіт ідэі сацыяльнай справядлівасці і барацьбіт за сялянскую долю і волю». Падрыхтуйце паведамленне аб выніках даследавання да ўрока абагульнення.

§ 15. Урадавая палітыка ў Беларусі ў апошняй трэці XIX ст.

Успомніце. 1. Што такое «разбор» шляхты?

2. Якое рашэнне прыняў Полацкі царкоўны сабор?

Вучэбная задача. Вызначыць асаблівасці палітыкі самадзяржаўя ў Беларусі ў апошняй трэці XIX ст.

Сітуацыя ў беларускіх губернях пасля паўстання 1863—1864 гг. Да канца 1860-х гг. у Беларусі захоўвалася ваеннае становішча, уведзенае ў сувязі з паўстаннем 1863—1864 гг. У Беларусі і Літве быў усталяваны рэжым выключных законаў, накіраваны на змяншэнне польскага ўплыву.

Дзейнічалі следчыя камісіі і палявыя суды. Працягваліся арышты ўдзельнікаў паўстання і прымусовае адчужэнне маёнткаў шляхты на карысць дзяржавы. Урад вярнуўся да палітыкі «разбору» шляхты, скіраваўшы яе супраць актыўных удзельнікаў паўстання. Шляхце забаранілі збірацца разам па некалькі чалавек, нават на сямейныя ўрачыстасці. За любое парушэнне законаў ваеннага часу накладваліся штрафы — напрыклад, за выкарыстанне польскай мовы, за нашэнне жалобы па загінулых паўстанцах. Былі звольнены са службы чыноўнікі-каталікі, а на іх пасады прызначаны дзяржаўныя служачыя з Расіі, якія сталі апорай царызму ў краі. Ім былі перададзены сотні маёнткаў, канфіскаваных ва ўдзельнікаў паўстання. З 1866 г. паступова, пачынаючы з усходніх губерняў, ваеннае становішча пачало здымацца, але было адменена цалкам толькі ў 1870 г.

Асаблівасці правядзення буржуазных рэформаў у Беларусі. Пасля адмены прыгоннага права ў Расійскай імперыі ў 1860—1870-я гг. быў праведзены шэраг буржуазных рэформаў. У сувязі з паўстаннем 1863—1864 гг. большасць з іх у Беларусі пачаліся са значным спазненнем і істотнымі абмежаваннямі.

Толькі з 1872 г. у Беларусі пачалася судовая рэформа, якая ў Расіі ажыццяўлялася з 1864 г. Для разгляду дробных злачынстваў і нязначных спраў быў створаны міравы суд. У адрозненне ад цэнтральных губерняў Расіі, дзе суддзяў выбіралі земскія сходы ў паветах, у Беларусі іх прызначаў міністр юстыцыі з ліку верных ураду памешчыкаў. Такім чынам, Беларусь была адразу пазбаўлена галоўнай адметнасці судовай рэформы — выбарнасці суддзяў і іх незалежнасці ад урада.

Толькі ў 1882 г. у судах Беларусі былі ўведзены спецыяльныя пасады прысяжных засядацеляў (суддзяў-непрафесіяналаў). Яны незалежна ад суддзяў выносілі канчатковае рашэнне аб вінаватасці або невінаватасці падсуднага. З улікам іх рашэння суд вызначаў меру пакарання ці аб’яўляў аб вызваленні. Для юрыдычнай дапамогі падсудным і іх абароны таксама ўводзіліся прысяжныя павераныя — адвакаты, якія не знаходзіліся на дзяржаўнай службе.

Царскі ўрад не пайшоў на правядзенне ў беларускіх губернях земскай рэформы, распачатай у Расіі ў 1864 г. Земская рэформа была звязана са стварэннем выбарных

устаноў для кіравання мясцовай гаспадаркай, народнай асветай, медыцынскім абслугоўваннем насельніцтва. Улады пасля паўстання 1863—1864 гг. не давяралі мясцовым памешчыкам, якія маглі скласці большасць у гэтых выбарных установах.

Пасля забойства ў 1881 г. цара Аляксандра II надыйшоў перыяд контррэформаў, якія суправаджаліся выкараненнем усялякага іншадумства. Спробай аднаўлення прыгонніцкіх парадкаў стала ўвядзенне ў 1900 г. у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях земскіх начальнікаў з ліку «добранадзейных» мясцовых памешчыкаў. Яны цалкам падпарадкавалі сабе сялянскае самакіраванне, характэрнае для сялянскай абшчыны. Надзелены амаль неабмежаванай уладай, земскія начальнікі маглі адмяніць любое рашэнне сялянскага сходу, падвргаць сялян розным пакаранням.

Мерапрыемствы расійскіх улад па нацыянальна-рэлігійным пытанні.

Самадзяржаўе намагалася абмежаваць польскі палітычны і культурны ўплыў, правадніком якога ў беларускіх губернях з'яўлялася мясцовая апалчаная шляхта. Улады падзялялі мясцовае дваранства на «палякаў» (каталікоў) і «рускіх» (праваслаўных). Першыя лічыліся нядобранадзейнымі ў сувязі з удзелам у паўстанні 1863—1864 гг., і расійскі царызм імкнуўся падаваць іх эканамічнае і палітычнае становішча. У той жа час улады ўмацоўвалі саюз з праваслаўным «рускім» дваранствам, якое было прызнана апорай самадзяржаўя. Вызначальнае месца стала займаць праваслаўная царква, падтрыманая царскім урадам. Шырока разгарнулася будаўніцтва праваслаўных цэркваў.

У сярэдзіне 1860-х гг. улады ажыццявілі спробы пераводу ў праваслаўе часткі беларусаў-каталікоў. Шляхам угавораў і прамога ціску праваслаўнымі змаглі запісаць яшчэ дзясяткі тысяч чалавек. Аднак, скасоўвалася каля трохсот касцёлаў і капліц, частка якіх была прыстасавана пад праваслаўныя цэрквы.

У 1867 г. Аляксандр II пры наведванні Вільні заявіў прадстаўнікам беларускіх сялян, якія нядоўна прынялі праваслаўе: «Я вельмі рады, што вас бачу праваслаўнымі. Я ўпэўнены, што вы перайшлі да старой веры свайго краю з пераканання і шчыра. Аднак, раз стаўшыся праваслаўнымі, ведайце, што я не дазволю і не дапушчу, каб вы вярнуліся да каталіцызму. Чуеце? Я паўтараю, што радуся, бачачы вас праваслаўнымі».

Вызначце, чым можна растлумачыць радасць расійскага імператара Аляксандра II.

У такіх умовах былым уніятам і католікам давялося чакаць змен аж да 1905 г., калі быў прыняты ўказ аб верацярпімасці, у якім дазваляўся свабодны пераход з аднаго веравызнання ў іншае.

Што тычылася яўрэяў, царскія ўлады забаранілі ім сяліцца і набываць зямлю ў сельскай мясцовасці нават у межах аселасці. У 1890-я гг. у Беларусь была вернута значная колькасць яўрэяў з Масквы і гарадоў Цэнтральнай Расіі. Такая палітыка вяла да штучнай перанаселенасці імі беларускіх гарадоў і мястэчак. Уводзіліся абмежаванні ў прыёме яўрэяў у навучальныя ўстановы і на працу.

№ 27

М. В. Каяловіч.
Фотаздымак. Другая
палова XIX ст.

Заходнерусізм. У апошній трэці XIX — пачатку

XX ст. сярод чыноўнікаў, настаўнікаў, праваслаўнага духавенства, асабліва на ўсходзе Беларусі, пашырылася сістэма поглядаў, якая атрымала назву **заходнерусізму**. Яго прыхільнікі прызнавалі і вывучалі асаблівасці беларусаў як часткі агульнарускага этнасу без прызнання за імі права на самастойнасць. Лідарам заходнерусізму быў ураджэнец Гродзенскай губерні **Міхаіл Восіпавіч Каяловіч** — гісторык, этнограф, публіцыст, аўтар прац па палітычнай і царкоўнай гісторыі Беларусі. Яго погляды грунтаваліся на палажэнні аб «спрадвеку рускім характары краю». М. В. Каяловіч, які займаўся распрацоўкай праблем гісторыі ўніяцкай царквы, сцвярджаў, што галоўны кірунак развіцця беларускага краю — вяртанне яго ад польскага каталіцтва да рускага праваслаўя.

З кнігі М. В. Каяловіча «Чытанні па гісторыі Заходняй Расіі»

...Існуе вялікая патрэба ведаць Заходнюю Расію па-руску, разумець па-руску... і ўводзіць у гэта веданне і разуменне мільёны... простых маларосаў, беларусаў і літвінаў... Называючы ўсю гэту краіну Заходняй Расіяй, мы, відавочна, глядзім на яе з сярэдзіннай часткі рускай дзяржавы... а калі адтуль глядзець на захад, то... можна без вялікай памылкі назваць Заходняй Расіяй не толькі Беларусь, але і Украіну, і Літву.

Прыхільнікі поглядаў М. В. Каяловіча прызнавалі пэўную гісторыка-этнічную адметнасць Беларусі, але выключалі магчымасць самастойнага нацыянальна-культурнага, дзяржаўнага і палітычнага развіцця беларускага этнасу. І ўсё ж яны шмат зрабілі для даследавання нацыянальнай спадчыны беларусаў і садзейнічалі абвяржэнню думкі, што Беларусь — гэта частка Польшчы.

Новыя паняцці і тэрміны: заходнерусізм.

1. Ахарактарызуйце сітуацыю ў беларускіх губернях пасля паўстання 1863—1864 гг.
2. Чым былі абумоўлены і ў чым заключаліся абмежаванні пры правядзенні ў Беларусі судовай рэформы?
3. Чаму царскія ўлады ў Беларусі не давяралі мясцоваму дваранству і падзялялі яго на «палякаў» і «рускіх»?

4. Ахарактарызуйце стаўленне расійскіх улад да каталікоў і былых уніятаў.
5. У чым заключалася сутнасць поглядаў прыхільнікаў заходнерусізму?

§ 16. Развіццё капіталістычных адносін у вёсцы пасля адмены прыгоннага права

Успомніце. Якія былі ўмовы атрымання сялянамі зямлі паводле рэформы 1861 г. і як яны змяніліся ў сувязі з падзеямі паўстання 1863—1864 гг.?

Вучэбная задача. Вызначыць феадальныя і капіталістычныя рысы ў развіцці сельскай гаспадаркі Беларусі пасля сялянскай рэформы 1861 г.

Рост буржуазнага землеўладання ў Беларусі. Пасля адмены прыгоннага права ў беларускіх губернях пачаўся працэс распаду дваранскай зямельнай уласнасці. Значная частка памешчыкаў, якія вялі гаспадарку старымі метадамі, не вытрымлівалі канкурэнцыі. Іх маёнткі паступова абцяжарваліся даўгамі, закладваліся ў банках і рана ці позна прадаваліся цалкам або часткамі. Пакупнікамі зямлі з'яўляліся купцы, зможныя сяляне, мяшчане. Адбываўся працэс фарміравання буржуазнай зямельнай уласнасці, пры якой выкарыстоўвалася наёмная праца і ўкараняліся агра-тэхнічныя новаўвядзенні. За перыяд 1877—1905 гг. у беларускіх губернях буржуазная зямельная ўласнасць павялічылася да 16,5 %, у той час як памешчыцкая зменшылася да 41 % ад усіх землеўладанняў.

Пераважная большасць сялян вяла гаспадарку на надзелах, атрыманых паводле рэформы 1861 г. Плошча сялянскай надзельнай зямлі складала ўсяго каля $\frac{1}{3}$ ад агульнага землеўладання ў Беларусі. Адмена прыгоннага права паскорыла маёмаснае расслаенне сялянства. У канцы XIX ст. найбагацейшы яго пласт (так званыя кулакі) складаў каля 8 %, сярэдні — прыблізна 32 %. Астатнія 60 % сялян ледзь зводзілі канцы з канцамі. Малазямелле і беззямелле сталі для іх сапраўдным бедствам. Падзел селянінам сваёй зямлі паміж дарослымі сынамі прыводзіў да яшчэ большага раздраблення зямельных участкаў. Сярэдні памер сялянскіх надзелаў у беларускіх губернях вагаўся ад 8 да 12 дзесяцін на двор. Атрыманы з такога надзелу ўраджай не забяспечваў пражытачнага мінімуму сярэдняй сям'і з 6—7 чалавек. Затое сяляне, якія мелі надзелы ў 15 і больш дзесяцін зямлі, нарошчвалі вытворчасць сваёй прадукцыі на продаж. У першае парэформеннае 15-годдзе ў пяці беларускіх губернях 10 тыс. сялян купілі зямлю, прычым многія з іх набылі 100 і больш дзесяцін.

Пераход да прадпрымальніцкай гаспадаркі. Частка памешчыкаў пасля рэформы 1861 г. працягвала весці сваю гаспадарку па-старому. У першыя парэформенныя дзесяцігоддзі найбольшае пашырэнне ў Магілёўскай і Віцебскай губернях атрымалі адпрацоўкі. Яны нагадвалі дарэформенную паншчыну. Пры адпрацоўчай сістэме

гаспадарання малаземельныя сяляне былі вымушаны працаваць на памешчыка за арэнду яго палёў, пашы, сенажацў і за натуральныя або грашовыя пазыкі. Адпрацоўкі ажыццяўляліся прымітыўнымі метадамі земляробства і традыцыйнымі прыладамі працы (драўлянымі сахой і бараной, сярпом і касой). Сяляне, якія знаходзіліся на адпрацоўках, не былі зацікаўлены ў якаснай працы, што асуджала памешчыцкую гаспадарку на заняпад.

Рэакцыю сялян на захаванне адпрацовак адлюстроўваюць наступныя радкі:

*Мужыкі без зямлі прападаюць,
А дваране і рады таму,
Што за бесцань яны нанімаюць
Мужыкоў на работу сваю.*

Частка памешчыкаў здолела перайсці да капіталістычнай сістэмы гаспадарання. Гэтая сістэма пераважала ў Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях. Яна заключалася ў найме памешчыкамі ў свае гаспадаркі пастаянных або часовых работнікаў, якія апрацоўвалі зямлю інвентаром уладальніка. Такія гаспадаркі паступова набывалі гандлёвы, прадпрымальніцкі характар. Тут уведзілі шматпольныя севазвароты, гадавалі пародзістую жывёлу, выкарыстоўвалі мінеральныя ўгнаенні і палепшаныя прылады працы (жалезныя плугі, бароны), а пазней — розныя сельскагаспадарчыя машыны

Наём работнікаў. Мастак К. Альхімовіч. Канец XIX ст.

(жняяркі, касілки, веялкі, малацілкі), што ўздымала прадукцыйнасць гаспадарак. Падобнымі новаўвядзеннямі карысталіся на сваіх землях і заможныя прадпрыемальныя сяляне. Па выкарыстанні машын у сельскай гаспадарцы Беларусь стаяла на адным з першых месцаў у Расійскай імперыі.

Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. У 1860—1870-я гг. сельская гаспадарка Беларусі спецыялізавалася на вытворчасці збожжа: жыта, аўса, ячменю. Аднак у 1880-я гг. яго вытворчасць як рыначнага прадукту стала ў Беларусі нявыгаднай з дзвюх прычын. Рынк Заходняй Еўропы запоўніла больш таннае і якаснае збожжа з Амерыкі, што выклікала рэзкае (удвая і больш) падзенне цэн на яго. Гэта зрабіла прадукцыю беларускіх вытворцаў неканкурэнтаздольнай на еўрапейскім рынку. Да таго ж расійскі ўрад увёў такі кошт правозу на чыгунках, які зрабіў нявыгадным вываз збожжа з беларускіх губерняў. У выніку адбылося істотнае скарачэнне пасяўных плошчаў пад збожжавыя культуры.

Сельская гаспадарка Беларусі пераарыентавалася на малочна-мясную жывёлагадоўлю, якая ў тых умовах магла забяспечыць высокія прыбыткі. З'явіліся высокапрадукцыйныя пароды кароў і фермы па іх гадоўлі. Малако перапрацоўвалі на масла і сыр на масларобчых і сыраварных заводах. Беларусь разам з прыбалтыйскімі губернямі стала раёнам, які спецыялізаваўся на вытворчасці малочных прадуктаў.

Важным відам прадпрыемальніцтва стала вінакурэнне. Асноўнай сыравінай для вырабу спірту было спачатку збожжа, потым — бульба.

У Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях пашыралася бульбаводства. Бульба стала «другім хлебам» для сялян. Яе пасевы выраслі больш як утрая. У пачатку XX ст. на Беларусь прыпадала амаль 17% усёй плошчы, занятай бульбай, у еўрапейскай частцы Расійскай імперыі.

Віцебская губерня і паўночна-ўсходнія паветы Віленскай спецыялізаваліся на лье. На Магілёўшчыне вырошчвалі каноплі.

У Гродзенскай і Мінскай губернях у 1860—1880-я гг. пасяхова развівалася танкарунная авечкагадоўля. Воўна паступала на мясцовыя суконныя фабрыкі, а таксама ў Польшчу, Германію. Аднак у пачатку XX ст. канкурэнцыя больш таннай воўны з поўдня Расіі і з Аўстраліі прывяла мясцовую авечкагадоўлю ў заняпад. Як рыначная галіна паўсюдна развівалася свінагадоўля.

Рэформа 1861 г. вызначыла марудны **«прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы**. На гэтым шляху сельская гаспадарка Беларусі запаволена перарастала ў капіталістычную пры доўгачасовым захаванні перажыткаў старога феадальнага ладу — памешчыцкай уласнасці на зямлю і сялянскіх адпрацовак.

Новыя паняцці і тэрміны: «прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы.

1. Вызначце крыніцы росту буржуазнага землеўладання ў Беларусі ў 1870-х гг. — пачатку XX ст.
2. Параўнайце адпрацовачную і капіталістычную сістэмы гаспадарання ў беларускіх губернях паводле наступнага плана: а) раён пашырэння; б) узаемаадносіны

памешчыкаў і сялян; в) прылады працы, якія выкарыстоўваліся; г) эфектыўнасць гаспадаркі. Параўнанне аформіце ў выглядзе табліцы ў сшытку. Выкарыстайце карту на с. 12 атласа.

3. Раскрыйце прычынна-выніковыя сувязі паміж наступнымі гістарычнымі з’явамі: продаж на рынках Заходняй Еўропы таннага і якаснага збожжа з Амерыкі → скарачэнне пасяўных плошчаў у Беларусі пад збожжавыя культуры → пераарыентацыя сельскай гаспадаркі Беларусі на малочна-мясную жывёлагадоўлю.

4. Ахарактарызуйце асноўныя кірункі спецыялізацыі сельскай гаспадаркі ў Беларусі ў 1860—1880-я гг. з апорай на карту на с. 12 атласа.
5. У чым заключалася сутнасць «прускага» шляху развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі?

§ 17—18. Прамысловасць і стан гарадоў, развіццё гандлю і транспарту ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.

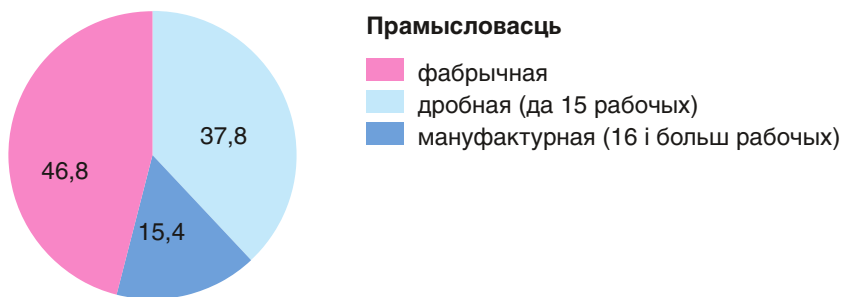
Успомніце. 1. Што ўяўляе сабой прамысловы пераварот?

2. Дзе і калі былі пабудаваны першыя фабрыкі ў Беларусі?

Вучэбная задача. Вызначыць прыметы развіцця капіталістычных адносін у прамысловасці Беларусі.

Станаўленне фабрычнай вытворчасці. Вызваленне з-пад прыгону памешчыкага сялянства стварыла рынак свабоднай рабочай сілы. За кошт безземельных і малаземельных сялян, якія пакідалі вёску, а таксама збыднелых рамеснікаў папаўняўся рабочы клас. Грошы за зямлю, атрыманыя памешчыкамі ў выніку выкупной аперацыі, сталі асновай капіталу, выкарыстанага для стварэння і пашырэння прадпрыемстваў. Павелічэнне попыту вёскі на прамысловыя тавары — ад баваўняных тканін да сельскагаспадарчых машын, а таксама будаўніцтва чыгунак абумовілі хуткі рост рынку збыту прамысловай прадукцыі. Такім чынам, свабодныя рабочыя рукі, наяўнасць капіталу і рынку стваралі ўмовы для паступовага станаўлення капіталізму. Ён уяўляў сабой грамадскі лад, заснаваны на прыватнай уласнасці, таварна-грашовых адносінах, выкарыстанні вольнанайёмнай рабочай сілы.

Асаблівасцю развіцця прамысловасці Беларусі ў другой палове XIX ст. было суіснаванне як рамесных майстэрняў і мануфактур, так і фабрык і заводаў. Колькасць фабрык і заводаў за 40 гадоў пасля рэформы 1861 г. павялічылася ў 15 разоў. Калі

Суадносіны дробнай, мануфактурнай і фабрычнай вытворчасці ў Беларусі ў 1900 г.
(паводле кошту вырабленай прадукцыі), %

З апорай на дыяграму зрабіце выснову аб суадносінах феадальных і капіталістычных тыпаў прадпрыемстваў у Беларусі на стане на 1900 г.

ў 1860 г. фабрыкі і заводы давалі толькі каля дзясятай часткі ўсёй прамысловай прадукцыі заходніх губерняў, то напрыканцы XIX ст. — амаль палову.

У Беларусі пераважалі дробныя і сярэднія фабрыкі і заводы з колькасцю рабочых да 50 чалавек. Буйных прадпрыемстваў, дзе працавала 500 і больш рабочых, было вельмі мала. У 1900 г. іх налічвалася ўсяго 9. Самым буйным прадпрыемствам у Беларусі была тытунёвая фабрыка Шарашэўскага ў Гродне, заснаваная ў 1862 г. У 1900 г. на ёй працавала 1445 рабочых. Сыравіну на фабрыку завозілі з поўдня Расіі і з-за мяжы. Прадукцыя прадавалася па ўсёй Расіі і ў Польшчы.

Другой асаблівасцю прамысловасці Беларусі было знаходжанне прадпрыемстваў пераважна ў сельскай мясцовасці. У 1900 г. $\frac{2}{3}$ фабрык і заводаў знаходзіліся ў мястэчках і маёнтках, там жа жыло 45 % рабочых. Размяшчэнне прадпрыемстваў паблізу крыніц сыравіны і таннай рабочай сілы было выгаднае капіталістам, бо давала магчымасць пры мінімальным выдатках атрымліваць вялікія прыбыткі. Але найбольш буйныя фабрыкі і заводы размяшчаліся ў гарадах.

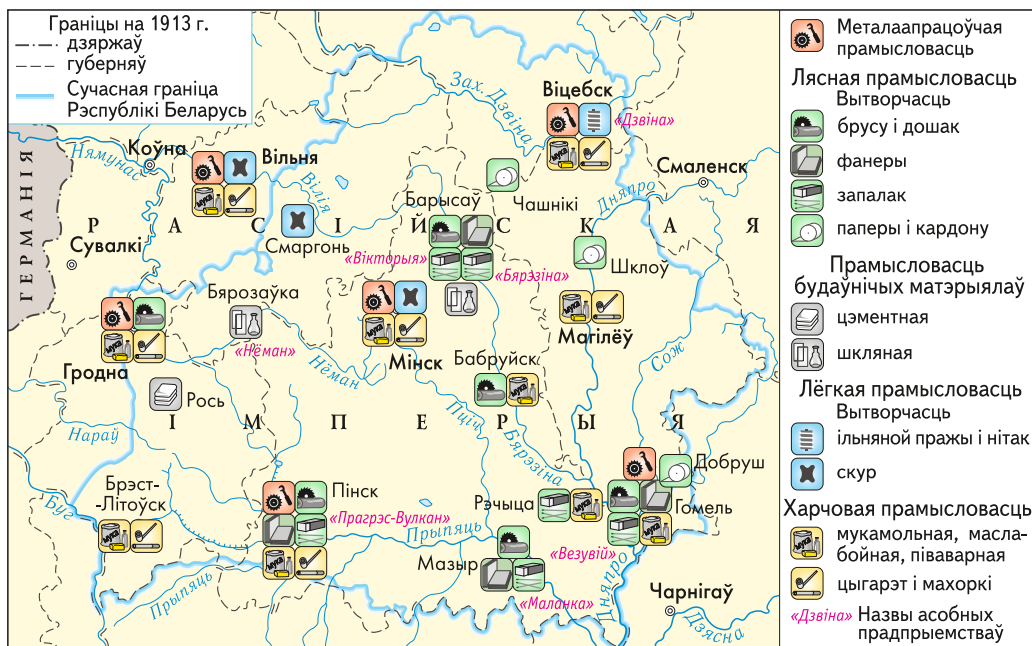
№ 28

Спецыялізацыя прамысловасці. Найбольш развітымі былі галіны, звязаныя з перапрацоўкай прадуктаў земляробства (мукамольная, ільняная, вінакурная), жывёлагадоўлі (гарбарная, шарсцяная, суконная), дрэва (запалкавая, папяровая). Менавіта яны прыносілі прадпрыемальнікам высокія прыбыткі, таму што былі забяспечаны таннай сыравінай і не патрабавалі вялікіх капіталаў.

Вядучая роля сярод галін вытворчасці належала вінакурэнню. Беларусь была адным з галоўных раёнаў вінакурэння Расійскай імперыі. У 1890 г. у пяці заходніх губернях дзейнічалі 18 % вінакурных заводаў краіны.

Хуткімі тэмпамі развівалася дрэваапрацоўчая прамысловасць. У пачатку XX ст. беларускія прадпрыемствы давалі 24 % агульнарасійскай вытворчасці дубовых шпал,

Прамысловасць у 1913 г.

Назавіце найбольш буйныя прамысловыя прадпрыемствы ў Беларусі ў пачатку XX ст.

амаль 24 % — фанеры, прыкладна 49 % — запалкавай саломкі. Найбуйнейшыя запалкавыя фабрыкі знаходзіліся ў Пінску, Мазыры, Бабруйску, Барысаве. З мэтай паспяховай канкурэнцыі іх уладальнікі ў 1898 г. аб'ядналіся для продажу сваёй прадукцыі. Першапачаткова запалкі выраблялі рознай даўжыні і перавязвалі шпагатам. У канцы XIX ст. на Пінскай фабрыцы пабудавалі спецыяльную машыну, з дапамогай якой на галоўку запалкі наносіўся чырвоны фосфар. У пачатку XX ст. стала выкарыстоўвацца машына для склейвання запалкавых карабоў.

Папярова-кардонная прамысловасць Беларусі размяшчалася галоўным чынам у Магілёўскай і Віцебскай губернях. Адною з самых перадавых у Расійскай імперыі з тэхнічнага пункта гледжання была Добрушская папяровая фабрыка (**1).

Найбуйнейшым прадпрыемствам са шклозаводаў быў завод «Нёман» у Лідскім павеце, які пачаў працу ў 1883 г. У пачатку XX ст. прадпрыемствы Беларусі давалі 55 % аконнага шкла, што выраблялася ў Расіі.

Найбольш значным прадпрыемствам у галіне тэкстыльнай, ільнай прамысловасці была льнопрадзільная фабрыка «Дзвіна» ў Віцебску, пабудаваная ў 1900 г.

Асаблівасці прамысловага перавароту ў Беларусі. Прамысловы пераварот уключае ў сябе два бакі: тэхнічны — замена ручной, мануфактурнай вытворчасці ма-

шыннай, фабрычна-заводскай, і грамадскі — замена прымусовай працы вольнанаёмнай і фарміраванне буржуазіі і пралетарыяту. Пралетарыят уяўляў сабой клас (грамадскую групу людзей) наёмных рабочых, пазбаўленых уласнасці на прылады працы. Адзінай крыніцай яго існавання з'яўляўся продаж сваёй рабочай сілы ўладальніку прадпрыемства за вызначаную плату.

Пераход да машынай вытворчасці адбыўся ў Беларусі ў 1880—1890-я гг. першاپачаткова ў дрэваапрацоўчай і металаапрацоўчай галінах. Ён праходзіў замаруджана і завяршыўся ў пачатку XX ст., калі ў асноўных сферах вытворчасці машынная тэхніка выцесніла ручную працу, а вадзяное кола было заменена паравым рухавіком.

Укараненне на прадпрыемствах машын патрабавала кваліфікаванай рабочай сілы. Галоўнай крыніцай яе фарміравання сталі былыя прыгонныя сяляне, а таксама работнікі мануфактур і рамеснікі. Асаблівасцю фарміравання рабочага класа ў Беларусі была яго моцная прывязанасць да сельскай мясцовасці. Толькі $\frac{1}{3}$ рабочых знаходзілася ў гарадах.

Буржуазія як клас фарміравалася з купецтва, уладальнікаў мануфактур, мяшчан, заможных рамеснікаў, а пасля 1861 г. — і за кошт заможнага сялянства — вясковых «гаспадароў».

Рост гарадоў. Гарады Беларусі былі пераважна невялікімі. У канцы XIX ст. ад 50 да 100 тыс. жыхароў мелі толькі Мінск і Віцебск. У 1913 г. колькасць іх насельніцтва перавысіла 100 тыс. чалавек.

Характэрнымі для беларускіх губерняў былі мястэчкі — населеныя пункты, якія займалі прамежкавае становішча паміж горадамі і вёскай. У канцы XIX ст. пераважалі дробныя мястэчкі — да 2 тыс. жыхароў.

Дом у мястэчку Лёзна. Мастак *М. Шагал*. Пачатак XX ст.

Віленскі чыгуначны вакзал у Мінску. Фотаздымак. Пачатак XX ст. Цяпер на месцы Віленскага пабудаваны сучасны чыгуначны вакзал еўрапейскага тыпу

У другой палове XIX — пачатку XX ст. у абліччы беларускіх гарадоў адбыліся прыкметныя змены. У значныя прамысловыя цэнтры ператварыліся Мінск, Гомель, Пінск, Віцебск, Гродна, Брэст, Бабруйск, Барысаў. Яны ў два і болей разоў павялічылі свае тэрыторыі. Тут былі пабудаваны фабрыкі і заводы, на ўскраінах з’явіліся рабочыя пасёлкі.

Электрычны трамвай у Віцебску. Фотаздымак. Канец XIX ст.

Правообладатель Издательский центр БГУ

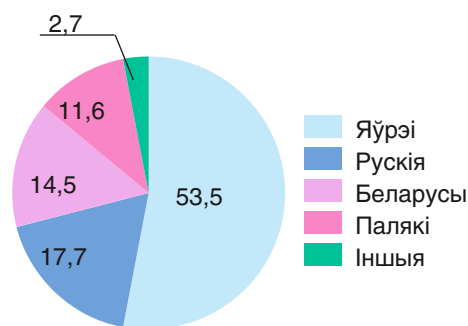
Перш за ўсё раслі тыя гарады, якія сталі чыгуначнымі вузламі або станцыямі. Праз многія гарады прайшлі чыгункі, што абумовіла з'яўленне новага тыпу пабудовы — вакзалаў. Будынкі чыгуначных вакзалаў надалі новыя характэрныя рысы абліччу беларускіх гарадоў у другой палове XIX — пачатку XX ст. Раней ролю цэнтра выконвала гарадская плошча. На мяжы стагоддзяў гэта функцыя перайшла да цэнтральнай вуліцы, якая злучала чыгуначны вакзал з гістарычным цэнтрам. Менавіта на галоўнай транспартнай артэрыі горада размяшчаліся дзяржаўныя, гандлёва-фінансавыя, камерцыйныя і культурныя ўстановы. У цэнтры буйных гарадоў з'явіліся водаправод, каналізацыя, электрычнае асвятленне, тэлефон (**2). У гарадах утвараліся новыя плошчы: прывакзальная, тэатральная, адміністрацыйная, з'яўляліся скверы, гарадскія сады і паркі.

З ростам гарадоў абвастрылася праблема гарадскога грамадскага транспарту. У найбольш людных месцах пракладаліся першыя лініі конкі, якія злучалі гістарычны цэнтр, вакзал і прамысловую зону (**3). У 1898 г. у Віцебску быў пушчаны электрычны трамвай. У пачатку XX ст. у якасці грамадскага транспарту стаў выкарыстоўвацца аўтамабіль. У 1913 г. у Мінску было 6 аўтамабіляў-таксі, а ўсяго напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Беларусі мелася каля 300 аўто.

Змены ў складзе гарадскога насельніцтва. Рост гарадоў суправаджаўся зменай іх сацыяльнай структуры. Сярод гараджан вылучаліся буржуазія і наёмныя рабочыя. У склад гарадской буржуазіі ўваходзілі прамыслоўцы, заможныя рамеснікі, купцы, фінансісты.

Агульная колькасць гараджан на працягу другой паловы XIX ст. вырасла больш чым удвая. Яна павялічвалася за кошт шляхты, абезземленага сялянства і выселеных з вёсак яўрэяў. Па тэмпах росту гарадскога насельніцтва Беларусь адставала ад цэнтральных губерняў еўрапейскай часткі Расіі.

Своеасаблівым быў нацыянальны склад гарадскога насельніцтва, у якім паводле перапісу 1897 г. пераважалі яўрэі.

Нацыянальны склад гарадскога насельніцтва пяці заходніх губерняў, %

Стары кравец.
Мастак Ю. Пэн.
Пачатак XX ст.

Ахарактарызуйце з апорай на дыяграму нацыянальны склад гарадскога насельніцтва.

Удзельная вага яўрэйскага насельніцтва мястэчак дасягала 60—80 %. Яўрэі складалі большасць сярод рабочых дробнакапіталістычнай і рамеснай вытворчасці, у сферы гандлю і бытавога абслугоўвання. Гандлёва-прамысловая буржуазія ў краі сфарміравалася ў асноўным таксама з яўрэйскіх купцоў і прамыслоўцаў. У буйной прамысловасці і на чыгунцы былі заняты пераважна беларусы.

Гарадская рэформа. Развіццё гарадоў патрабавала рэарганізацыі сістэмы гарадскога кіравання. У 1875 г. на заходнія губерні была пашырана гарадская рэформа, распачатая ў Расіі ў 1870 г. Паводле яе ў 32 беларускіх гарадах уводзіліся новыя органы самакіравання — гарадскія думы, якія выбіраліся на 4 гады. Выбары ў думу адбываліся на аснове маёмаснага цэнзу. Гэта значыць, што правам голасу надзяляліся плацельшчыкі гарадскіх падаткаў: уладальнікі гандлёва-прамысловых устаноў, банкаў, гарадской нерухомасці. Такая сістэма выбараў забяспечвала большасць у думе прадстаўнікам буйнога капіталу. Асноўная частка насельніцтва — рабочыя, служачыя, інтэлігенцыя — не мела такой уласнасці і таму была вызвалена ад выплаты падаткаў, а значыць, адхілялася ад удзелу ў самакіраванні. Гарадскія думы знаходзіліся пад строгім кантролем губернатара і міністра ўнутраных спраў, якія маглі адмяніць любое іх рашэнне.

Органы гарадскога самакіравання займаліся пытаннямі добраўпарадкавання гарадоў, развіццём мясцовага гандлю і прамысловасці, забеспячэннем медыцынска-

Шмат намаганняў для ператварэння тагачаснага Мінска ў еўрапейскі горад прыклаў яго гарадскі галава (кіраўнік горада) у 1890—1901 гг. граф **Караль (Карл Эмерыкавіч) фон Гутэн-Чапскі**. Пры ім у горадзе стаў працаваць трамвай-конка, пачала даваць электрычнае асвятленне электрастанцыя, адкрылася тэлефонная станцыя. Быў заснаваны начны прытулак для бяздомных, дзе пастаяльцам выдаваліся цёплая вопратка, гарбата і кавалак хлеба. За прытулак трэба было заплаціць 5 капеек. Праводзілася добраўпарадкаванне горада, які ў сярэдзіне XIX ст. заканчваўся ў раёне цяперашняй плошчы Перамогі. Тут утварыўся жылы раён Залатая Горка. Дамы атрымалі нумарацыю, бо дагэтуль іх шукалі па прозвішчы гаспадары.

У 1894 г. фон Гутэн-Чапскі стаў уладальнікам бровара. Граф істотна мадэрнізаваў яго. У выніку бровар пераўтварыўся ў піваварны завод «Багемія», на якім выпускалася піва па нямецкай тэхналогіі. Пазней завод выкупілі аўстрыйцы браты Лекерт і варылі на ім піва да 1917 г. А ў гонар гарадскога галавы адлівалі ў якасці корка для пляшак яго бюст.

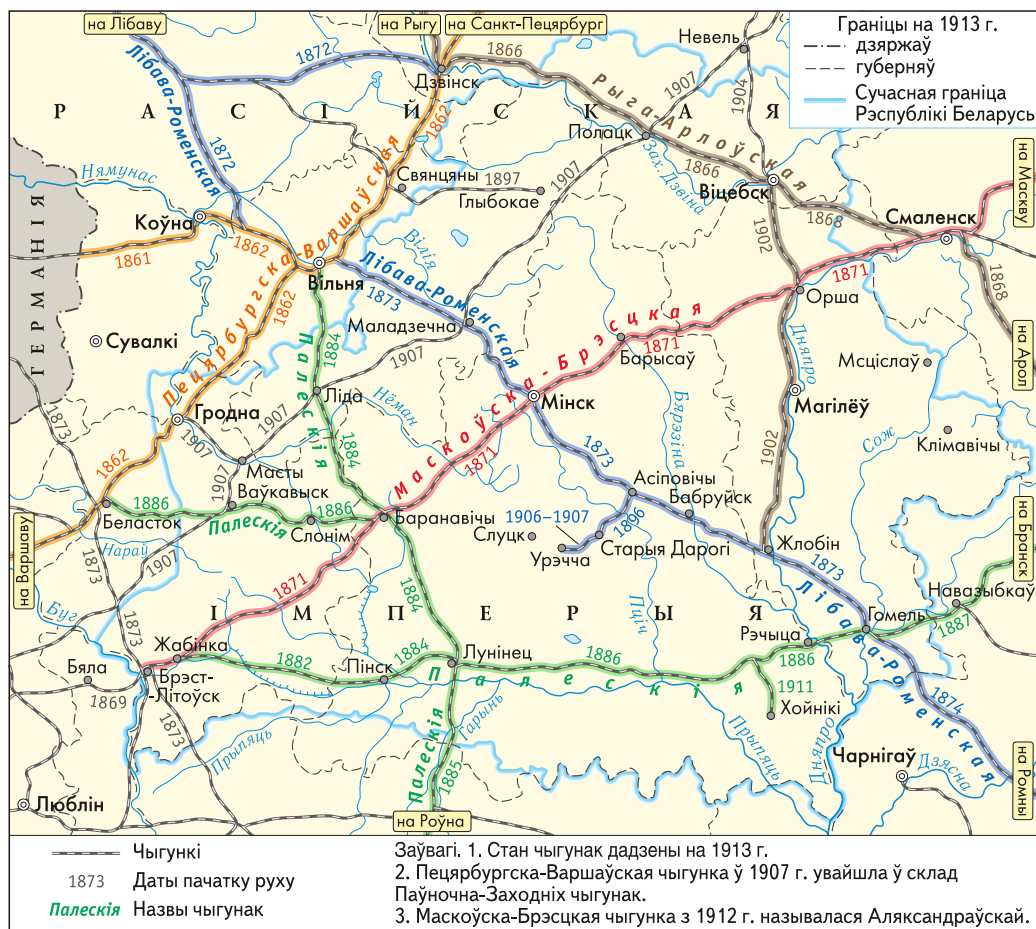
Шмат увагі фон К. Гутэн-Чапскі надаваў развіццю культуры. Дзякуючы яго намаганням быў дабудаваны будынак гарадскога тэатра (цяпер Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) і адкрыта бібліятэка імя Пушкіна. У 1909 г. яе ганаровым членам стаў Леў Талстой. Гарадскі галава заснаваў таварыства аматараў спорту і стаў яго першым старшынёй. У Мінску былі пабудаваны велатрэк, стадыён, абсталяваны іпадром і лядовая пляцоўка.

К. фон Гутэн-Чапскі.
Фотаздымак.
Канец XIX ст.

га абслугоўвання, народнай адукацыі. Гарадская рэформа садзейнічала паляпшэнню стану гарадской гаспадаркі, павялічыла прыбыткі ў мясцовы бюджэт.

Будаўніцтва чыгунак. Рачныя і шашэйныя шляхі зносілі ўжо не задавальнялі патрэб развіцця рынку. Пачалося інтэнсіўнае будаўніцтва чыгунак. Першая чыгунка — участак Пецярбургска-Варшаўскай магістралі — прайшла праз Беларусь у 1862 г. Чыгуначная сетка на тэрыторыі Беларусі была адной з самых густых у Расійскай імперыі, яе даўжыня складала 3000 км (**4).

Развіццё сеткі чыгунак у Беларусі

Знайдзіце на картасхеме назвы пабудаваных на тэрыторыі Беларусі чыгунак. Ахарактарызуйце іх ролю ў росце гарадоў.

Рускі паэт М. Някрасаў у сваім вершы «Чыгунка» пісаў пра цяжкую долю прыгонных беларусаў-землякопаў, праца якіх выкарыстоўвалася пры будаўніцтве чыгункі:

...Бачыш, стаіць вунь, зняможаны працаю,
Высакарослы, худы беларус:
Выцвілі вусны, павекі апушчаны,
Раны на доўгіх руках,
Пальцы ў крывавае месіва струшчаны,
Ногі апухлі, каўтун ў валасах;
Ямай грудзіна, якою, сярмяжлівы,
Ён налягаў на рыдлёўку ўвесь век...

Пераклад А. Лойкі

Чыгуначнае будаўніцтва спрыяла ўмацаванню гаспадарчых сувязяў паміж рознымі абласцямі Беларусі і ператварэнню іх у складовую частку агульнарасійскага і еўрапейскага рынкаў.

Развіццё ўнутранага і знешняга гандлю. Значныя зрухі ў апошняй трэці XIX — пачатку XX ст. адбыліся ў гандлі. Паступова страчвалі сваю ролю кірмашы, што праходзілі ў пэўныя дні. Іх замяняў пастаянны гандаль праз крамы. На яго долю ў канцы XIX ст. прыпадала 95 % усяго ўнутранага гандлёвага абароту гарадоў.

У канцы XIX ст. на беларускім рынку галоўным таварам быў лес. Другое месца займала сельскагаспадарчая прадукцыя. У сувязі са спецыялізацыяй на мяса-малочнай вытворчасці ў таваразвароце вырасла роля прадуктаў жывёлагадоўлі. Прадукты сельскай гаспадаркі і вырабы прамысловасці (спірт, запалкі, папера і кардон, аконнае шкло, цэгла, кафля, вяроўкі і канаты) акрамя збыту на месцы вывозіліся ў гарады Расіі, Украіны, а таксама за мяжу. Прывозілі ў Беларусь метал, машыны, вугаль, нафту, соль, збожжа. Паступовае ўваходжанне Беларусі ў еўрапейскі рынак абумовіла значны рост аб'ёму знешняга гандлю.

Мінскія камерсанта.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

З будаўніцтвам чыгунак сельскагаспадарчая, лясная і прамысловая прадукцыя Беларусі выйшла на агульнарасійскі і еўрапейскі рынкі. Разам з тым беларускі рынак аказаўся адкрыты для тавараў з іншых рэгіёнаў Расіі. Некаторыя віды прадукцыі цяпер было танней завозіць з суседніх раёнаў, чым арганізоўваць іх выраб у Беларусі. Напрыклад, знікла вытворчасць цукру, заняпала тэкстыльная прамысловасць, перайшлі на выраб прадукцыі ніжэйшага гатунку тытунёвыя фабрыкі.

Імклівымі тэмпамі развіваўся гандаль прамысловымі таварамі. Яны карысталіся попытам у гарадскога насельніцтва, якое хутка павялічвалася. Вёсцы таксама ўсё больш патрабавалася тканін і прылад працы фабрычнай вытворчасці. Буйным спажыўцом тавараў з'яўлялася і сама прамысловасць, якая мела патрэбу ў метале, вугалі, нафце, лесаматэрыялах.

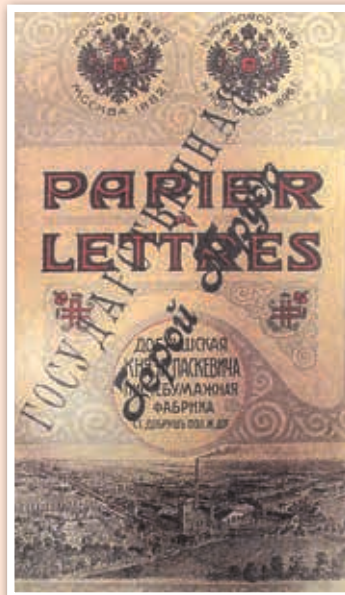

****1.** Дырэктарам Добрушскай папяровай фабрыкі ў 1878 г. стаў выдатны інжынер і вынаходца Антон Ігнацьевіч Стульгінскі. Пад яго кіраўніцтвам фабрыка была рэканструйвана і хутка стала лідарам у сваёй галіне. З ініцыятывы Стульгінскага ў Добрушы пачалося будаўніцтва першай у Беларусі электрастанцыі, якая дала ток у 1889 г. На Усерасійскай выстаўцы ў 1882 г. Добрушская фабрыка разам з Гродзенскай тытунёвай былі ўзнагароджаны медалямі. Акрамя таго, Добрушская папяровая фабрыка атрымала права ставіць на сваёй прадукцыі дзяржаўны герб Расійскай імперыі.

Пры фабрыцы дзейнічалі бальніца і аптэка, якія аказвалі бясплатныя медыцынскія паслугі работнікам фабрыкі і іх сем'ям. Прадукты на фабрычным складзе рабочым можна было набыць на 15—20% танней, чым у мясцовых крамах. Пяцігадовы стаж працы на фабрыцы даваў права на атрыманне пры звальненні грашовай дапамогі. На фабрыцы ўпершыню ў Расіі быў уведзены 8-гадзінны працоўны дзень пры захаванні таго ж заробку, што выплачваўся за 12-гадзінную работу.

Папрацуйце па метадзе загадкавай карцінкі з выявай этыкеткі прадукцыі Добрушскай папяровай фабрыкі.

Этыкетка з прадукцыі Добрушскай папяровай фабрыкі

****2.** У Мінску ў 1895 г. да электрастанцыі, пабудаванай на беразе Свіслачы, было падключана 140 электралампачак для асвятлення вуліц Мінска і 110 для прыватных асоб. Першае электратэхнічнае прадпрыемства ў Беларусі па вырабе электрычных лампачак стала дзейнічаць напярэдадні Першай сусветнай вайны ў мястэчку Альбярцін пад Слонімам, якое належала дынастыі Пуслоўскіх.

Першая ў Беларусі тэлефонная сетка ў 1882 г. звязала Добрушскую папяровую фабрыку, якая належала графу Ф. І. Паскевічу, і шэраг яго маёнткаў з палацам у Гомелі. У 1896 г. у Мінску з'явілася тэлефонная станцыя агульнага карыстання, да якой было падключана 57 апаратаў, што належалі 53 абанентам. Агульная працягласць тэлефоннай лініі складала крыху больш за 12 вёрстаў (1 вярста = 1,07 км). Да 1914 г. колькасць абанентаў узрасла да 888, а працягласць ліній дасягнула 50 вёрстаў.

****3.** У 1892 г. у Мінску адкрылася конна-чыгуначная дарога, ці конка. Яна ўяўляла сабой вагончык для 20—30 пасажыраў, які ехаў па рэйках пры дапамозе коннай цягі з сярэдняй хуткасцю 5 км у гадзіну. Рухалася конка з аглушальным перазвонам. Прыпынкі з’явіліся толькі ў 1904 г., а да таго часу пасажыры высоквалі на хаду.

Праезд каштаваў 3—4 капейкі ў 1896 г. і 5—6 капеек — у наступным. Для параўнання: у 1911 г. 1 кг жытняга хлеба каштаваў 5—7 капеек, 1 кг бульбы — 19 капеек, дзясятак яек — 30 капеек. Заробкі былі наступныя: некваліфікаваныя рабочыя атрымлівалі 12 рублёў у месяц, чыгуначныя рабочыя — 32 рублі, настаўнік — ад 30 да 60 рублёў, урач — 240 рублёў.

Конка ў Мінску.
Фотаздымак. 1915 г.

Папрацуйце па метадзе загадкавай карцінкі з выявай мінскай конкі.

****4.** Датай заснавання беларускай чыгункі прынята лічыць 15 снежня 1862 г. — дзень уводу ў эксплуатацыю ўчастка Пецяўбургска-Варшаўскай магістралі, які прайшоў па тэрыторыі Беларусі ад мястэчка Парэчча да Гродна. Цікавая гісторыя адбылася з пракладкай у 1873 г. Лібава-Роменскай чыгункі. Уладальнік багатага маёнтка, адстаўны міністр унутраных спраў Расіі вельмі хацеў, каб чыгунка прайшла праз падуладную яму Мар’іну Горку замест запланаванага паводле праекта мястэчка Пухавічы. Таму праз подкуп чыгунку праклалі, як таго жадаў былы міністр. А каб пазбегнуць непрыемнасцяў, была пакінута праектная назва станцыі. Так і атрымалася, што назва станцыі Пухавічы не супадае з назвай раённага цэнтра Мар’іна Горка.

1. Растлумачце, чаму большасць прамысловых прадпрыемстваў Беларусі знаходзіліся ў сельскіх населеных пунктах.
2. Дакажыце, што ў прамысловасці Беларусі да канца XIX ст. значна павялічылася доля прадпрыемстваў капіталістычнага тыпу.

3. Складзіце ў сшытку табліцу «Асаблівасці прамысловага перавароту ў Беларусі».

Тэхнічны бок прамысловага перавароту	Грамадскі бок прамысловага перавароту

4. Ахарактарызуйце кірункі спецыялізацыі прамысловасці ў Беларусі. Пры адказе выкарыстайце карту на с. 13 атласа.
5. Растлумачце, чаму ў органах гарадскога самакіравання большасць месцаў належала прадстаўнікам буйнога капіталу, а не рабочым, служачым, інтэлігенцыі.
6. Ці існавалі ўмовы, неабходныя для паступовага станаўлення капіталізму, у прамысловасці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.? Свой адказ пацвердзіце з дапамогай канкрэтных гістарычных фактаў.

§ 19. Фарміраванне палітычных партый і рухаў

Успомніце. Што такое аўтаномія?

Вучэбная задача. Вызначыць кірункі грамадскага руху і змест іх праграмных патрабаванняў, а таксама сутнасць беларускай нацыянальнай ідэі.

Рэвалюцыйныя народнікі. З сярэдзіны 1870-х гг. на змену пакаленню шляхецкіх рэвалюцыянераў прыйшло народніцтва. Народнікі былі прыхільнікамі сацыялізму — вучэння аб грамадскім ладзе, у якім пануе агульная ўласнасць на сродкі вытворчасці і прыродныя рэсурсы, адсутнічаюць падзел на класы і эксплуатацыя, ажыццяўляюцца прынцыпы роўнасці, сацыяльнай справядлівасці, свабоды. Частка народнікаў падзяляла ідэю сялянскага сацыялізму: магчымасць пераходу да сацыялізму праз захаванне сялянскай абшчыны, прамінуўшы капіталізм. Падобныя ідэі пашырыліся ў асяроддзі беларускай моладзі, пераважна сярод вучняў сярэдніх навучальных устаноў. Пасля паступлення ў расійскія ўніверсітэты моладзь улівалася ў народніцкія гурткі, якія там існавалі.

Многія з беларускіх народнікаў сталі ўдзельнікамі «хаджэння ў народ» з мэтай прапаганды сацыялістычных ідэй сярод сялянства, напрыклад, **Мікалай Судзілоўскі** (**1). З узнікненнем у Пецярбургу ў 1876 г. агульнарасійскай арганізацыі «Зямля і воля» народніцкі рух у Беларусі развіваўся пад яе непасрэдным уплывам. Аднак сяляне, якіх народнікі намагаліся ўзняць на барацьбу за зямлю і волю, яшчэ працягвалі верыць у «добрага цара» і таму выдавалі народнікаў паліцыі. «Хаджэнне ў народ» закончылася правалам. Таму новая народніцкая арганізацыя «Народная воля», якая ўзнікла

ў Пецябургу ў 1879 г., зрабіла стаўку на тактыку індывідуальнага тэрору — форму ўзброенага прымусу (забойства дзяржаўных і службовых асоб) у палітычных мэтах. Нарадавольцы спадзяваліся, што царазбойства паскорыць пачатак народнай (сялянскай) рэвалюцыі. Смяротны прысуд цару Аляксандру II выканаў 1 сакавіка 1881 г. урадженец Бабруйскага павета Ігнат Грынявіцкі. Аднак ніякіх значных хваляванняў у народных масах, нават у Пецябургу, забойства самадзержца не выклікала. Сяляне на паўстанне не ўзняліся. Затое трон заняў Аляксандр III, які неўзабаве адмовіўся ад працягу буржуазных рэформаў свайго бацькі і прыступіў да правядзення контррэформаў.

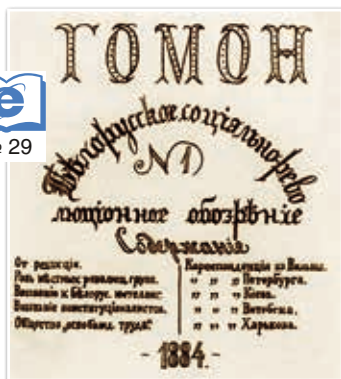
Група «Гоман». У пачатку 1880-х гг. цэнтрам дзейнасці беларускіх народнікаў стаў Пецябург. Студэнты — урадженцы Беларусі стварылі ў 1884 г. у Пецябургу групу «Гоман». Яе ўзначалілі **Аляксандр Марчанка** і **Хаім Ратнер**. Свае задачы і праграму яны выклалі ў двух нумарах нелегальнага часопіса «Гомон». Гоманаўцы першымі з рэвалюцыянераў заявілі пра існаванне беларускай **нацыі** і паставілі пытанне пра яе нацыянальна-дзяржаўную самастойнасць. Нацыя ўяўляе сабой гістарычную супольнасць людзей, для якой характэрна пражыванне на адной тэрыторыі, устойлівыя эканамічныя сувязі, літаратурная мова, агульныя рысы культуры і псіхалогіі, у тым ліку нацыянальная самасвядомасць і імкненне да ўласнай дзяржаўнасці. Студэнты-гоманаўцы даказвалі, што беларускі народ мае сваю мову, тэрыторыю, культуру, быт, гістарычнае мінулае, а Беларусь уяўляе сабой цэласны эканамічны рэгіён.

У першым нумары часопіса «Гомон» гаварылася: «Усвядоміўшы свае сілы, беларускі народ адразу ж скажа сваім прыгнятальнікам: далоў эксплуатацыю, мы самі жадаем кіраваць сабою!.. Беларусь павінна быць для беларусаў... Мы самі павінны заваяваць сабе свабоду, не ўскладаючы надзеі на іншых!»

№ 29

Першы нумар нелегальнага часопіса «Гомон»

Беларускія студэнты-гоманаўцы выступалі супраць поглядаў на беларускі народ «як на нейкі матэрыял для ўсеагчымых эксперыментаў» і разглядалі яго «як жывую народнасць, здольную самастойна распараджацца сабой». У сувязі з гэтым заяўлялася аб законных правах беларускага народа на самастойнае і раўнапраўнае становішча ў «агульнай славянскай сям'і».

Будучую дзяржаўнасць Беларусі гоманаўцы бачылі ў саюзе з сацыялістычнай Расіяй — краінай раўнапраўных і добраахвотна аб'яднаных краёў. Яны мелі намер дамагацца сваёй мары рэвалюцыйным шляхам. Беларускія студэнты-гоманаўцы выказвалі разуменне сябе як прадстаўнікоў свайго народа і спрабавалі сфармуляваць сэнс яго гістарычнага існавання, што стала сведчаннем афармлення **беларускай нацыянальнай ідэі**.

Агульнарасійскія сацыял-дэмакратычныя арганізацыі ў Беларусі.

У сярэдзіне 1880-х гг. рэвалюцыйнае народніцтва паступова сыходзіла з гістарычнай арэны, на якую ўступала сацыял-дэмакратыя — грамадска-палітычны рух, які ўзнік у межах вучэння аб сацыялізме. Сацыял-дэмакраты абвясцілі сваёй мэтай барацьбу за пабудову сацыяльна справядлівага грамадства.

Сацыял-дэмакраты былі прыхільнікамі **марксізму** — тэорыі вучоных К. Маркса і Ф. Энгельса аб пераходзе ад капіталізму да сацыялізму, распрацаванай у сярэдзіне XIX ст. Марксізм тлумачыў паступальны гістарычны ход развіцця зменаў грамадска-эканамічнага ладу. Барацьба паміж пануючым і прыгнечаным класамі (буржуазіяй і пралетарыятам) разглядалася ў якасці рухаючай сілы гісторыі. Найвышэйшай праявай гэтай барацьбы лічылася сацыялістычная рэвалюцыя.

Сацыял-дэмакраты спрычыніліся да таго, што ў асяроддзі рабочых адбываўся пераход ад эканамічных патрабаванняў, звязаных з паляпшэннем умоў працы, скарачэннем рабочага дня, адменай штрафаў, павелічэннем зарплаты, да свядомай палітычнай барацьбы, накіраванай на змену палітычнай улады. Так, у 1895 г. невялікая група мінскіх рабочых упершыню тайна адсвяткавала 1 Мая як дзень міжнароднай пралетарскай салідарнасці. Настанне рабочага руху прывяло да ўтварэння палітычных партый. У 1897 г. на з'ездзе ў Вільні быў створаны Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Літве, Польшчы і Расіі — Бунд. Бунд лічыў сябе адзіным прадстаўніком інтарэсаў дастаткова шматлікага ў Беларусі яўрэйскага рабочага класа. У 1898 г. на з'ездзе ў Мінску было абвешчана стварэнне Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі — РСДРП. У памяць аб гэтай падзеі ў Мінску быў адкрыты Дом-музей І з'езда РСДРП.

№ 30

І з'езд РСДРП.

Мастак М. Манасзон. XX ст.

Папрацуйце на метадзе загадкавай карцінкі з выявай карціны, на якой адлюстравана пасяджэнне дэлегатаў з'езда.

У 1902 г. на базе народніцкіх гурткоў узнікла Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (ПСР, эсэры). Сацыялісты-рэвалюцыянеры адстойвалі інтарэсы сялянства, выступалі за ліквідацыю памешчыцкага землеўладання, звяржэнне самадзяржаўя і ўтварэнне ў Расіі дэмакратычнай рэспублікі. Эсэры карысталіся рознымі формамі барацьбы: ад агітацыі і прапаганды да індывідуальнага тэрору супраць прадстаўнікоў дзяржаўнай улады.

Утварэнне і праграмныя патрабаванні Беларускай сацыялістычнай грамады. Пачатак XX ст. быў адзначаны ўздымам нацыянальнага руху. У новага пакалення беларускай інтэлігенцыі паступова выспявала разуменне неабходнасці стварэння ўласнай палітычнай арганізацыі. Ёю стала **Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ)** — першая беларуская палітычная партыя, якая канчаткова аформілася ў **1903 г.** Сярод стваральнікаў і кіраўнікоў БСГ былі браты **Іван і Антон Луцкевічы, Алаіза Пашкевіч (Цётка)** і інш. (**2).

№ 31

На I з'ездзе, які праходзіў у Вільні ў 1903 г., БСГ прыняла праграму, у якой абвясціла сваёй мэтай звяржэнне самадзяржаўя і знішчэнне капіталістычнага ладу. Партыя імкнулася знайсці апору ў рабочым класе, сялянстве, інтэлігенцыі. У аграрным пытанні БСГ выступала за перадачу зямлі з прыватнай у грамадскую ўласнасць, абвешчала права кожнага чалавека на занятак земляробствам без выкарыстання наёмнай працы. У праграме партыі былі патрабаванні 8-гадзіннага рабочага дня, вызначэння мінімальнай заробтнай платы, бясплатнай медыцынскай дапамогі. Палітычныя патрабаванні БСГ былі наступныя: раўнапраўе людзей незалежна ад полу, нацыянальнасці, веравызнання; усеагульнае роўнае выбарчае права з тайным галасаваннем; бясплатны суд; свабода слова, друку, сходаў, таварыстваў.

****1.** Удзельнік руху народнікаў, ураджэнец Магілёва **Мікалай Судзілоўскі** стаў дзеячам міжнароднага рэвалюцыйнага руху. У 1874 г. ён выехаў за мяжу. Быў адным з арганізатараў сацыялістычнага руху ў Румыніі. Значна паўплываў на развіццё рэвалюцыйнага руху ў Балгарыі. З 1892 г. жыў на Гавайскіх астравах, дзе стварыў і ўзначаліў партыю незалежных, а ў 1901 г. стаў прэзідэнтам Гавайскай рэспублікі. З 1903 г. М. Судзілоўскі знаходзіўся ў Кітаі і Японіі. Яму належаць навуковыя працы па медыцыне, хіміі, філасофіі, геаграфіі. Судзілоўскі — першы падарожнік-географ, які пазнаёміў расійскае грамадства з флорай і фаўнай астравоў цэнтральнай часткі Ціхага акіяна.

Якія факты з біяграфіі М. Судзілоўскага ўразілі вас? Распавядае, чаму.

М. Судзілоўскі.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

БСГ мела сваю пазіцыю па **нацыянальным пытанні**. Яно ўяўляла сабой пытанне аб рэалізацыі права народа на свабоднае, добраахвотнае этнічнае, дзяржаўнае, культурнае самавызначэнне. БСГ паставіла дабівацца аўтаноміі — шырокага ўнутранага самакіравання для Беларусі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі. Такім чынам, беларуская нацыянальная ідэя ва ўяўленнях лідараў БСГ была звязана з неабходнасцю палітычнай барацьбы за дасягненне Беларуссю самакіравання ў межах Расіі, калі яна стане дэмакратычнай рэспублікай.

****2.** Асаблівы аўтарытэт у беларускім нацыянальным руху меў **Іван Іванавіч Луцкевіч**, які з'яўляўся прыхільнікам раўнапраўных адносін Беларусі з Расіяй, Польшчай, Украінай і Літвой. Разам са сваім братам Антонам, а таксама Вацлавам Ластоўскім і іншымі дзеячамі распрацоўваў пытанне аб нацыянальным самавызначэнні беларускага народа. Дзякуючы І. Луцкевічу гэта пытанне ўпершыню прагучала на шэрагу міжнародных канферэнцый у пачатку XX ст. Ён вядомы як збіральнік і даследчык помнікаў беларускага пісьменства і культуры, а яго асабістая калекцыя стала асновай Беларускага музея ў Вільні. Паўплываў на творчыя лёсы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча і іншых беларускіх паэтаў і пісьменнікаў.

І. І. Луцкевіч.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

Новыя паняцці і тэрміны: «Гоман», нацыя, беларуская нацыянальная ідэя, марксізм, Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ), нацыянальнае пытанне.

1. Запоўніце ў сшытку параўнальную табліцу «Народніцкі і сацыял-дэмакратычны рухі».

Прыметы для параўнання	Народніцкі рух	Сацыял-дэмакратычны рух
Назвы арганізацый		
Асноўная мэта руху		
На якія пласты насельніцтва абапіраліся		
Формы барацьбы		

2. Як вы лічыце, ці магла прывесці да змены дзяржаўнага ладу тэарэтычная барацьба? Свой адказ растлумачце.
3. Пeralічыце прыметы беларускай нацыі, вызначаныя студэнтамі-гоманаўцамі.
4. Як прапаноўвалі гоманаўцы вырашыць нацыянальнае пытанне для беларусаў?
5. У чым заключалася сутнасць беларускай нацыянальнай ідэі, тэарэтычна распрацаваная студэнтамі-гоманаўцамі?
6. Пeralічыце назвы палітычных партый, якія ўтварыліся ў Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. Вызначце, якія з іх прытрымліваліся марксізму.
7. Ахарактарызуйце праграмныя патрабаванні БСГ па аграрным і нацыянальным пытаннях.
8. Правядзіце даследаванне на тэму «Роля беларускіх студэнтаў-гоманаўцаў у абгрунтаванні самастойнасці і самабытнасці беларускай нацыі». Падрыхтуйце паведамленне аб выніках даследавання да ўрока абагульнення.

§ 20—21. Грамадска-палітычнае становішча ў Беларусі ва ўмовах першай расійскай рэвалюцыі

Успомніце. У чым заключалася нявырашанае аграрнае і нацыянальнае пытанне ў пачатку XX ст.?

Вучэбная задача. Вызначыць пазіцыі розных палітычных партый і арганізацый па аграрным і нацыянальным пытаннях у рэвалюцыі 1905—1907 гг.

Прычыны, пачатак і ход рэвалюцыі. Захаваўшы неабмежаваную манархію, няздольнай шляхам рэформаў паслядоўна вырашыць аграрнае і нацыянальнае пытанні, абвастранне сацыяльных супярэчнасцяў з’явіліся прычынамі першай расійскай рэвалюцыі. Пачаткам рэвалюцыі сталі падзеі 9 студзеня 1905 г. на Дварцовай плошчы ў Санкт-Пецярбургу, якія ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «Крывавая нядзеля». Тут было расстраляна шматтысячнае мірнае шэсце працоўных, якія накіроўваліся для падачы петыцыі імператару Мікалаю II.

Напярэдадні шэсця петыцыя са зваротам да цара была перададзена тагачаснаму міністру ўнутраных спраў Расійскай імперыі **Пятру Дзмітрыевічу Святаполк-Мірскому**. Ён належаў да вядомага ў Беларусі з XVI ст. старажытнага роду князёў Святаполк-Мірскіх, якія лічылі сваім радавым гняздом Мірскі замак і ператварылі яго ў сваю парадную рэзідэнцыю. П. Д. Святаполк-Мірскі з верасня 1902 г. два гады з’яўляўся генерал-губернатарам трох заходніх губерняў: Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай. Праводзіў палітыку, накіраваную на пошук даверу і апоры ў грамадстве краю. На-

П. Д. Святаполк-Мірскі.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

прыклад, выступіў супраць гвалтоўнага далучэння вернікаў каталіцкай царквы да праваслаўя. Лічыў, што існаванне мяжы яўрэйскай аселасці вядзе да перапоўненасці гарадоў у заходніх губернях яўрэйскім насельніцтвам, а гэта спрыяе яго ўцягванню ў рэвалюцыйны рух. У канцы 1904 г. прапанаваў Мікалаю II ліберальны праект рэформаў дзяржаўнага ладу, які быў першапачаткова адхілены. Разумеючы, што краіна знаходзіцца напярэдадні рэвалюцыі, Святаполк-Мірскі падаў у адстаўку.

«Крывавая нядзеля» скаланула ўсю краіну. Беларуская паэтэса-рэвалюцыянерка **Алаіза Пашкевіч (Цётка)** у сваім вершы «Хрэст на свабоду» адзначала:

*...Ў Пецярбурзе змерлі людзі:
Ім прашылі куляй грудзі...
...Цар навуку даў народу,
Паказаў ім, як бы з неба,
Што больш цара не патрэба!..
З той пары Масква, Варшава,
Рыга, Вільня, Бак, Лібава,
Беларусь, Літва, Расея
Гоняць вон цара-зладзея!..*

У студзені 1905 г. па гарадах Беларусі пракацілася хваля палітычных стачак (калектыўнага спынення працы на прадпрыемствах з мэтай дамагчыся палітычных змен у краіне), вулічных дэманстрацый (масавых шэсцяў з выказваннем грамадска-палітычных настрояў) і мітынгаў пратэсту (масавых сходаў у вызначаным месцы пад адкрытым небам для публічнага абмеркавання зладзежных праблем). Большасцю іх кіравалі арганізацыі Бунда, РСДРП, эсэраў. У многіх месцах улады выкарысталі вайсковую сілу, каб спыніць выступленні.

Вясной 1905 г. на змену палітычным выступленням прыйшлі эканамічныя стачкі. Рабочыя дамагаліся скарачэння рабочага дня, паляпшэння ўмоў працы, павелічэння

Першамайская дэманстрацыя 1905 г. каля будынка Мінскай турмы (Пішчалаўскага замка). Мастак *Р. Віткоўскі*

заробкаў. Святкаванне 1 Мая як дня міжнароднай пралетарскай салідарнасці выклікала новы ўздым палітычных выступленняў.

Летам 1905 г. шэраг стачак адбыўся ў беларускіх вёсках. У кастрычніку 1905 г. краіну ахапіла ўсерасійская палітычная стачка. Чыгуначнікі, рабочыя фабрык і заводаў, рамеснікі, гандляры, гімназісты патрабавалі ліквідацыі самадзяржаўя і ўсталявання дэмакратычнай рэспублікі. У Беларусі быў цалкам паралізаваны чыгуначны рух.

Маніфест 17 кастрычніка і яго наступствы для Беларусі. Напалоханы рэвалюцыйным выбухам, цар Мікалай II быў вымушаны 17 кастрычніка падпісаць Маніфест. У ім упершыню ў расійскай гісторыі цар абяцаў сваім падданым палітычныя свабоды — свабоду слова, сходаў, друку, саюзаў і парламент — Дзяржаўную думу з заканадаўчымі паўнамоцтвамі і правам удзелу ў выбарах усіх пластоў насельніцтва. Маніфест быў сустрэты маёмнымі пластамі грамадства і інтэлігенцыяй з энтузіязмам і надзеямі на палітычныя рэформы.

Аднак абяцанае Маніфестам 17 кастрычніка 1905 г. далёка не заўсёды выконвалася. Абвешчэнне царскага Маніфеста ў гарадах Беларусі ў некаторых з іх скончылася трагедыяй.

На плошчы каля Віленскага вакзала ў Мінску **18 кастрычніка 1905 г.** салдаты адкрылі агонь па 20-тысячным мітынгі працоўных. Ахвярамі сталі каля 100 чалавек, каля 300 было паранена. Гэта падзея атрымала ў гісторыі назву

Дэманстрацыя ў Мінску каля губернатарскага дома. 18 кастрычніка 1905 г.

«Курлоўскі расстрэл» ад імя тагачаснага мінскага губернатара П. Р. Курлова. У гэты ж дзень прагучалі стрэлы ў Віцебску. Сем дэманстрантаў было забіта.

У снежні 1905 г. успыхнула ўзброенае паўстанне ў Маскве. Яно суправаджалася ўсерасійскай чыгуначнай стачкай. У Беларусі падобнага паўстання не адбылося, хоць блізкае да яго становішча склалася ў Баранавічах, Гомелі, Мінску. У снежні 1905 г. да выступлення сялян у вёсцы Пінкавічы Пінскага павета меў дачыненне К. М. Міцкевіч (Я. Колас), які ў той час працаваў там школьным настаўнікам.

Рэвалюцыя 1905—1907 гг. у Беларусі

З дапамогай картасхемы пералічыце ў храналагічным парадку асноўныя падзеі рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Беларусі.

Правообладатель Издательский центр БГУ

Дзейнасць палітычных партый і рухаў. Арганізатарам рэвалюцыйнага руху выступіў шэраг палітычных партый, якія першапачаткова дзейнічалі як нелегальныя. Сярод іх — Расійская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя (РСДРП), якая ў 1903 г. падзялілася на бальшавікоў і меншавікоў. Прадстаўнікі бальшавікоў і меншавікоў, а таксама бундаўцы, эсэры выступалі з патрабаваннямі знішчэння самадзяржаўя, усталявання дэмакратычнай рэспублікі, ліквідацыі памешчыцкага землеўладання, а РСДРП да таго ж адстойвала права нацый на самавызначэнне.

Вялікі ўплыў у Беларусі мела Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэры). Яна выступіла супраць царскага ўрада і арганізавала некалькі тэрарыстычных актаў. Адказам на расстрэл 18 кастрычніка ў Мінску стаў беспаспяховы замах эсэраў на жыццё мінскага губернатара П. Р. Курлова ў студзені 1906 г. Бомба, кінутая былым студэнтам эсэрам Іванам Пуліхавым, не ўзарвалася. Паводле прыговору ваеннага суда Пуліхаў быў пакараны смерцю.

Абвешчаныя Маніфестам 17 кастрычніка 1905 г. палітычныя свабоды адкрывалі легальную магчымасць стварэння палітычных арганізацый. У канцы 1905 г. была заснавана партыя буйной буржуазіі і памешчыкаў — «Саюз 17 кастрычніка» (акцыбрысты). Яны цалкам падтрымалі царскі ўрад і яго праграму, выкладзеную ў Маніфесце. У кастрычніку 1905 г. была створана Канстытуцыйна-дэмакратычная партыя (кадэты), якая з’яўлялася выразніцай пераважна інтарэсаў той часткі буржуазіі, што імкнулася да працягу рэформаў, і буржуазнай інтэлігенцыі. Ідэалам кадэтаў была канстытуцыйная манархія. Партыя выступала за выкуп сялянамі часткі памешчыцкай зямлі, што ў пэўнай ступені адпавядала інтарэсам беларускіх заможных сялян. Широкай падтрымкі ў Беларусі кадэты не атрымалі.

Дэпутаты ад заходніх губерняў у Дзяржаўнай думе. Рашэнне аб скліканні Дзяржаўнай думы, якая надзялялася заканадаўчымі паўнамоцтвамі, стала пачаткам пераўтварэння Расійскай імперыі ў парламенцкую манархію. Пры выбарах у Думу 1 голас памешчыка адпавядаў 3 галасам гараджан, 15 галасам сялян і 45 галасам рабочых.

Буржуазна-ліберальныя партыі — акцыбрысты і кадэты з’яўляліся прыхільнікамі лібералізму. У адпаведнасці з дадзенай ідэйна-палітычнай плыню прадстаўнікі гэтых партый выступалі з праграмай абмежавання манархіі і ўсталявання парламенцкага ладу, скасавання феадальных перажыткаў і абароны прыватнай уласнасці. На выбарах у Думу перамогу атрымалі кадэты. Рэвалюцыйна-дэмакратычныя партыі — эсэры, Бунд, бальшавікі — не прынялі ўдзел у выбарах. Яны спадзяваліся на рэвалюцыйнае скіданне самадзяржаўя.

У I Дзяржаўнай думе было 36 дэпутатаў ад 5 беларускіх губерняў. Многія дэпутаты ад нацыянальных ускраін утварылі сваю групу — аўтанамістаў. У яе ўвайшла ледзь не палова дэпутатаў ад Беларусі, сярод якіх вылучаўся пінскі землеўласнік Раман Скірмунт. Гэтыя дэпутаты стаялі на абароне інтарэсаў свайго краю, падкрэслівалі, што ім павінны кіраваць «карэнныя жыхары, а не прышлыя, чужыя

і варожыя яму элементы». Аўтанамісты з беларускіх губерняў патрабавалі аднавіць «Літоўскую правінцыю» як спадкаемніцу Вялікага Княства Літоўскага з уласным заканадаўчым соймам і самакіраваннем.

Галоўным у I Думе было аграрнае пытанне. Большасць сялян — дэпутатаў ад Беларусі не падтрымалі праграму **нацыяналізацыі** — перадачы зямлі з прыватнай памешчыцкай уласнасці ў дзяржаўную. Сярод сялянскіх дэпутатаў ад Беларусі пераважалі погляды, звязаныя з захаваннем прыватнай уласнасці на зямлю.

У ліпені 1906 г. I Дзяржаўная дума была распушчана па прычыне залішняй, на думку ўрада, рэвалюцыйнасці. У час выбараў у II Думу ў заходніх губернях перамаглі манархісты і акцыябрысты. Адною з самых уплывовых партый стаў Рускі ўскраінны саюз (РУС). Ён дзейнічаў пад лозунгам: «Расія для рускіх, і рускія павінны кіраваць ёю». Яго прадстаўнікі разглядалі Беларусь як частку Заходняй Расіі, адмаўлялі існаванне беларускай нацыі, лічылі неабходным канчатковае зліццё беларусаў з рускім народам.

Палітычныя лагеры напярэдадні і ў час рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Беларусі

Назва палітычнага лагера	Палітычныя партыі і арганізацыі	Праграмныя патрабаванні
Буржуазна-ліберальны	Акцыябрысты, кадэты	- Усталяванне абмежаванай (канстытуцыйнай) манархіі і парламенцкага ладу; - абарона прыватнай уласнасці і захаванне памешчыцкага землеўладання; - аўтаномія народаў у складзе Расіі
Рэвалюцыйна-дэмакратычны	Бундаўцы, эсэры, бальшавікі, меншавікі, БСГ	- Звяржэнне самадзяржаўя і ўсталяванне дэмакратычнай рэспублікі; - ліквідацыя памешчыцкага землеўладання і перадача ўсёй зямлі ва ўласнасць народа; - прызнанне права нацый на самавызначэнне
Манархічны	РУС	- Захаванне самадзяржаўя; - захаванне памешчыцкага землеўладання; - падтрымка палажэння аб адзінай і непадзельнай Расіі

II Дзяржаўная дума прапрацавала крыху больш за 3 месяцы. Цар Мікалай II сваім указам ад 3 чэрвеня 1907 г. скасаваў яе. Гэтая падзея лічыцца завяршэннем першай расійскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі.

Беларускі нацыянальны рух. Арганізатарам і кіраўніком беларускага нацыянальнага руху з'яўлялася Беларуска-сацыялістычная грамада. БСГ была палітычнай партыяй, якая адстойвала нацыянальныя інтарэсы беларускага народа. Яна патрабавала знішчэння самадзяржаўя і паступовага ўсталявання сацыялістычнага ладу, ліквідацыі памешчыцкага землеўладання. Партыя выступала за аўтаномію Беларусі з соймам у Вільні ў складзе Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі.

Маніфест 17 кастрычніка 1905 г. адмяняў забароны, якія стрымлівалі развіццё нацыянальных моў у Расійскай імперыі. Аднак абвешчаныя свабоды было складана рэалізаваць. Летам 1906 г. недалёка ад вёскі Мікалаеўшчына Мінскага павета адбыўся нелегальны сход народных настаўнікаў. Яны абвясцілі сваёй мэтай барацьбу за стварэнне беларускіх школ і выхаванне нацыянальнай самасвядомасці сялянства. Сход быў выкрыты паліцыяй.

Удзельнікам сходу быў Якуб Колас, якога за гэта зняволілі на тры гады ў Мінскую турму. Падзеям рэвалюцыі паэт прысвяціў верш «Канстытуцыя»:

*Канстытуцыю далі,
Адчынілі дзверы,
І... ў астрог нас павялі,
І таўкуць без меры...
Зашумелі аб зямлі
Ў Думе дэпутаты,
Ды па карку ім далі —
І пайшлі дахаты...
Колькі ўсякіх строгіх мер —
Канца няма, краю!
Канстытуцыю цяпер
Як пяць пальцаў знаем.*

Я. Колас пасля прысуду.
Мастак М. Манасзон. XX ст.

Папрацуйце з ілюстрацыяй па метадае загадкавай карцінкі.

У 1906 г. у Вільні пабачыла свет першая легальная беларуская газета «Наша Доля», якая была неафіцыйным органам БСГ. Першы нумар стаў сенсацияй і выклікаў вялікую цікавасць сярод віленскай інтэлігенцыі. Аднак толькі два з шасці выдадзеных нумароў газеты дайшлі да чытачоў — астатнія былі канфіскаваны паліцыяй. Тады браты Луцкевічы заснавалі новую легальную штотыднёвую газету «Наша Ніва», якая на працягу **1906—1915 гг.** з’яўлялася найбольш значным асяродкам беларускага нацыянальнага жыцця.

Палітыка самадзяржаўя пасля паражэння рэвалюцыі 1905—1907 гг. Скасаваўшы II Дзяржаўную думу, улады пачалі арышты лідараў і актывістаў рэвалюцыйна-дэмакратычных партый. Дзейнасць арганізацый бальшавікоў, меншавікоў і эсэраў у Беларусі з 1908 г. фактычна зусім прыпынілася і была ўзноўлена толькі ў 1917 г. Часова не існавала як партыя Беларуская сацыялістычная грамада, якая аб’явіла аб самароспуску. Турмы былі перапоўнены ўдзельнікамі рэвалюцыі. У многіх гарадах уведзілася надзвычайнае становішча, якое трымалася да 1909 г.

У такіх умовах адбыліся выбары ў III Дзяржаўную думу. Яна праіснавала ўсе 5 адведзеных ёй законам гадоў — з 1907 да 1912 г. Новы выбарчы закон 1907 г. значна павялічыў у Думе прадстаўніцтва ад памешчыкаў і буйной буржуазіі, якія падтрымлівалі ўрад.

Першы нумар газеты
«Наша Доля»

З горыччу з думскай трыбуны прагучалі словы аднаго з дэпутатаў III Дзяржаўнай думы ад Віцебскай губерні, вядомага вучонага-краязнаўцы А. П. Сапунова: «Усе, нават самыя нязначныя народнасці імкнуцца да самавызначэння: за імі ўсе прызнаюць права на гэта. Толькі адна народнасць беларуская не смее і думаць пра гэта».

Пры правядзенні выбараў у IV Дзяржаўную думу, якая дзейнічала на працягу 1912—1917 гг., беларускае насельніцтва было падзелена на курыі (групы): рускую, польскую і яўрэйскую. Беларусы-праваслаўных запісалі ў рускую, каталікоў — у польскую курыю. Каб аслабіць уплыў польскага дваранства, перавага аддавалася дэпутатам, выбраным ад рускай курыі. Ніхто з кандыдатаў ад ліберальных і рэвалюцыйна-дэмакратычных партый у склад дэпутатаў IV Думы не трапіў.

Пасля задушэння рэвалюцыі **1905—1907 гг.** рэзка пайшоў на спад рабочы рух. Ён набыў абарончы, пераважна эканамічны характар. Назіраўся спад і ў сялянскім руху, але не такі рэзкі, як у рабочым. Сяляне паступова пазбаўляліся веры ў «добрага цара-башохну».

1. Абазначце на «стужцы часу» ў сшытку даты і назвы асноўных падзей рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Беларусі.
2. Удакладніце, якім падзеям прысвечаны вершы Цёткі «Хрэст на свабоду» і Я. Коласа «Канстытуцыя».
3. Растлумачце, чаму дзяржаўную дзейнасць П. Д. Святаполк-Мірскага на пасадзе міністра ўнутраных спраў Расійскай імперыі сучаснікі назвалі «эпохай даверу», а таксама «вясной рускага жыцця».
4. Складзіце ў сшытку табліцу «Патрабаванні палітычных партый і арганізацый у Беларусі ў гады рэвалюцыі 1905—1907 гг.».

Прыметы для параўнання	Манархічны лагер	Буржуазна-ліберальны лагер	Рэвалюцыйна-дэмакратычны лагер
Назвы палітычных партый і арганізацый			
Пазіцыя па нацыянальным пытанні			
Пазіцыя па аграрным пытанні			

5. Растлумачце паходжанне назвы групы «аўтанамістаў» у I Дзяржаўнай Думе.
6. Растлумачце, чаму на выбарах у III і IV Дзяржаўную думу, праведзеных у беларускіх губернях, перавага аддавалася дэпутатам, выбраным ад рускай курыі.

§ 22. Сталыпінскія рэформы і іх ажыццяўленне ў Беларусі

Успомніце. 1. Што такое абшчына?

2. У чым заключалася сутнасць выкупных плацяжоў і калі было спынена іх спажыванне з сялян?

3. Што ўяўляў сабой «прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы?

Вучэбная задача. Вызначыць, якім чынам вырашалася аграрнае пытанне ў Беларусі пры правядзенні сталыпінскай аграрнай рэформы.

Прычыны і мэты аграрнай рэформы. У пачатку XX ст. у беларускай вёсцы ўсё яшчэ захоўваліся феадальныя перажыткі. Сярод іх галоўным было памешчыцкае землеўладанне. Царскі ўрад стаяў перад выбарам: або стаць ахвярай народнага неза-

давальнення, якое перарасло ў рэвалюцыю 1905—1907 гг., або пайсці на ліквідацыю феадальных перажыткаў шляхам эканамічнай рэформы.

Складанасць сітуацыі заключалася ў тым, што ўрад не хацеў страчваць апору сярод памешчыкаў. Каб не чапаць памешчыцкага землеўладання, урад вырашыў узбагаціць адных сялян за кошт іншых. Для гэтага прадугледжвалася скасаваць абшчыну і аблегчыць пераразмеркаванне зямельных надзелаў беднякоў ва ўласнасць заможных вясцоўцаў. Эканамічная мэта рэформы заключалася ў забеспячэнні ўмоў для хуткага развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы пры захаванні памешчыцкага землеўладання. Палітычнай мэтай рэформы быў раскол вёскі на беднае і заможнае сялянства і апора на сельскую буржуазію, сфарміраваную з ліку заможнага сялянства.

За ажыццяўленне аграрнай рэформы на тэрыторыі еўрапейскай часткі Расійскай імперыі ўзяўся **Пётр Аркадзевіч Сталыпін**. У 1902—1903 гг. ён займаў пасаду гродзенскага губернатара, з 1906 г. — міністра ўнутраных спраў і адначасова старшыні Савета міністраў Расійскай імперыі. Пачатак аграрнай рэформе паклаў царскі ўказ ад 9 лістапада **1906 г.** аб зменах у сялянскім землеўладанні. Новая ўрадавая аграрная палітыка была доўгатэрміновай і разлічанай на «моцных сялян».

Разбурэнне сялянскай абшчыны і пашырэнне хутарскай сістэмы землекарыстання. Паводле рэформы сяляне атрымлівалі права на выхад з абшчыны і замацаванне надзельнай зямлі ў асабістую ўласнасць. Для сялянскай сям'і выдзяляўся **водруб** — адасоблены надзел зямлі, вылучаны з сельскага абшчыннага землекарыстання ў адным месцы ўзамен «палосак» зямлі ў некалькіх месцах. Селянін не пераносіў сваю сядзібу на гэты надзел, а заставаўся жыць у вёсцы. Такім чынам вырашалася пытанне аб ліквідацыі цераспалосіцы. Сяляне маглі таксама купіць зямлю праз Сялянскі пазямельны банк або атрымаць у ім пазыку пад заклад надзельнай зямлі.

Многія сяляне вельмі ахвотна выходзілі з абшчыны, якая не дазваляла беднякам прадаць надзел і працаўладкавацца ў горадзе, а больш заможным — павялічыць свой надзел і зрабіць гаспадарку эфектыўнай. У 1909—1911 гг. абшчыну пакінулі дзясяткі тысяч сялян Магілёўскай і Віцебскай губерняў. Каля паловы сялян Усходняй Беларусі замацавалі зямлю ў асабістую ўласнасць — удвая больш, чым у цэлым па Расіі. Для сялян Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губерняў, дзе з часоў правядзення валочнай памеры існавала падворнае землекарыстанне, сталыпінская рэформа не мела істотнага значэння.

Рэформа заахвочвала перасяленне сялян з вёсак на **хутары** — адасобленыя ўчасткі зямлі, якія сяляне замацоўвалі ў асабістую ўласнасць і куды пераносілі ўсю сядзібу або частку пабудовы і сельскагаспадарчы інвентар. Хутар уяўляў сабой тып сельскага паселішча. Яго жыхары называліся хутаранамі.

П. А. Сталыпін.
Мастак І. Рэпін.
Пачатак XX ст.

№ 35

Тэмпы выхаду сялян на хутары ў Беларусі былі больш высокімі, чым у цэнтральных еўрапейскіх губернях Расійскай імперыі. За гады сталыпінскай рэформы колькасць хутароў у беларускіх губернях складала 12 % ад усіх сялянскіх двароў.

Перасяленне сялян у азіяцкую частку Расіі. Адным з напрамкаў аграрнай рэформы была перасяленчая палітыка. З перанаселеных губерняў еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, каб аслабіць там «зямельны голад», сялянства накіроўвалася ў азіяцкую частку Расіі, Сібір. Пры гэтым ставілася яшчэ адна мэта — «збыць» на ўскраіны імперыі як мага больш «неспакойнага элемента». Для заахвочвання перасяленцаў выдаткоўваліся дапамога, кароткатэрміновыя пазыкі, транспарт, ствараліся пункты прыёму перасяленцаў. З усходніх беларускіх губерняў выехалі ў першую чаргу беззямельныя і малазямельныя сяляне.

Спакусіўшыся шырока разрэкламаванымі сібірскімі прасторамі, а таксама выгадамі, льготамі і ўрадавай дапамогай перасяленцам, былыя абшчыннікі ў спадзяванні пазбавіцца малазямелля і галечы літаральна за бясцэнак прадавалі сваё дабро. Яны імкнуліся на волю, як мага далей ад ненавісных памешчыкаў і земскіх начальнікаў, ад абрыдлай апекі абшчыны. Часам перасяляліся і заможныя сяляне, якія шукалі большай прасторы для прадпрымальніцкай дзейнасці. Яны ў першую чаргу і замацоўваліся на новых месцах.

Доўгім і цяжкім быў шлях у Сібір. Участкі для пасялення адводзіліся ў глухix, не асвоеных чалавекам таёжных мясцінах. Бездарожжа, суровы нязвыклы клімат, цяжкая праца, бяздушнасць чыноўнікаў, адсутнасць медыцынскай дапамогі і высокая смяротнасць — вось што чакала перасяленцаў у Сібіры. Не ўсе змаглі прыжыцца на новых месцах. Кожны дзясяткі з перасяленцаў зусім збыднеў, страціў апошнія сродкі і надзеі і вярнуўся ў Беларусь. Горкі досвед многіх тысяч людзей прывёў сялян Беларусі да расчаравання ў магчымасці знайсці шчасце ў Сібіры. Разам з тым сотні тысяч беларускіх сялян засталіся на новых месцах.

№ 36

Сталыпінская аграрная рэформа ў Беларусі

Мэты правядзення рэформы	Сродкі правядзення рэформы
<i>Эканамічныя:</i> развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы і стварэнне сельскай буржуазіі з ліку заможных сялян	Выхад сялян з абшчыны і замацаванне іх уласнасці на зямельны надзел праз водруб або хутар
<i>Палітычныя:</i> падрыў адзінства сялян у барацьбе супраць памешчыкаў і выкарыстанне заможных сялян як апоры ўрада	Перасяленне малазямельных сялян на ўскраіны Расіі

Сталыпінская аграрная рэформа

Вызначце, у якіх беларускіх губернях выхад сялян з абшчыны і перасяленне на хутары і адрубкі былі больш пашыраныя і чаму.

Увядзенне земстваў. У выніку аграрнай рэформы з’явіўся новы пласт зямельных уласнікаў — сельская буржуазія. П. А. Сталыпін бачыў у заможным сялянстве апору царскага ўрада ў вёсцы. Каб аблегчыць правядзенне зямельнай рэформы і павялічыць палітычную ролю землеўладальнікаў на месцах, Сталыпін прапанаваў увесці выбарныя **земствы** — органы мясцовага самакіравання. Яны былі створаны ў **1911 г.** у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях і адыгралі станоўчую ролю ў ажыццяўленні аграрнай рэформы.

У час правядзення выбараў у земствы таксама прадугледжваўся падзел выбаршчыкаў на курыі. «Рускай» курыі пры выбарах забяспечвалася перавага з мэтай павялічыць палітычную ролю заможнага праваслаўнага сялянства ў мясцовым самакіраванні. Памешчыкам «польскага паходжання», якія пераважалі ў Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губернях, царскі ўрад пасля паўстання 1863—1864 гг. не даваў раў. Таму земствы тут не ўводзіліся.

Вынікі рэформаў для Беларусі. У перыяд правядзення аграрнай рэформы назіралася пашырэньне пасяўных плошчаў, адбываўся рост сельскагаспадарчай вытворчасці. Больш актыўна выкарыстоўваліся сельскагаспадарчыя машыны, мінеральныя ўгнаенні. Стабільнымі сталі ўраджаі. Заможныя сялянскія гаспадаркі паступова ўцягваліся ў таварна-грашовы абысць, прапаноўвалі сваю прадукцыю для продажу на рынак. Разбурэнне сельскай абшчыны і дазвол сялянам замацоўваць свае зямельныя надзелы ва ўласнасць стварылі ўмовы для рэалізацыі паскоранага **«амерыканскага» шляху развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы** — на аснове сялянскіх гаспадарак, вольных ад феадальных перажыткаў.

Аднак сталыпінская рэформа была кампраміснай, захавалася і памешчыцкае землеўладанне. Беднасць пераважнай большасці сялян пакідала сялянскае пытанне нявырашаным. Абмежаваны характар мела і ўвядзенне земстваў, што адбылося толькі ў трох беларускіх губернях. І ўсё ж гэта сведчыла пра развіццё буржуазных адносін шляхам рэформаў, карысць ад якіх мелі найперш памешчыкі і заможныя сяляне. Пачатак Першай сусветнай вайны перапыніў рэалізацыю рэформаў.

Новыя паняцці і тэрміны: водруб, хутар, земствы, «амерыканскі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы.

1. Пeralічыце асноўныя мерапрыемствы сталыпінскай аграрнай рэформы. Пры адказе выкарыстайце адпаведную табліцу ў тэксце параграфа.
2. Чым адрозніваўся хутар ад водруба?
3. Растлумачце, чаму ўрадавая аграрная палітыка была разлічана на «моцных сялян».
4. Складзіце ў шшытку параўнальную табліцу «Сялянская рэформа 1861 г. і сталыпінская аграрная рэформа».

Прыметы для параўнання	Сялянская рэформа 1861 г.	Сталыпінская аграрная рэформа
Мэты рэформы		
Сродкі ажыццяўлення (мерапрыемствы)		
Вынікі рэформы		

5. Ахарактарызуйце мэты і вынікі ажыццяўлення перасяленчай палітыкі.
6. Якім чынам эканамічныя і палітычныя мэты і сродкі правядзення сталыпінскай аграрнай рэформы садзейнічалі вырашэнню аграрнага пытання?
7. Растлумачце, чаму пры правядзенні выбараў у земствы ў Беларусі прадугледжваўся падзел выбаршчыкаў на курыі, а самі выбары праводзіліся толькі ў трох беларускіх губернях.
8. Правядзіце даследаванне на тэму «Развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі: „амерыканскі“ ці „прускі“ шлях?». Падрыхтуйце паведамленне пра вынікі даследавання да ўрока абагульнення.

§ 23. Умовы і асаблівасці фарміравання беларускай нацыі

Успомніце. 1. Што ўяўляла сабой беларуская нацыянальная ідэя?

2. Калі выдавалася газета «Наша Доля» і як склаўся яе лёс?

Вучэбная задача. Ахарактарызаваць асаблівасці фарміравання беларускай нацыі і яе нацыянальнай ідэі.

Этнічная тэрыторыя. Нацыянальны і сацыяльны склад насельніцтва Беларусі. Агульнасць гаспадарчага жыцця. Нацыя ўяўляе сабой супольнасць людзей, якая гістарычна з'яўляецца пераемніцай народнасці. Для нацыі характэрныя сталае пражыванне насельніцтва на адной тэрыторыі, агульнасць гаспадарчага жыцця, агульная мова, рысы культуры і псіхалагічнага складу. Разам з тым у працэсе свайго фарміравання нацыя паступова ператвараецца ў палітычную супольнасць людзей, вызначальнай прыметай якой становіцца ўласная дзяржаўнасць. Беларуская нацыя фарміравалася ва ўмовах адсутнасці ўласнай дзяржаўнасці. Урад Расійскай імперыі быў зацікаўлены ў тэрытарыяльным адзінстве дзяржавы і аслабленні ў ёй нацыянальных рухаў.

З прадмовы да зборніка Францішка Багушэвіча «Дудка беларуская» (1891)

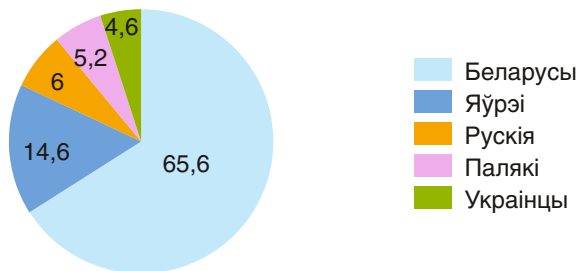
Можа, хто спытае: гдзе цяпер Беларусь? Там, братцы, гдзе наша мова живець: яна ад Вільні да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчак і вёсак...

Паводле адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Расійскай імперыі беларускія землі ўваходзілі ў склад Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў.

Насельніцтва Беларусі, згодна з усерасійскім перапісам 1897 г., налічвала 6,7 млн чалавек, што складала 5% ад агульнай колькасці жыхароў Расійскай імперыі. Шчыльнасць насельніцтва краю была 31 чалавек на 1 км² (у Еўрапейскай Расіі — 22 чалавекі).

№ 37

Нацыянальны склад насельніцтва Беларусі, %. 1897 г.

Ахарактарызуйце нацыянальны склад насельніцтва Беларусі. Растлумачце, чаму другой па колькасці групай з'яўляліся прадстаўнікі яўрэйскай нацыянальнасці.

Па канфесійным складзе сярод насельніцтва беларускіх губерняў у 1897 г. пераважалі праваслаўныя, якіх налічвалася каля $\frac{2}{3}$.

У сацыяльную структуру беларускага грамадства ўваходзілі буржуазія, дваранства, інтэлігенцыя, рабочыя і сяляне. Буржуазія, што ва ўсім свеце, як правіла, выступала лідарам нацыянальных рухаў, адрознівалася ў Беларусі сваёй слабасцю. Гэты клас у беларускіх губернях па этнічнай прыналежнасці з'яўляўся рускім, польскім, яўрэйскім і толькі часткова беларускім. Асноўныя капіталы краю знаходзіліся ў польскіх і рускіх памешчыкаў, яўрэйскіх купцоў і прамыслоўцаў. Мясцовая буржуазія не ўсведамляла свайго адзінства і аб'якава ці нават варожа ставілася да беларускага нацыянальнага руху.

У склад інтэлігенцыі Беларусі ўваходзілі дзеячы культуры, вучоныя, работнікі адукацыі, медыцыны і тэхнічнай сферы, а таксама чыноўнікі, служачыя, ваенныя, духавенства. Паводле нацыянальнага складу сярод інтэлігенцыі краю пераважалі рускія і беларусы, у меншай ступені былі прадстаўлены палякі. Уласна беларуская нацыянальная інтэлігенцыя з вялікімі цяжкасцямі фарміравалася ў 1880—1890-я гг. з асяроддзя пераважна каталіцкай шляхты, сялян, мяшчан. Яна была нешматлікай і недастаткова арганізаванай.

Рабочы клас Беларусі фарміраваўся з ліку беззямельнага збяднелага сялянства, яўрэйскай гарадской беднаты, рамеснікаў. У пачатку XX ст. колькасць пастаянных наёмных рабочых складала больш за 400 тыс. чалавек. Знайсці працу на прамысловых прадпрыемствах было вельмі складана. Таму беларусы шукалі лепшай долі за межамі свайго краю: у Расіі, Амерыцы. У 1897 г. у Мінску, Магілёве, Гродне, Гомелі, Віцебску пражывала 41 тыс. беларусаў, у той час як у Пецярбургу іх колькасць дасягала 66,5 тыс. чалавек, Адэсе — 16,9 тыс., Маскве — 15,9 тыс. чалавек.

У беларускім грамадстве колькасная большасць належала сялянству, якое складалася пераважна з прадстаўнікоў карэннага этнасу. Характэрнай асаблівасцю беларускага этнасу з'яўлялася тое, што больш за 90 % беларусаў жылі ў сельскай мясцовасці і займаліся сельскай гаспадаркай. Мільёны сялян ледзь зводзілі канцы з канцамі, каля 9 % іх не мелі сваёй зямлі.

Адной з прымет фарміравання нацыі з'яўляецца агульнасць гаспадарчага жыцця. Павелічэнне колькасці фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў у прамысловасці, пераарыентацыя памешчыцкіх гаспадарак на продаж сваёй прадукцыі, развіццё гандлю і чыгуначнае будаўніцтва спрыялі стварэнню на тэрыторыі Беларусі адзінага эканамічнага рэгіёна. Пашырэнне гандлёва-эканамічных сувязяў паміж рознымі часткамі Беларусі садзейнічала аб'яднанню прадстаўнікоў карэннага этнасу ў нацыю. Выезд беларусаў за межы радзімы на работу або вучобу дазваляў ім знаёміцца з побытам і культурай іншых народаў і дапамагаў усведамляць сваю этнічную адметнасць.

Развіццё беларускай літаратурнай мовы. Станаўленне новай беларускай літаратурнай мовы адбывалася ў другой палове XIX — пачатку XX ст. Старабеларуская мова, якая выкарыстоўвалася ў якасці мовы дзяржаўнага справаводства ў ВКЛ, фактычна прыпыніла існаванне ў XVIII ст. Шляхта і амаль уся інтэлігенцыя засвоілі поль-

скую мову, што панавала ў грамадскім і культурным жыцці да паўстання 1863—1864 гг. Беларускай дыялектнай мовай карысталіся толькі сялянства, частка збыднелай шляхты, працоўныя гарадоў. Новая літаратурная пісьмовая мова складалася на аснове шматдыялектнай гутарковай народнай мовы, перш за ўсё гаворак Цэнтральнай Беларусі.

Пры друкаванні беларускамоўных тэкстаў выкарыстоўвалася пераважна лацінка. Так выдаваліся творы В. Дунін-Марцінкевіча, «Мужыцкая праўда». У канцы XIX ст. лацінку паступова пачала выцясняць кірыліца. У пачатку XX ст. з'явіліся легальныя беларускамоўныя выданні, у якіх выкарыстоўвалася беларуская літаратурная мова.

Беларуская мова пачала пранікаць і ў канфесійнае асяроддзе. Асобныя святары мясцовага паходжання прыходзілі да пераканання, што трэба гаварыць з народам на яго роднай мове, а не толькі на рускай, якой карысталася праваслаўная царква, ці польскай у каталіцкім касцёле.

Пра ўспрыняцце вернікамі такой спробы ў Дзісенскім касцёле ў 1917 г. распавядаў ва ўспамінах ксёндз Адам Станкевіч: «Пачуўшы словы мовы роднай, так пагарджанай дагэтуль, твар слухачоў ажывіўся, заяснеў. Запанавала святая цішыня.

Кожнае слова слухачы, здаецца, жыўцом глыталі. Узрушэнне маё сардэчнае хутка ўдзялілася ўсёй велізарнай грамадзе слухачоў, і някую ціш у касцёле замяніў нічым не ўстрыманы плач галосны. Ліліся слёзы ручаём з вачэй гаротнага, паднявольнага беларуса...»

Нацыянальная самасвядомасць. Нацыя таксама характарызуецца **нацыянальнай самасвядомасцю**, што ўяўляе сабой сукупнасць ідэй, перакананняў, ведаў, пачуццяў, у якіх народ асэнсоўвае сябе як нацыю і ўсведамляе гістарычныя карані свайго паходжання. У XIX — пачатку XX ст. большасць праваслаўных беларусаў прызнавалі айчынай Расію, падтрымлівалі цара, слухаліся святароў, але ўсё ж адрознівалі сябе ад рускіх. Беларусы-каталікі, у асноўным мясцовыя землеўладальнікі і шляхта, аддзяляючы сябе ад палякаў, называліся краёўцамі, або літвінамі.

Пра фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці сведчыла стаўленне жыхароў Беларусі да мовы. Паводле перапісу 1897 г. беларускую мову прызналі роднай 60 % настаўнікаў, 40 % чыноўнікаў, 29 % паштова-тэлеграфных служачых, 20 % работнікаў медыцынскіх устаноў.

Беларусы Магілёўскай губерні. З альбома «Народы Расіі». 1862 г.

Знешняй формай праяўлення нацыянальнай самасвядомасці з’яўляецца назва народа. Яшчэ ў першай палове XIX ст. Цэнтральную і Заходнюю Беларусь нярэдка называлі Літвой, а яе насельніцтва — літвінамі. У канцы XIX — пачатку XX ст. частка насельніцтва Беларусі называла сябе «**тутэйшыя**». У некаторых мясцовасцях існавалі рэгіянальныя назвы, якія належалі да значных тэрыторый: «палешукі» — для ўсяго Палесся, «пінчукі», «тураўцы» — для яго асобных частак. Перапіс 1897 г. засведчыў, што большасць жыхароў Беларусі ўжо засвоілі назву «беларусы» і трымаліся яе. Тэрмін «Беларусь» і назва «беларусы» паступова замацаваліся за ўсёй тэрыторыяй пражывання нашага народа.

Роля газеты «Наша Ніва» ў развіцці культуры Беларусі. У 1906—1915 гг. у Вільні выходзіла легальная беларуская штотыднёвая грамадска-палітычная, навукова-асветніцкая, літаратурна-мастацкая газета «Наша Ніва». Яе выданнем кіравалі лідары БСГ браты Антон і Іван Луцкевічы. Да 1912 г. газета друкавалася кірыліцай і лацінкай, пазней — толькі кірыліцай. «Наша Ніва» арыентавалася пераважна на сялянства і сельскую інтэлігенцыю, дробных служачых і рабочых.

У артыкуле, які адкрываў першы нумар газеты, адзначалася: «Не думайце, што мы хочам служыць толькі ці панам, ці адным мужыкам. Не, ніколі не! Мы будзем служыць усяму беларускаму скрыўджанаму народу...» Газета абвясчала, што будзе «старацца, каб усе беларусы, што не ведаюць, хто яны ёсць, — зразумелі, што яны беларусы і людзі, каб пазналі сваё права...».

Адзін з нумароў газеты «Наша Ніва»

№ 38

Сваю першачарговую і галоўную задачу «Наша Ніва» бачыла ў барацьбе за прызнанне факта існавання беларускага народа, за яго роўныя правы з іншымі народамі. Шмат увагі газета надавала тэарэтычнаму абгрунтаванню права беларускага народа на захаванне і развіццё сваёй мовы і нацыянальнай культуры.

«Наша Ніва» выступала супраць афіцыйнай царскай палітыкі, скіраванай на раскол беларускага народа паводле веравызнання на «рускіх» і «палякаў». Антон Луцкевіч адзначаў, што, «пакуль касцёл і царква не зробіцца ў Беларусі беларускімі, народ наш заўсягды будзе дзяліцца на дзве часткі». Газета адыграла значную ролю ў абуджэнні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

Афармленне беларускай нацыянальнай ідэі. Разам з паступовым фарміраваннем беларускай нацыі ў асяроддзі інтэлігенцыі зараджалася беларуская нацыянальная ідэя — уяўленні, у якіх беларусы разумеліся як самастойная і самабытная супольнасць людзей з уласнымі жыццёва важнымі інтарэсамі. У межах нацыянальнай ідэі фармуляваліся мэты і задачы беларускага народа на розных этапах гістарычнага развіцця. Сутнасцю беларускай нацыянальнай ідэі з’яўлялася дасягненне беларусамі самастойнага дзяржаўнага існавання.

Папрацуйце на метадазе ключавога слова з тэкстам гэтага абзаца.

Беларуская нацыянальная ідэя вырасла з усведамлення гістарычнай адасобленасці і этнічнай своеасаблівасці нашых зямель. Тэарэтычнае абгрунтаванне самастойнага існавання беларускага этнасу ўпершыню далі беларускія студэнты-гоманаўцы. Яны выступалі за аўтаномію Беларусі ў складзе дэмакратычнай і федэратыўнай Расіі як форму дзяржаўнасці. У 1905 г. гоманаўскую ідэю падхапілі прыхільнікі БСГ, распрацаваўшы палажэнне аб неабходнасці нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай дзяржавы. Значную ролю ў фарміраванні беларускай нацыянальнай ідэі адыграла газета «Наша Ніва».

З 1914 г. рэдактарам «Нашай Нівы» стаў славуты паэт Янка Купала. У сваіх вершах ён пісаў:

*А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы...
А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым,
глухім?
— Людзьмі звацца.*

*Хто ты гэткі?
— Свой, тутэйшы.
Чаго хочаш?
— Долі лепшай...
Чым асвечан?
— Крою, потам.
Чым быць хочаш?
— Не быць скотам.*

Закладзеныя ў другой палове XIX — пачатку XX ст. асновы беларускай нацыянальнай ідэі і сёння служаць нам арыенцірам у жыцці і дзейнасці на карысць нашай Бацькаўшчыны.

Новыя паняцці і тэрміны: нацыянальная самасвядомасць, «тутэйшыя».

1. Чаму пачатак XX ст. у гісторыі Беларусі атрымаў назву «нашаніўскі перыяд»?
2. Растлумачце, чаму ў XIX — пачатку XX ст. нацыянальнай інтэлігенцыі прыйшлося ствараць новую беларускую літаратурную мову.

3. У чым заключаліся асаблівасці фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларусаў?
4. Пeralічыце гістарычных асоб і дзеячаў культуры, якія ўнеслі ўклад у распрацоўку беларускай нацыянальнай ідэі. У чым заключаўся гэты ўклад?
5. Дакажыце, што ў другой палове XIX — пачатку XX ст. адбываўся працэс фарміравання беларускай нацыі.
6. Правядзіце даследаванне на тэму «Дзеячы „Нашай Нівы“ як барацьбіты за абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў». Падрыхтуйце паведамленне пра вынікі даследавання да ўрока абагульнення.

§ 24. Адукацыя і навука ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.

Успомніце. 1. Што такое беларусазнаўства?

2. У чым заключаліся погляды прыхільнікаў заходнерусізму?

Вучэбная задача. Вызначыць асаблівасці сістэмы адукацыі ў Беларусі і змест навуковых даследаванняў пра беларусаў.

Школьная рэформа. Сярод шэрагу буржуазных рэформаў, праведзеных царскім урадам у 1860—1870-я гг., важнае месца займалі пераўтварэнні ў галіне адукацыі, якія пачаліся ў 1864 г. Школа абвешчалася ўсесаслоўнай, уводзілася пераемнасць паміж рознымі ступенямі навучання. У адрозненне ад цэнтральных губерняў Расіі, у Беларусі не было земскіх школ. Да канца XIX ст. тут дзейнічалі «Часовыя правілы для народных школ», распрацаваныя ў 1863 г. пры віленскім генерал-губернатару М. М. Мураўёву. Згодна з імі ў кожнай губерні ствараліся дырэкцыі народных вучылішчаў. Чыноўнікі гэтых дырэкцый ажыццяўлялі нагляд за работай школ, прымалі на працу і звальнялі настаўнікаў. Гэта значыла, што грамадства не дапускалася да кіраўніцтва народнай адукацыяй. Падручнікі, якія рыхтаваліся для школ Паўночна-Заходняга краю, характарызаваліся заходнерускім тлумачэннем гісторыі.

№ 39

Развіццё адукацыі. Пачатковую адукацыю давалі народныя і гарадскія вучылішчы, якія належалі да Міністэрства народнай асветы, а таксама царкоўнапрыходскія школы і школы граматы. Найбольш прагрэсіўным тыпам школ з'яўляліся народныя вучылішчы. Яны былі адна- і двухкласныя. У праграму навучання ўваходзілі Закон Божы, руская мова, пачаткі арыфметыкі, царкоўныя спевы, рамёствы (для хлопчыкаў) і рукадзелле (для дзяўчынак).

№ 40

Царкоўнапрыходскія школы, якія сталі адкрывацца ў беларускіх вёсках, належалі да Рускай праваслаўнай царквы. Іх колькасць складала ў пачатку XX ст. каля 5 тысяч. Дзяцей вучылі Закону Божаму, малітвам, асновам пісьма і лічэння, кароткай царкоўнай і расійскай гісторыі. Царква лічыла галоўнай задачай выхаванне вернасці праваслаўю і цару, а не набыццё ведаў.

Мінская мужчынская гімназія.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

Для адукацыі дзяцей дробнай буржуазіі, рамеснікаў, служачых, гандляроў, дробнай шляхты служылі 6-гадовыя гарадскія вучылішчы. Яны не давалі завершанай адукацыі. Толькі дзеці заможных бацькоў пасля дадатковай аплаты за падрыхтоўку па шэрагу прадметаў маглі паступіць у гімназіі ці настаўніцкія інстытуты.

Праблемай пачатковай адукацыі быў недахоп настаўнікаў. У 1864 г. у Маладзечне адчынілася настаўніцкая семінарыя. Яе навучэнцамі былі выключна праваслаўныя сялянскія хлопцы. У такіх навучальных установах атрымлівалі адукацыю будучыя настаўнікі пачатковай школы. Настаўніцкую семінарыю ў Нясвіжы скончыў, напрыклад, Я. Колас.

Сярэдняю адукацыю ў другой палове XIX ст. давалі мужчынскія і жаночыя гімназіі, навучанне ў якіх было разлічана на 7 гадоў. Мужчынскія гімназіі падзяляліся на два тыпы: класічныя і рэальныя. Першыя спецыялізаваліся на гуманітарных навук, другія — на прыродазнаўчых і тэхнічных. Выпускнікі класічных гімназій мелі права без экзаменаў паступаць ва ўніверсітэты, а рэальных гімназій — у тэхнічныя інстытуты. Пазней рэальныя гімназіі былі пераўтвораны ў рэальныя вучылішчы.

Папрацуйце з выявай карціны на метадзе «загадкавай карцінкі».

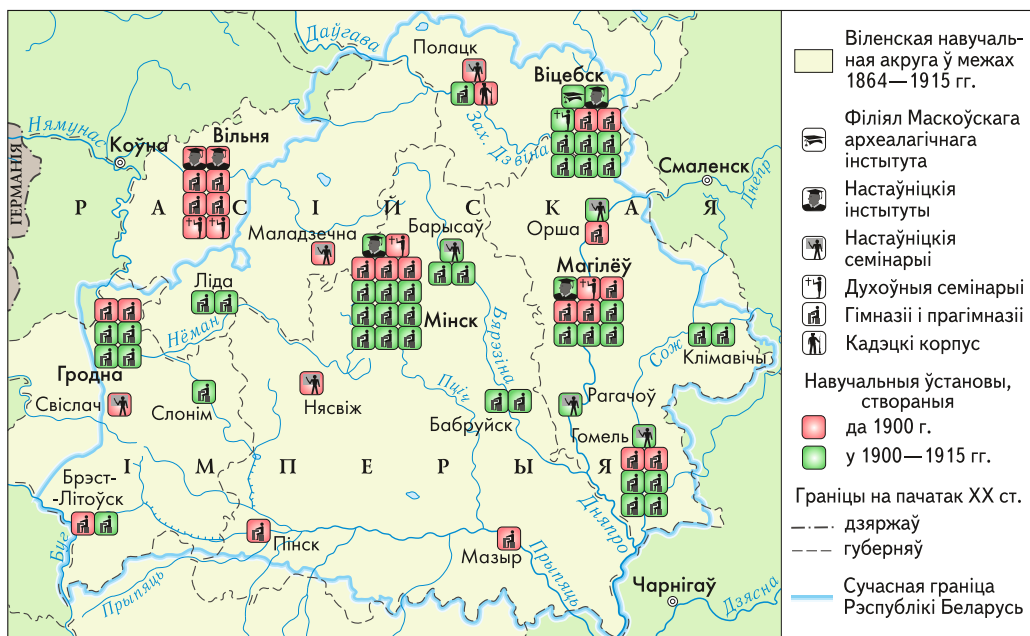
Навучанне ў царкоўнапрыходскай школе ў Цэнтральнай Беларусі.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

№ 41

Вуснае лічэнне. У народнай школе С. А. Рачынскага.
Мастак М. Багданаў-Бельскі. 1895 г.

Адукацыя ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

Параўнайце колькасць устаноў адукацыі, якія існавалі ў Беларусі да 1900 г. і ў 1915 г. Зрабіце выснову з праведзенага параўнання.

№ 42

У 1887 г. быў прыняты так званы ўказ «аб кухарчых дзецях». У адпаведнасці з распараджэннем міністра асветы абмяжоўваліся магчымасці навучання ў гімназіі дзяцей кухарак, прачак, дробных гандляроў і іншых ніжэйшых сааслоўяў. З прычыны высокай платы за навучанне сярэдняй школа да канца XIX ст. заставалася ўстановай для дзяцей дваранства, чыноўнікаў, духавенства, гарадской буржуазіі і заможных сялян. У канцы XIX ст. у беларускіх губернях пісьменныя складалі 25,7% ад агульнай колькасці насельніцтва.

№ 43

У 1864 г. за ўдзел студэнтаў у паўстанні быў закрыты Горы-Горацкі земле-робчы інстытут. Пасля гэтага ў Беларусі не засталася вышэйшых навучальных устаноў, хоць патрэба ў іх была вялікая. У пачатку XX ст. адкрыліся настаўніцкія інстытуты ў Віцебску, Магілёве і Мінску. Аднак яны не з'яўляліся вышэйшымі навучальнымі ўстановамі. Выпускнікі настаўніцкіх інстытутаў не мелі права паступаць у вышэйшыя навучальныя ўстановы. Вышэйшую адукацыю беларуская моладзь атрымлівала па-за межамі Радзімы — у Маскве, Пецярбургу, Кіеве і іншых універсітэцкіх цэнтрах Расійскай імперыі.

Навуковыя даследаванні аб мове, этнаграфіі беларусаў, гісторыі Беларусі.

У другой палове XIX ст. беларусы сталі аб'ектам павышанай цікавасці расійскіх і замежных

вучоных. Царскі ўрад адразу пасля задушэння паўстання 1863—1864 гг. мабілізаваў навуку на пошук доказаў таго, што Беларусь спрадвеку была часткай Расіі, а беларусы ўяўлялі сабой заходнюю галіну «рускага племені». Аднак сабраныя і апублікаваныя ў другой палове XIX — пачатку XX ст. матэрыялы пра мову і духоўную культуру беларускага народа насуперак афіцыйнай пазіцыі царскага ўрада засведчылі факт існавання самастойнага беларускага этнасу.

Адным з першых буйных даследчыкаў Беларусі быў мовазнаўца і этнограф, ураджэнец Быхаўскага павета **Іван Насовіч**. Асноўнай яго працай стаў «Слоўнік беларускай мовы», выдадзены ў 1870 г., над якім вучоны працаваў 30 гадоў. У гэтым выданні змешчана больш за 30 тыс. слоў, якія адлюстроўваюць усё багацце беларускай мовы XIX ст., дадзены іх грунтоўныя тлумачэнні. Падобнай працы да таго часу не было ва ўсім славянскім мовазнаўстве. Слоўнік І. Насовіча не страціў сваёй каштоўнасці і цяпер, бо ў ім зафіксаваны словы, якія зніклі.

Сцвярджэнню самабытнасці беларускага народа спрыяў вядомы беларускі вучоны-краязнавец, ураджэнец Гомельшчыны **Еўдакім Раманаў**. Своеасаблівай энцыклапедыяй побыту і культуры беларусаў стаў яго шматтомны «Беларускі зборнік» (1886—1912). Е. Раманаў сабраў звесткі пра вялікую колькасць гарадзішчаў і курганоў у Беларусі, працаваў над стварэннем археалагічных картаў Магілёўскай, Віцебскай і Гродзенскай губерняў, выявіў шматлікія стаянкі першабытных людзей, адкрыў Барысаў камень — помнік XII ст.

Вялікім унёскам у даследаванне мовы беларусаў з’явіліся працы ўраджэнца Гродзеншчыны, заснавальніка беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства **Яўхіма Карскага**. Першым сярод беларусаў ён атрымаў званне акадэміка Расійскай Акадэміі навук. Сусветную вядомасць вучонаму прынесла трохтомнае выданне «Беларусы» (1903—1922). Я. Карскі паказаў самастойнасць беларускай мовы ў сям’і іншых славянскіх моў, вызначыў тэрытарыяльныя межы яе распаўсюджання і склаў адпаведную карту. Даследчык асвятліў найважнейшыя этапы гісторыі беларускай мовы, яе спецыфічныя асаблівасці. Я. Карскі навукова абгрунтаваў нацыянальную самабытнасць беларусаў як

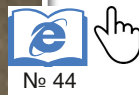
І. Насовіч. Фотаздымак.
Другая палова XIX ст.

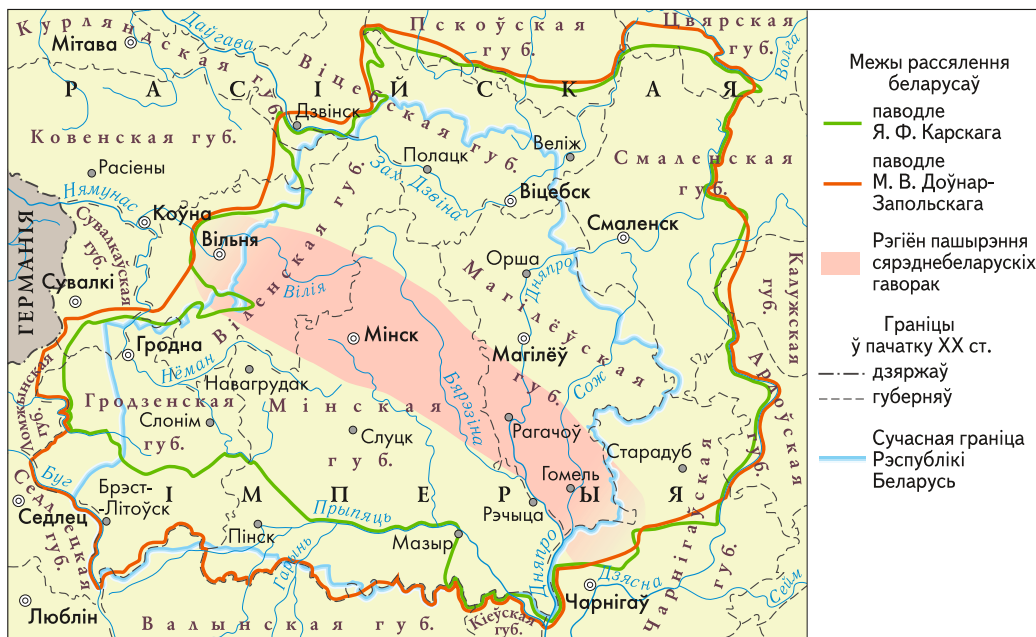
Е. Раманаў.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

Я. Карскі.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

самастойнага славянскага народа, які стварыў сваю багатую і арыгінальную культуру і мае старажытныя традыцыі. Даследаванне Я. Карскага стала сапраўднай «энцыклапедыяй беларусазнаўства».

Межы рассялення беларусаў. Сярэднебеларускія гаворкі

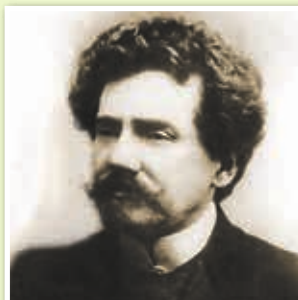
Дакажыце з дапамогай дадзенай картасхемы, што ў пачатку XX ст. існавала беларуская нацыя.

У другой палове 1880-х гг. з ідэяй аб самабытнасці беларускага этнасу і яго праве на самастойную палітычную будучыню выступіў гісторык ураджэнец Рэчыцы **Мітрафан Доўнар-Запольскі**.

У адной са сваіх прац М. Доўнар-Запольскі адзначаў: «Народ, які пазбаўлены палітычнага жыцця... які часам на цэлыя стагоддзі сыходзіў з палітычнай арэны і як бы заміраў, такі народ, калі ён не страціў мовы сваёй, этнаграфічных асаблівасцяў і інш., зноў выходзіць на арэну, калі не на палітычную, то, у крайнім выпадку, сацыяльнага і разумовага жыцця».

М. Доўнар-Запольскі. Фотаздымак. Канец XIX ст.

Глыбока перакананы ў тым, што ўсведамленне беларусамі сябе як самастойнай нацыі немагчымае без ведання мінуўшчыны, быў урадженец Дзісенскага павета **Вацлаў Ластоўскі**. Ён стаў першым беларускім гісторыкам, які пісаў пра Беларусь і для беларусаў на беларускай мове. Новым у яго «Кароткай гісторыі Беларусі», выдадзенай у 1910 г. у Вільні, было імкненне адлюстравать беларускі народ як творцу свайго лёсу. Свой унёсак у развіццё сусветнай навукі зрабілі і іншыя ўрадженцы Беларусі (**1, 2).

****1.** Шырокую вядомасць у Еўропе атрымала навуковая дзейнасць у прыродазнаўчай галіне ўрадженца Міншчыны **Якуба Наркевіча-Ёдкі** (1847—1905). За ўласныя сродкі ён пабудаваў у сваім маёнтку метэаралагічную станцыю. Адкрыў санаторый, дзе паспяхова выкарыстоўваў уласную метадыку лячэння хвароб з дапамогай электратоку — электратэрапію і электрамасаж. Даследаваў атмасферную электрычнасць, вынайшаў спосаб бесправадной перадачы і прыёму электрамагнітных хваляў на адлегласці — правобраз радыёпрыёмніка.

Я. Наркевіч-Ёдка.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

Правядзіце ўяўнае інтэрв'ю з Якубам Наркевічам-Ёдкам. Выкарыстайце метадычную параду на с. 154—155.

****2.** Сёння для нас звыкла, што сярод урачоў шмат жанчын. А вось у XIX ст. гэта было не так. Першай у Расіі атрымала вышэйшую медыцынскую адукацыю, што для жанчыны зрабіць было няпроста, наша зямлячка **Варвара Кашаварава-Руднева**. У 1876 г. яна абараніла ў Медыка-хірургічнай акадэміі ў Санкт-Пецярбургу доктарскую дысертацыю па медыцыне. Такім чынам урадженка Магілёўшчыны стала першай у Расіі жанчынай — доктарам медыцыны. Яе шматлікія навуковыя працы па акушэрстве і гінекалогіі былі шырока вядомы ў Расіі і за яе межамі.

Першай у Еўропе жанчынай — прафесарам філасофіі стала ў 1909 г. урадженка Віцебшчыны **Ганна Тумаркіна**. З 1892 г. яна жыла ў Швейцарыі, дзе паступіла ў Бернскі ўніверсітэт і паспяхова абараніла дысертацыю па філасофіі. Сёння адна з вуліц у Берне названа імем нашай зямлячкі.

В. Кашаварава-Руднева. Партрэт
XIX ст.

Г. Тумаркіна.
Фотаздымак.
Пачатак XX ст.

1. Пералічыце мерапрыемствы царскага ўрада ў галіне адукацыі пасля задушэння паўстання 1863—1864 гг. і растлумачце іх характар.
2. Складзіце схему, якая адлюстроўвае структуру сістэмы адукацыі ў Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.
3. Чаму ў Беларусі ў адрозненне ад цэнтральных губерняў Расіі не было земскіх школ?
4. Параўнайце царкоўнапрыходскія школы і народныя вучылішчы, класічныя і рэальныя гімназіі. План параўнання складзіце самастойна. Аформіце параўнанне ў выглядзе табліцы. Выкарыстайце метадычную параду на с. 153 вучэбнага дапаможніка.
5. Растлумачце, чаму падручнікі для школ Паўночна-Заходняга краю характарызаваліся заходнерускім тлумачэннем гісторыі.
6. Вызначце тыя палажэнні ў навуковых даследаваннях М. Доўнар-Запольскага і В. Ластоўскага, якія сведчылі пра выпяванне думкі аб існаванні самастойнага беларускага этнасу.
7. Пачніце запаўненне ў шшытку табліцы «Дасягненні ў развіцці навукі і культуры Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.».

Прозвішча дзеяча культуры	Унёсак у развіццё культуры

§ 25. Беларускія літаратура і тэатр у 1860-х гг. — пачатку XX ст.

Успомніце. Каго з дзеячаў культуры лічаць першым класікам новай беларускай літаратуры?

Вучэбная задача. Вызначыць змест завету дзеячаў беларускай літаратуры, якія жылі на мяжы XIX — XX стст., нам — беларусам XXI ст.

Развіццё беларускай літаратуры. Напярэдадні сялянскай рэформы 1861 г. і паўстання 1863—1864 гг. пашыраным жанрам у беларускай літаратуры была ананімная (без вызначэння аўтарства) вершаваная гутарка. Такія творы напісаны жывой народнай мовай, у іх ставіліся набалелыя пытанні паўсядзённага жыцця народа ці грамадскай маралі. Найбольш вядомымі з’яўляліся «Гутарка Данілы са Сцяпанам», «Гутарка двух суседаў», «Гутарка старога дзеда».

Вяршыняй беларускай літаратуры другой паловы XIX ст. стала творчасць **Францішка Багушэвіча**, які нарадзіўся ў фальварку Свіраны Віленскага павета. Ён — аўтар двух паэтычных зборнікаў: «Дудка беларуская» і «Смык беларускі», што выйшлі з друку ў канцы XIX ст. у Кракаве і Познані пад псеўданімамі Мацей Бурачок і Сымон Рэўка з-пад Барысава. Галоўны герой твораў паэта — беларускі селянін, якога абдзялілі пры скасаванні прыгону, абдзірае казна, крыўдзяць суд і царскія чыноўнікі, але ён не скарыўся, захаваў сваю чалавечую годнасць. Багушэвіч глядзеў на беларускую мову як на мову, «нам ад Бога дадзеную», «для нас святую», лічыў яе асновай існавання нацыі. Ён заклікаў шанаваць і любіць сваю родную мову, папярэджаў аб тым, што, страціўшы мову, народ знікне як этнас.

Ф. Багушэвіч.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

У прадмове да «Дудкі беларускай» Ф. Багушэвіч пісаў: «Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую... „мужыцкай“ завуць, а завецца яна „беларускай“. Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так, як той чалавек прад скананнем, катораму мову зойме, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!..»

Папрацуйце з тэкстам па метадзе ключавога слова.

№ 45

Любоўю да сялян, да «роднай старонкі», імкненнем бачыць свой народ адукаваным і шчаслівым прасякнута паэзія **Янкі Лучыны** (Івана Неслухоўскага). Дзяцінства паэта прайшло ў Мінску. Беларускія вершы Лучыны ўвайшлі ў зборнік «Вязанка», надрукаваны пасля смерці паэта. Найбольш вядомы яго твор — верш «Роднай старонцы». У ім аўтар выказаў надзею на лепшую будучыню сваёй Радзімы:

*Сонца навукі скрозь хмары цёмныя
Прагляне ясна над нашай ніваю,
І будуць жыці дзеткі патомныя
Добраю доляй — доляй ішчасліваю!*

Я. Лучына.
Фотаздымак. Канец XIX ст.

А. Пашкевіч (Цётка).
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

Выбітнай постаццю ў беларускай паэзіі пачатку XX ст. была ўрадженка Гродзеншчыны **Алаіза Пашкевіч**, вядомая пад псеўданімам **Цётка**. Яна ўдзельнічала ў заснаванні БСГ. Першыя зборнікі паэтэсы «Хрэст на свабоду» і «Скрыпка беларуская» выйшлі нелегальна. Цётка прапагандавала навучанне на роднай мове. Для дзяцей яна выдала падручнік-хрэстаматыю «Першае чытанне для дзетак беларусаў».

Сёння як заклік да нас з вамі гучаць радкі з публіцыстычных артыкулаў Цёткі «Як нам вучыцца» і «Шануйце роднае слова!»: «Доўга мы, беларусы, цураліся сваёй мовы і, як кажуць, хаваліся з ёю за печ перад чужымі людзьмі. Вось і злажылася нейкая дурная пагаворка, што наша мова хамская, брыдка, што на ёй не можна гаварыць з вучоным чалавекам, ані пісаць кніжак, як на іншых „далікатных“ мовах. Але гэта толькі выдумка...»

«...На вас — моладзі — ляжыць вялікая павіннасць: развіваць далей родную мову... Толькі не кідайце роднай мовы: бо запраўды для свайго народу тады вы ўмёрлі! Мейце сілу і адвагу дзяржацца роднага слова. Мейце смеласць усюды голасна казаць па-свойму...»

Сфармулюйце адказ на зварот А. Пашкевіч.

№ 46

Я. Купала.
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

У пачатку XX ст. раскрыліся паэтычныя таленты заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч) нарадзіўся ў фальварку Вязынка Мінскага павета, дзе сёння дзейнічае музей паэта. Першы яго верш «Мужык» з'явіўся ў 1905 г. Ужо сваімі першымі паэтычнымі кнігамі «Жалейка» і «Гусяр» паэт прыцягнуў да сябе ўвагу чытачоў. Зборнік вершаў «Шляхам жыцця» фактычна стаў найвышэйшым дасягненнем тагачаснай беларускай літаратуры. Паэмы Я. Купалы «Курган», «Бандароўна» ўзнялі гэты жанр на якасна новую ступень. Яго п'есы «Паўлінка» і «Раскіданае гняздо» сталі вызначальнай з'явай беларускага тэатральнага жыцця ў пачатку XX ст.

Я. Купала імкнуўся абудзіць у чытачоў пачуццё годнасці і ўдзячнасці да продкаў, якія былі здольныя

бараніць зямлю ад ворагаў, развіаць самабытную культуру. У час рэвалюцыі 1905—1907 гг. паэт падтрымаў народ у барацьбе супраць самадзяржаўя.

У адным са сваіх вершаў Я. Купала пісаў:

*...К свабодзе, роўнасці і знанню
Мы працярэбім сабе след!
І будзе ўнукаў панаванне
Там, дзе сягоння плача дзед!*

Набыў папулярнасць сваімі творамі і **Якуб Колас** (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч), урадженец засценка Акінчыцы Мінскага павета, дзе сёння працуе музей паэта (цяпер у межах горада Стоўбцы). У першым зборніку вершаў «Песні жалбы» Я. Колас апаэтызаваў вобраз беларуса-мужыка, які, нягледзячы на цяжкія ўмовы жыцця, застаецца аптымістам і верыць у адраджэнне роднага краю. У 1911 г. Колас пачаў працу над паэмамі «Новая зямля» і «Сымон-музыка». А ў 1912 г. Якуб Колас пазнаёміўся з настаўніцай Пінскай чыгуначнай школы Марыяй Каменскай. Яна стала яго каханай і вернай спадарожніцай на ўсё жыццё. У пісьмах да сваёй жонкі паэт падпісваўся «Твой Костусь». На фотаздымку 1917 г. паэт адлюстраваны разам з жонкай і сынам Данілам у час сваёй службы ў войску.

Значна ўзбагаціў беларускую паэзію і вывеў яе на еўрапейскі ўзровень **Максім Багдановіч**. Ён нарадзіўся ў Мінску, у маленьстве жыў у Гродне, але большую частку

Я. Колас з жонкай Марыяй і сынам Данілам.
Фотаздымак. 1917 г.

М. Багдановіч.
Мастак В. Волкаў.
Першая палова XX ст.

У вершы-гімне «Пагоня» М. Багдановіч выказаў трывогу за сваю Радзіму, а разам з тым і ўпэўненасць у яе будучыні:

*Толькі ў сэрцы трывожным пачую
За краіну радзімую жаж,—
Ўспомню Вострую Брану святую
І ваякаў на грозных канях...*

*Ўсё лятуць і лятуць тыя коні,
Срэбнай зброяй далёка грымяць...
Старадаўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць!*

Дакажыце, што творчасць М. Багдановіча прасякнута пачуццём патрыятызму.

свайго нядоўгага 25-гадовага жыцця правёў за межамі радзімы. Адзіны прыжыццёвы зборнік паэта «Вянок», у які ўвайшлі вершы, напісаныя ім у 17—20-гадовым узросце, быў выдадзены ў Вільні ў 1913 г. Творчасць М. Багдановіча прасякнута любоўю да роднай зямлі, яе народа (**).

Станаўленне беларускага прафесійнага тэатра. У 1907 г. самадзейны мастацкі калектыў стварыў **Ігнат Буйніцкі**. Яго па праве называюць «бацькам беларускага тэатра». З групай аматараў ён пачаў наладжваць канцэрты, якія прыцягвалі мноства гледачоў тым, што са сцэны гучала іх родная мова, чаго яны ніколі раней не чулі. Калектыў атрымаў назву «Першая беларуская труппа Ігната Буйніцкага». Гэта быў прафесійны нацыянальны тэатр, які дзейнічаў у 1910—1913 гг. Труппа складалася з драматычных актёраў, харыстаў, танцораў (каля 70 чалавек). У гэты тэатральны калектыў уваходзілі дачкі Буйніцкага, А. Пашкевіч і інш. Сам І. Буйніцкі быў і рэжысёрам, і актёрам, і танцорам. Тэатр гастралюваў па гарадах Беларусі, у Вільні, Варшаве, Пецярбургу і паўсюль карыстаўся вялікім поспехам.

Пасля выступлення тэатра І. Буйніцкага ў Пецярбургу адзін з гледачоў адзначыў: «Як выйшаў... са сваімі танцорамі і сялянамі — дударом, цымбалістам і скрыпачом — беларусамі, — па-простому паварочваючыся, дык гэта адразу прынялі ўсе з захапленнем... А калі... пайшоў „Лявоніху“, а за ім чарада хлопцаў з дзяўчатамі, як пачалі прытупваць, падскокваць, дык уся публіка, тысяч восем народу, — як ударыла ў далонькі, як закрывала „брава, брава, беларусы“. Ніколі і нідзе не бачыў, каб гэтак што спадабалася... пецярбуржцам, як беларускія танцы... Потым публіка распытвалася... скуль і якія гэта беларусы з’явіліся? Бо раней іх не чуваць было!»

Растлумачце прычыны пытання жыхароў Пецярбурга пасля выступлення тэатра І. Буйніцкага: «Скуль і якія гэта беларусы з’явіліся?»

І. Буйніцкі (у цэнтры)
з артыстамі свайго
тэатра.
Фотаздымак.
Першая палова XX ст.

Аднак тэатр І. Буйніцкага працаваў у нялёгкіх умовах. Мясцовыя ўлады часта забаранялі яго выступленні. Трупы ўзялі пад паліцэйскі нагляд. У кожным слове Буйніцкага на сцэне і па-за ёй шукалі вальнадумства. Так, пасля пастаноўкі ў Слуцку камедыі К. Каганца «Модны шляхцюк», у якой высмейвалася і выкрывалася пагардлівае стаўленне шляхты да простых людзей, мясцовая шляхта, убачыўшы сябе ў п'есе як у люстэрку, дамаглася забароны гастроляў тэатра ў сваім павёце.

****У 1972 г. у Мінску быў узведзены помнік Я. Коласу на аднайменнай плошчы. Сядзіць на камені дзядька Якуб, задумаўся аб нечым, падпёр рукою галаву, а ў другой руцэ — кніга. Побач размешчаны дзве кампазіцыі — «Дзед Талаш» і «Сымон-музыка», прысвечаныя коласаўскім літаратурным героям.**

У тым жа годзе ў мінскім парку каля Свіслачы ўзвялі помнік Я. Купалу. На вялікім гранітным пастаменце стаіць манументальная постаць з сукаватай палкай у руцэ. Каля падножжа — крынічка і папараць-кветка.

У 1981 г. насупраць будынка Дзяржаўнага тэатра оперы і балета БССР у Мінску (цяпер Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр оперы і балета Рэспублікі Беларусь) паўстаў помнік М. Багдановічу. У 2008 г. помнік пераўсталявалі бліжэй да вуліцы, якая носіць імя Багдановіча. У бронзе адлюстраваны вобраз паэта — рамантыка і лірыка.

У 1998 г. у Шчучыне, на радзіме беларускай паэтэсы-рэвалюцыянеркі А. Пашкевіч (Цёткі), ёй пастаўлены помнік.

У 2009 г. у Дзень беларускага пісьменства ў Сморгоні быў адкрыты помнік Ф. Багушэвічу. Названыя помнікі — знак нашай памяці і ўдзячнасці дзеячам беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння.

Знайдзіце ў інтэрнэце выявы згаданых помнікаў. Падрыхтуйце кампазіцыю з іх, размясціўшы на картасхеме ў месцах, дзе пастаўлены помнікі.

1. Як вы лічыце, чаму галоўным героем твораў Ф. Багушэвіча і Я. Коласа з'яўляўся селянін?
2. Чаму прадстаўнікі беларускай літаратуры такую вялікую ўвагу надавалі пытанню захавання роднай мовы?
3. Раствлумачце, які сэнс мелі літаратурныя псеўданімы І. Неслухоўскага, І. Луцэвіча, К. Міцкевіча, А. Пашкевіч.
4. Вызначце тыя літаратурныя творы і тэатральныя пастаноўкі, якія садзейнічалі абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.
5. Працягніце запаўненне ў шпытку табліцы «Дасягненні ў развіцці навукі і культуры Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.».
6. Правядзіце ўяўнае інтэрв'ю з адным з прадстаўнікоў беларускай літаратуры. Выкарыстайце метадычную параду на с. 154—155 вучэбнага дапаможніка.

§ 26. Жывапіс і архітэктурна Беларусі ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.

Успомніце. 1. Што ўяўляў сабой рамантызм у культуры Беларусі першай паловы XIX ст.?
2. Знайдзіце ў вучэбным дапаможніку выявы малюнкаў Напалеона Орды, карцін Казіміра Альхімовіча, Юдаля Пэна, Марка Шагала, з якімі вы пазнаёміліся раней.

Вучэбная задача. Вызначыць гістарычныя сюжэты ў творчасці прадстаўнікоў беларускага мастацтва.

Жывапіс. У другой палове XIX ст. сярод творчай інтэлігенцыі пашырылася цікавасць да гісторыі і побыту беларускага народа. У беларускім жывапісе запанавалі новы мастацкі стыль — рэалізм, прадстаўнікі якога імкнуліся аб'ектыўна адлюстроўваць рэчаіснасць.

Адным з найбольш вядомых жывапісцаў Беларусі другой паловы XIX ст. быў **Казімір Альхімовіч**. Яго карціна «Пахаванне Гедыміна» атрымала сусветную вядомасць. Мастак сімпатызаваў простаму народу. У шэрагу сваіх карцін Альхімовіч паказаў пакутлівы лёс і цяжкую працу сялян. Мастак стварыў таксама серыю карцін паводле творчасці А. Міцкевіча.

Імкненне адлюстраваць старонкі гісторыі выявілася ў творчасці мастака, піяніста і кампазітара **Напалеона Орды**. Ён нарадзіўся ў Пінскім павеце. У час навучання на фізіка-матэматычным факультэце Віленскага ўніверсітэта стаў удзельнікам тайнага студэнцкага таварыства. За гэта быў выключаны з універсітэта, арыштаваны, 15 месяцаў правёў у турме. Узяў актыўны ўдзел у паўстанні 1830—1831 гг., за што быў

Н. Орда і яго замалёўкі

Правообладатель Издательский центр БГУ

узнагароджаны крыжом польскага ваеннага ордэна «Virtuti Militari», а расійскімі ўладамі прыгавораны да смяротнага пакарання. Вымушаны быў пад чужым імем выехаць у Францыю. Атрымаў мастацкую адукацыю ў Парыжы, вучыўся музыцы ў вядомага польскага кампазітара Фрыдэрыка Шапэна. Пры сумесных выступленнях у парыжскіх салонах Шапэн неаднойчы прапаноўваў публіцы здагадацца, калі ён і Орда іграюць сваю музыку, а калі выконваюць творы адзін аднаго. Пасля вяртання на Радзіму амаль 25 гадоў падарожнічаў па Беларусі, Украіне, Польшчы, Літве, зрабіў каля 1000 замалёвак мясцін, звязаных з жыццём вядомых людзей, а таксама архітэктурных помнікаў, у тым ліку Камянецкай вежы, палацаў і замкаў у Міры, Навагрудку, Нясвіжы, Гродне, Лідзе. Малюнкi Н. Орды вызначаюцца строгай дакументальнасцю і дакладнасцю.

Жыццё беларускіх сялян адлюстравана ў творчасці **Нікадзіма Сілівановіча**. Напрыклад, яго карціна «Стары пастух» прасякнута цеплынёй і любоўю да простага чалавека. Сілівановіч узяў удзел у афармленні славутага Ісакіеўскага сабора ў Пецярбургу. Разам з пецярбургскімі мастакамі беларускі жывапісец удзельнічаў у стварэнні мазаічнага пано «Тайная вячэра» для галоўнага іканастанаса сабора. За гэтую работу ён атрымаў званне акадэміка.

На працягу шэрагу гадоў у сваім маёнтку Здраўнёва пад Віцебскам жыў вядомы рускі мастак **Ілья Рэпін**. Тут ён напісаў адну з вядомых карцін — «Беларус» (**1).

Прыватную мастацкую школу стварыў у Віцебску ў канцы XIX ст. **Юдаль Пэн**. Ён адлюстроўваў нацыянальныя рысы яўрэйскага побыту, стварыў цэлую галерэю

Правядзіце ўяўнае інтэрв'ю з Нана-леонам Ордам. Выкарыстайце метадычную парадку на с. 154—155.

№ 47

№ 48

Н. Сілівановіч.
Стары пастух.
Канец XIX ст.

І. Рэпін.
Беларус.
Канец XIX ст.

Ю. Пэн.
Партрэт М. Шагала.
Пачатак XX ст.

вобразаў людзей з народа. У школе Пэна займаўся ўраджэнец Віцебска **Марк Шагал**. Ён пазней эміграваў у Францыю, дзе набыў сусветную вядомасць і стаў адным з найбуйнейшых мастакоў XX ст. (**2).

Развіццё архітэктуры. У другой палове XIX ст. у беларускім дойлідстве спалучаліся элементы розных мастацкіх стыляў мінулага. Архітэктары працавалі пераважна ў так званым псеўдарускім стылі, заснаваным на традыцыях дойлідства Старажытнай Русі. У гэтым стылі па ўсёй Беларусі разгарнулася будаўніцтва так званых у народзе **цэркваў-«мураўёвак»**. Гэта найменне пайшло ад прозвішча ініцыятара іх будаўніцтва віленскага генерал-губернатара М. М. Мураўёва. Выкарыстоўвалася таксама архітэктурная спадчына Заходняй Еўропы: готыка, рэнесанс, барока, класіцызм.

Адны архітэктары ішлі па шляху механічнага капіравання гістарычных формаў, другія імкнуліся да творчага спалучэння традыцый мінулага і новых з'яў. Будынкі банкаў і навучальных устаноў звычайна ўзводзіліся ў стылі класіцызму, тэатры — барока, касцёлы — неаготыкі, праваслаўныя храмы будаваліся ў псеўдарускім стылі. З сярэдзіны XIX ст. менавіта гэтыя збудаванні пачалі фарміраваць новае мастацкае аблічча гарадоў.

Для псеўдарускага стылю было характэрна традыцыйнае пяцікупалле, цыбулепадобныя купалы, высокія шатровыя званіцы, багаты дэкор у выглядзе какошнікаў. Прыкладамі выкарыстання гэтага стылю з'яўляюцца капліца-пахавальня Паскевічаў у Гомелі, Свята-Уваскрасенскі сабор у Барысаве і іншыя архітэктурныя помнікі.

У другой палове XIX — пачатку XX ст. назіраўся росквіт неагатычнага стылю. У гэтым стылі быў узведзены, напрыклад, касцёл Святога Роха ў Мінску, названы ў гонар святога, вядомага як абаронца людзей і жывёл ад розных эпідэмій. Касцёлы

Свята-Уваскрасенскі сабор у Барысаве

Капліца-пахавальня Паскевічаў у Гомелі

Касцёл Святых Сымона і Алены
ў Мінску

Касцёл
Найсвяцейшай Тройцы ў Відзах

будаваліся пераважна з чырвонай цэглы, іх фасады звычайна не атынкаўваліся. Для ўнутранага ўбрання касцёлаў былі характэрныя вітражы, фрэскі. Элементы раманскай і гатычнай архітэктуры спалучыліся ў касцёле Святых Сымона і Алены, узведзеным у пачатку XX ст. у Мінску (**3).

На мяжы XIX—XX стст. узнік архітэктурны стыль мадэрн. Для яго былі характэрныя адмова ад механічнага капіравання гістарычных архітэктурных формаў, выкарыстанне новых будаўнічых матэрыялаў і канструкцый (бетон, метал, шкло), адмова ад прамых ліній і вуглоў на карысць плаўна выгнутых формаў. Новыя матэрыялы і тэхналогіі (металічныя канструкцыі) дазволілі павялічыць паверхавасць будынкаў, павольшыць памеры арак і вокнаў. У стылі мадэрн узводзіліся чыгуначныя вакзалы, масты, прамысловыя збудаванні, якія з'явіліся ў гэты час. У гэтым стылі была пабудавана, напрыклад, гасцініца «Еўропа» ў Мінску (**4).

Новыя паняцці і тэрміны: *цэрквы-«мураўёўкі».*

****1.** Сёння на месцы маёнтка Здраўнёва, набытага І. Рэпіным у 1892 г., адноўлена сядзіба. У ёй адкрыты музей. Набыццё маёнтка стала магчымым для мастака пасля персанальнай выставы, на якой ён паказаў вядомую карціну «Запорожцы пішуць ліст да турэцкага султана», набытую імператарам Аляксандрам III за 35 тыс. рублёў. У Здраўнёве мастак напісаў каля 60 карцін, у тым ліку партрэты сваіх дзяцей, эцюд «Беларус», мадэллю для якога стаў звычайны селянін — жыхар суседняй вёскі. У пачатку XX ст. І. Рэпін прадаў большую частку зямель сваёй сядзібы сялянам на выгадных для іх умовах.

Музей-сядзіба І. Рэпіна
пад Віцебскам

****2.** М. Шагал у 1908—1910 гг. быў адным з вучняў выдатнага тэатральнага мастака, ураджэнца Гродна **Леона Бакста** (Льва Самойлавіча Розенберга), якога вы можаце пабачыць на аўтапартрэце. Бакст праславіўся сваімі эскізамі дэкарацый і касцюмаў для артыстаў рускага балета, які выступалі ў Парыжы ў 1907—1914 гг. Касцюмы мастака ўражвалі гледачоў сваёй фантазіяй, казачнай раскошай, вытанчанасцю, спалучэннямі фарбаў, раскрывалі малюнак танца і характар музыкі. Яны адкрылі новую эпоху ў развіцці еўрапейскай моды. Бакст атрымаў сусветную вядомасць. Яго тэатральныя касцюмы яшчэ пры жыцці выстаўляліся ў знакамітым парыжскім музеі Луўр. У 1914 г. мастак быў абраны членам Імператарскай Санкт-Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў.

Л. Бакст. Аўтапартрэт.
Канец XIX ст.

****3.** Касцёл Святых Сымона і Алены прапанаваў пабудаваць гаспадарчы і палітычны дзеяч Беларусі **Эдвард Вайніловіч**, адзін з найбуйнейшых землеўладальнікаў Мінскай губерні. Ён быў старшынёй Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі, тройчы абіраўся ў Дзяржаўную думу Расійскай імперыі. П. А. Сталыпін прапаноўваў яму месца міністра сельскай гаспадаркі і называў «мінскім Бісмаркам». На працягу 35 гадоў Э. Вайніловіч выконваў абавязкі міравога суддзі ў Слуцкім павеце.

Касцёл быў пабудаваны ў 1905—1910 гг. у памяць аб памерлых дзецях Э. Вайніловіча. Спачатку ў 12-гадовым узросце памёр яго сын Сымон, а ў 1903 г., не дажыўшы толькі адзін дзень да свайго 19-годдзя, — дачка Алена. Перад смерцю яна папрасіла бацьку пабудаваць храм, выгляд якога ёй прыйсёўся і быў адлюстраваны на яе малюнку. У 2006 г. у касцёле быў перазахаваны прах Э. Вайніловіча.

Э. Вайніловіч. Фотаздымак.
Пачатак XX ст.

****4.** Гасцініца «Еўропа» ў Мінску не саступала лепшым гатэлям Еўропы. Будынак быў шасціпавярховым. Кожны са 130 нумароў гасцініцы быў абсталяваны паводле апошняга слова тагачаснай тэхнікі. Тут было электрычнае асвятленне, тэлефон, ванна, вадзяное ацяпленне. У гасцініцы дзейнічаў адзіны ў горадзе ліфт, які называлі тады «пад'ёмнай машынай». Паглядзець на гэты чуд жыхары Мінска прыходзілі цэлымі сем'ямі. У 2008 г. адбылося аднаўленне будынка, у якім сёння размяшчаецца гатэль еўрапейскага класа.

Гасцініца «Еўропа».
Фотаздымак. Пачатак XX ст.

1. Ахарактарызуйце сюжэты карцін К. Альхімовіча і Н. Сілівановіча.
2. Чаму замалёўкі Н. Орды маюць вялікую каштоўнасць для гістарычнай навукі?
3. Растлумачце абставіны грамадска-палітычнага жыцця, вынікам якіх стала будаўніцтва па ўсёй Беларусі так званых цэркваў-«мураўёвак».

4. Якія асаблівасці жыцця гараджан адлюстроўваюць карціны Ю. Пэна, М. Шагала?
5. Закончыце запаўненне ў сшытку табліцы «Дасягненні ў развіцці навукі і культуры Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.».
6. Запоўніце ў сшытку табліцу «Мастацкія стылі ў помніках архітэктуры Беларусі».

Назва мастацкага стылю	Прыклады помнікаў архітэктуры

7. Правядзіце даследаванне на тэму «Гістарычнае мінулае беларускіх зямель у творчасці беларускіх мастакоў (Н. Орды, К. Альхімовіча і інш.)». Падрыхтуйце паведамленне аб выніках даследавання да ўрока абагульнення.

§ 27. Падзеі Першай сусветнай вайны на беларускіх землях

Успомніце. Узгадайце прычыны і характар Першай сусветнай вайны.

Вучэбная задача. Вызначыць становішча беларускага насельніцтва ва ўмовах вайны і германскай акупацыі, а таксама пазіцыю прадстаўнікоў беларускага руху па нацыянальным пытанні.

Пачатак вайны. Настроі ў грамадстве. З першых дзён вайны, якая для Расійскай імперыі пачалася **1 жніўня 1914 г.**, беларускія губерні былі пераведзены на ваеннае становішча. У Беларусі размясцілася паўтарамільённая царская армія. Гарады і мястэчкі былі перапоўнены салдатамі, штабамі, шпіталямі, складамі, майстэрнямі па рамонце зброі. У адным толькі Мінску раскватаравалі 150 тыс. вайскоўцаў. У Баранавічах была размешчана Стаўка Вярхоўнага галоўнакамандуючага. Праходзіла **мабілізацыя** (прызыў) соцень тысяч жыхароў беларускіх губерняў у расійскую армію, ад афіцэраў і салдат якой цяпер стаў залежаць лёс Беларусі.

Царскі ўрад ладзіў шматлікія маніфестацыі і малебны за перамогу славянскай зброі, збор грошай на абарону Айчыны. Манархічныя і ліберальныя партыі, а таксама эсэры, меншавікі, бундаўцы выступілі ў падтрымку царскага ўрада. У кастрычніку 1914 г. цар Мікалай II наведваў Мінск, дзе яму была перададзена вялікая сума грошай на патрэбы вайны.

Супраць вайны выступілі бальшавікі. Яны лічылі яе імперыялістычнай па характары і заклікалі да ператварэння ў вайну за ўладу ўнутры краіны з мэтай звяржэння самадзяржаўя.

Газета «Наша ніва», рэдактарам якой тады быў Янка Купала, асуджала вайну і паказвала яе бессэнсоўнасць. У сваім вершы «1914» Я. Купала прадказаў:

*...Прыйшоў не з згоды і свабоды весцяў
І не ўзвялічыць праўду між людзьмі,—
Жыццём мільёнаў ты прыйшоў затрэсці,
Шлях вымасціць свой трупамі, касцямі...*

Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі. Акупацыя заходняй часткі Беларусі. Патрыятычныя настроі хутка змяніліся расчараваннем, бо з пачатку 1915 г. расійскія войскі пацярпелі шэраг паражэнняў. Фронт імкліва набліжаўся да Беларусі. Летам 1915 г. яна стала арэнай ваенных дзеянняў мільённых армій і галоўным тэатрам вайны. Беларуская зямля пакрывалася акапамі, абцягвалася калючым дротам, палівалася чалавечай крывёю.

Расійская армія вымушана была пакінуць значную частку тэрыторыі Беларусі. У жніўні — верасні 1915 г. германскія войскі занялі Брэст, Гродна і іншыя заходнебеларускія гарады. У сувязі з гэтым Стаўка Вярхоўнага галоўнакамандуючага была пераведзена з Баранавіч у Магілёў. Наступальная аперацыя германскай арміі пад назвай «Свянцянскі прарыв», калі вораг прарваў фронт каля горада Свянцян (Віленская губерня) і пачаў дзейнічаць у тыле рускай арміі, стварыла пагрозу захопу Мінска. Велізарным напружаннем сіл расійскім войскам удалося адкінуць праціўніка ў раён азёр Свір і Нарач і ліквідаваць прарыв. Пасля гэтага фронт на працяглы час усталяваўся па лініі Дзвінск — Паставы — Смаргонь — Баранавічы — Пінск.

Абарона Смаргоні цягнулася 810 дзён. Гэта быў адзіны горад на фронце ад Балтыйскага да Чорнага мора, які так доўга і ўпарта абараняла расійская армія ў час Першай сусветнай вайны. Горад быў зруйнаваны. Менавіта пад Смаргонню германскія войскі ўпершыню на Усходнім фронце выкарысталі атрутны газ. Да 100-годдзя падзей Першай сусветнай вайны ў Смаргоні створаны мемарыяльны комплекс памяці яе герояў і ахвяр.

Наступальныя аперацыі расійскай арміі ў сакавіку 1916 г. у раёне возера Нарач і ў ліпені ў раёне горада Баранавічы аказаліся няўдалымі. Пры спробе прарваць фронт расійская армія страціла каля 80 тыс. салдат у кожнай з гэтых аперацый.

Скульптурная кампазіцыя
«Салдаты Першай сусветнай вайны»
ў Смаргоні

Гераічнай старонкай вайны стала абарона невялічкай крэпасці Асавец, размешчанай у 100 кіламетрах на паўднёвы захад ад Гродна (цяперашняя тэрыторыя Польшчы ў 50 км ад горада Беласток). Абаронай кіраваў выпускнік Полацкага кадэцкага корпуса генерал **Мікалай Аляксандравіч Бржазоўскі**. У час асады крэпасці нямецкі парламенцёр прапанаваў генералу паўмільёна германскіх марак за тое, каб ён здаў крэпасць. А ў адваротным выпадку крэпасць будзе знішчана германскімі войскамі праз 48 гадзін. Генерал прапанаваў парламенцёру застацца ў крэпасці. Калі праз вызначаны тэрмін крэпасць

Беларусь у гады Першай сусветнай вайны

Ахарактарызуіце падзеі Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі і яе становішча з апорай на картасхему.

Правообладатель Издательский центр БГУ

утрымае абарону, то парламенцёра павесяць. А калі Асавец будзе здадзены, то немцы павесяць генерала. Але ад грошай генерал адмовіўся. Крэпасць вытрымала асаду. У час трэцяга па ліку штурму германскія войскі ўжылі атрутныя газы. Акопы абаронцаў накрыла хваля газу вышынёй у 15 метраў. Вораг не чакаў убачыць кагосьці ў жывых. Аднак ацалелыя салдаты ўзняліся ў атаку. Яны ледзь трымаліся на нагах. На іх тварах былі бачныя сляды хімічных апёкаў. З крыкам «Ура!» салдаты кінуліся ў контратаку. Узяць крэпасць вораг тады так і не здолеў.

Адным з самых таленавітых военачальнікаў Першай сусветнай вайны стаў ураджэнец Гродзеншчыны генерал **Платон Аляксеевіч Лячыцкі**. За баявыя заслугі ён быў узнагароджаны ордэнам Святога Георгія 3-й ступені. Такі ж ордэн атрымаў ва ўшанаванне заслуг сына яго бацька, які служыў святаром у сельскім храме. Поўным георгіеўскім кавалерам, узнагароджаным чатырма крыжамі за мужнасць і гераізм, праяўлення ў баях, стаў ураджэнец Рагачоўшчыны прапаршчык **Пётр Іванавіч Казятнікаў**.

Германскія войскі захапілі амаль палову тэрыторыі Беларусі — яе заходнюю частку, дзе да вайны пражывала 2 млн чалавек. Лінія фронту падзяліла Беларусь на дзве часткі і заставалася нязменнай да лютага 1918 г. Заходнебеларускія землі апынуліся пад германскай **акупацыяй**.

Палітыка германскіх улад на акупаванай тэрыторыі. Становішча насельніцтва Заходняй Беларусі. Германскія ўлады разглядалі Беларусь як гаспадарча і культурна адсталую частку Расіі са сваёй этнаграфічнай спецыфікай. У нямецкага камандавання існавала праграма каланізацыі і германізацыі Беларусі шляхам перасялення немцаў на захопленыя землі.

На акупаванай тэрыторыі Беларусі германская ваенная адміністрацыя ўсталявала ўласныя законы, рэжым рабаўніцтва і гвалту. Дзейнічала жорсткая сістэма розных падаткаў, штрафаў, прымусовых работ, праводзіліся рэквізіцыі — прымусовае адчужэнне маёмасці і прадуктаў для забеспячэння германскай арміі. Насельніцтва ва ўзросце ад 16 да 60 гадоў плаціла падушны падатак. У людзей адбіралі прадукты харчавання, коней і свойскую жывёлу. Нямецкія салдаты займалі дамы і кватэры мірных жыхароў. За любую спробу супраціўлення чакала жорсткае, аж да смяротнага, пакаранне.

М. Бржазоўскі.
Фотаздымак. Першая
палова XX ст.

П. Казятнікаў.
Фотаздымак. Першая
палова XX ст.

У Германію вывозілася працаздольнае насельніцтва, а таксама матэрыяльныя каштоўнасці — абсталяванне прамысловых прадпрыемстваў, сельскагаспадарчыя прадукты, жывёла, лясная сыравіна (**).

У школах абавязковым было вывучэнне нямецкай мовы. Навучанне па-руску германскімі ўладамі было забаронена. У пачатковай школе было ўведзена выкладанне на беларускай мове, але толькі на аснове лацінскага алфавіта.

Усходняя частка Беларусі ва ўмовах Першай сусветнай вайны. Бежанства. Аб'яўленае ў сувязі з пачаткам Першай сусветнай вайны надзвычайнае становішча распаўсюджвалася і на ўсходнюю частку Беларусі. Лёс усходнебеларускага насельніцтва апынуўся ў руках вайскоўцаў, што нахлынулі сюды з розных раёнаў Расіі і запаланілі амаль усе населеныя пункты. Яны групаваліся вакол Стаўкі Вярхоўнага галоўнакамандуючага ў Магілёве.

№ 51

З германскай акупацыяй Заходняй Беларусі яе ўсходняя частка стала прыфрантавай паласой. Вайна выгнала з абжытых месцаў 1,3 млн чалавек. У сувязі з наступленнем германскіх войскаў з заходніх паведаў на ўсход рушыла вялізная колькасць бежанцаў, пераважна жанчын, дзяцей, старых. Па дарогах Беларусі цягнуліся велізарныя абызвы, якія часам абстрэльваліся і бамбардзіраваліся немцамі. У дарозе здараліся эпідэміі. Бежанскі шлях можна было пазнаць па магілах абпаленага. Табары ўцекачоў асядалі вакол маёнткаў, чыгуначных станцый, у гарадах. Улады спрабавалі выкарыстаць іх як танную рабочую сілу на пабудове ваенных аб'ектаў. Становішча гэтых людзей у прыфрантавай паласе мала адрознівалася ад лёсу ваеннапалонных. Бежанцы ператварыліся ў масу жабракоў, галодных і бяздомных, пазбаўленых сродкаў да існавання.

Вайна прынесла незлічоныя бедствы беларускаму народу. Гінула мірнае насельніцтва, палалі і руйнаваліся гарады і вёскі, знішчаўся матэрыяльны набытак. У попел і руіны ператвараліся каштоўныя помнікі беларускай гісторыі і культуры.

Бежанцы. Фотаздымак 1915 г.

Лагэр бежанцаў у Слуцку.
Фотаздымак 1915 г.

Ахакарызуецца становішча насельніцтва Беларусі з апорай на фотаздымкі.

Правообладатель Издательский центр БГУ

Фабрычны інспектар Мінскай губерні дакладваў у Міністэрства гандлю і прамысловасці ў верасні 1915 г.: «...Жыць цяпер у Мінску, а асабліва людзям сямейным, робіцца немагчыма. З прычыны адсутнасці падвозу і перапаўнення горада вайсковымі часцямі, што спажываюць мізэрныя запасы правізіі, якія ўсё яшчэ захаваліся ў насельніцтва, цэны на ўсе жыццёва важныя прадукты моцна ўзняліся. Ні чорнага, ні белага хлеба ў горадзе купіць немагчыма, і ў рэстаранах, не выключаючы і першакласныя, хлеб падаецца да абеду не кожны дзень. Цукар ужо даўно не прадаецца. Няма таксама свечак, няма і газы...»

Санітарныя павозкі ў Мінску.
Фотаздымак часоў Першай
сусветнай вайны

Беларускі нацыянальны рух. На акупаванай германскімі войскамі тэрыторыі Беларусі забаранялася палітычная дзейнасць. Усе даваенныя беларускія нацыянальна-культурныя арганізацыі распаліся. У 1915 г. у Вільні было створана дабрачыннае Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны на чале з братамі Луцкевічамі і Вацлавам Ластоўскім. Яно займалася арганізацыяй пунктаў харчавання, сталовак, інтэрнатаў, дзіцячых прытулкаў, аказаннем матэрыяльнай дапамогі бежанцам, адкрывала на акупаванай тэрыторыі беларускія школы, выдавала для іх падручнікі. Таварыства гуртавала вакол сябе нацыянальныя сілы, якія засталіся ў занятай германскімі войскамі Вільні.

Германская акупацыйная палітыка не давала падстаў спадзявацца на стварэнне асобнай беларускай дзяржавы. Таму Беларускі народны камітэт (БНК), утвораны ў 1915 г. у Вільні, звярнуўся да ідэі адраджэння Вялікага Княства Літоўскага. Згодна з гэтай ідэяй акупаваныя Германіяй беларускія і літоўскія землі павінны былі аб'яднацца ў адну дзяржаву з соймам у Вільні.

Прыхільнікі ідэі адраджэння ВКЛ сфармулявалі мэту сваёй дзейнасці так: каб «літоўскія і беларускія землі, якія здаўна прыналежалі да Вялікага Княства Літоўскага, а цяпер апанаваны нямецкімі войскамі, станавілі пры новых варунках гістарычных нераздзельнае цэла на фундаменце незалежнасці Літвы і Беларусі як суцэльнай дзяржавы, засцерагаючы ўсім нацыям у яе межах усе правы».

Акупацыйныя ўлады на словах падтрымлівалі ідэю адраджэння ВКЛ. Яны імкнуліся выкарыстаць нацыянальны рух для свайго замацавання на захопленых тэрыторыях. Аднак у планы Германіі не ўваходзіла стварэнне незалежнай беларуска-літоўскай дзяржавы. Гэтаму рамантычнаму праекту не суджана было здзейсніцца. Сама ідэя ўзнаўлення Вялікага Княства Літоўскага была ў той час нерэальнай.

На змену ідэі адраджэння ВКЛ у 1916 г. прыйшла іншая — аб стварэнні саюзу незалежных дзяржаў — Злучаных штатаў Беларусі, Літвы, Латвіі і Украіны ад Балтыйскага да Чорнага мораў. Балтыйска-Чарнаморскі саюз, на думку аўтара гэтай ідэі А. Луцкевіча, мог забяспечыць незалежнасць маладых дзяржаў ад Польшчы і Расіі, узмацніць абараназдольнасць і дапамагчы аднаўленню разбуранай падчас вайны эканомікі. З гэтай ідэяй беларуская дэлегацыя на чале з В. Ластоўскім выступіла на міжнародных канферэнцыях народаў Расіі ў 1916 г. у Стакгольме і Лазане.

У выступленні В. Ластоўскага на канферэнцыі ў Лазане адзначалася: «Цяпер... мы... можам мець нарэшце надзею, што, які б сабе ні быў канец вайны, еўрапейскія народы памогуць нам запэўніць Беларусі ўсе палітычныя і культурныя правы, якія дадуць нашаму народу магчымасць вольна развіваць свае інтэлектуальныя, маральныя і эканамічныя сілы, і што гэтыя правы дазваляць нам быць гаспадарамі на нашай уласнай зямлі».

Папрацуйце па метадзе ключавога слова з тэкстам выступлення В. Ластоўскага.

В. Ластоўскі. Фотаздымак.
Пачатак XX ст.

У чэрвені 1917 г. група дзеячаў беларускага нацыянальнага руху на чале з В. Ластоўскім выступіла за поўную дзяржаўную незалежнасць і тэрытарыяльную цэласнасць Беларусі ў яе этнаграфічных межах. В. Ластоўскі быў першым сярод беларускіх палітычных лідараў, хто выказаў ідэю поўнай незалежнасці Беларусі.

Новыя паняцці і тэрміны: мабілізацыя, акупацыя.

**** Германскімі акупантамі рабаваліся лясныя багацці Белавежскай пушчы. Для высечкі і вывазу каштоўнай драўніны было пабудавана некалькі лесапільных заводаў і 300 км вузкакалейнай чыгункі. Да 1919 г. у пушчы практычна зніклі зубры і лані, рэзка скарацілася колькасць аленяў і дзікоў.**

У 1992 г. рашэннем ЮНЕСКА Нацыянальны парк «Белавежская пушча» ўключаны ў Спіс сусветнай спадчыны, яму нададзены статус біясфернага запаведніка. У 1997 г. ён быў ўзнагароджаны дыпламам Савета Еўропы за поспехі ў ахове прыроды. У 2009 г. адзначалася 600-годдзе надання запаведнага статусу Белавежскай пушчы.

1. Параўнайце стаўленне да вайны розных палітычных партый і газеты «Наша Ніва». Выкарыстайце метадычную парадзу на с. 153 вучэбнага дапаможніка.
2. Растлумачце прычыны змены настрояў беларускага грамадства ў пачатку вайны і ў 1915 г.
3. Ахарактарызуйце акупацыйную палітыку германскіх улад на тэрыторыі заходняй часткі Беларусі.
4. Ахарактарызуйце становішча насельніцтва ўсходняй часткі Беларусі ва ўмовах вайны.
5. Запоўніце ў сшытку табліцу «Праекты ўтварэння беларускай дзяржаўнасці».

Праект, які быў прапанаваны БНК	Праект А. Луцкевіча	Праект В. Ластоўскага

6. Чаму было немагчыма ажыццявіць ідэю адраджэння ВКЛ на акупаванай германскімі войскамі заходнебеларускай тэрыторыі? Патлумачце сваё меркаванне.

§ 28. Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у Беларусі. Абвастэрэнне палітычнай сітуацыі ў Беларусі вясной — летам 1917 г.

Успомніце. Што прадугледжвалі патрабаванні Беларускай сацыялістычнай грамады па аграрным і нацыянальным пытаннях у час рэвалюцыі 1905—1907 гг.?

Вучэбная задача. Ахарактарызаваць эканамічнае і палітычнае становішча ў Беларусі ва ўмовах Першай сусветнай вайны і Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.

Заняпад сельскай гаспадаркі. Мілітарызацыя прамысловасці. На не акупаванай германскімі войскамі тэрыторыі Беларусі ў цяжкім стане апынулася сельская гаспадарка. Больш за палову працаздольнага насельніцтва вёскі было мабілізавана ў армію. Сем’і засталіся без кармільцаў. Не было каму засеяць поле. Асобныя надзелы пуставалі. Увогуле ў 1914—1917 гг. амаль на 75 % скараціліся пасяўныя плошчы. Сельскіх жыхароў прыфрантавой паласы прыцягвалі да выканання ваенна-абарончых работ: капання акапаў, будаўніцтва мастоў, рамонту дарог, аховы вайсковых аб’ектаў. Велізарныя страты наносілі сялянскім гаспадаркам рэквізіцыі коней, кароў, а таксама хлеба і іншых прадуктаў харчавання. Скарацілася пагалоўе буйной рагатай жывёлы.

З Беларусі было вывезена ці дэмантавана абсталяванне $\frac{1}{3}$ прамысловых прадпрыемстваў. Іншыя праз адсутнасць сыравіны, паліва і кваліфікаваных рабочых закрыліся або рэзка скарацілі вытворчасць. Разам з тым асобныя галіны прамысловасці Беларусі, якія выконвалі ваенныя заказы, — швейная, абутковая, хлебапакарная — значна павялічылі выпуск прадукцыі. Усе прадпрыемствы металапрацоўчай прамысловасці былі пераклучаны на вытворчасць боепрыпасаў, транспартных сродкаў

і іншага вайсковага рыштунку. Адбылася мілітарызацыя прамысловасці — падпарадкаванне эканамічнага жыцця ваенным мэтам. Там, дзе выпускалі прадукцыю для арміі, працоўны дзень не абмяжоўваўся, былі адменены выхадныя і святочныя дні. За спыненне працы без дазволу рабочых адпраўлялі ў штрафныя роты. Широка практыкавалася нізкааплачнатная праца жанчын, падлеткаў, дзяцей.

Скарачэнне сельскагаспадарчай і прамысловай вытворчасці абумовіла рост цэн на прадукты харчавання і асноўныя прамысловыя тавары ў 2—7 разоў. Забеспячэнне насельніцтва таварамі рэгулярна зрывалася. Гараджане першыя зведалі, што такое голад, спекулятыўныя цэны, чэргі.

Звяржэнне самадзяржаўя. Фарміраванне Саветаў і буржуазных органаў улады. Стан гаспадаркі не вытрымліваў таго напружання, якога патрабавала небывалая па маштабах вайна. Эканоміка краіны прыходзіла ў заняпад. Даведзеныя да адчаю людзі патрабавалі міру, хлеба і свабоды. Зняць напружанасць у грамадстве цар і яго ўрад не змаглі. Антываенныя і антыўрадавыя настроі працягвалі нарастаць. Найбуйнейшым на Заходнім фронце і ў Беларусі стала выступленне 4 тыс. салдат і матросаў на размеркавальным пункце ў Гомелі ў кастрычніку 1916 г. Паўстанне было задушана. Так манархія губляла апору ў войску.

У канцы **лютага 1917 г.** масавыя забастоўкі, мітынгі і дэманстрацыі рабочых у Петраградзе пад лозунгамі «Далоў вайну!», «Далоў самадзяржаўе!» перараслі ва ўзброенае паўстанне. 2 сакавіка 1917 г. цар Мікалай II падпісаў акт адрачэння ад трона. У Расіі перамагла Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя. Палітычная ўлада перайшла да буржуазнага Часовага ўрада. У верасні 1917 г. Расія была абвешчана дэмакратычнай рэспублікай. Рыхтаваліся выбары ва Устаноўчы сход — будучы расійскі парламент, які павінен быў вырашыць набалелыя пытанні.

Сітуацыя ў Беларусі і на Заходнім фронце была звязана з ходам падзей у Расіі. 4 сакавіка ў Мінску была створана народная міліцыя, якая раззброіла паліцыю, узяла пад кантроль пошту і тэлеграф. Мінскую міліцыю ўзначаліў прафесійны рэвалюцыянер, стваральнік

бальшавіцкай арганізацыі ў Мінску **Міхail Васільевіч Фрунзэ** — адзін з заснавальнікаў Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў. На працягу сакавіка — чэрвеня 1917 г. Саветы былі арганізаваны больш чым у 100 населеных пунктах Беларусі. Іх узначальвалі эсэры і меншавікі.

У Беларусі паступова складалася палітычнае становішча, якое характарызавалася як двоеўладдзе. З аднаго боку, рэвалюцыйна-дэмакратычную ўладу ажыццяўлялі мясцовыя Саветы, якія абাপіраліся на рабочых, салдат і сялян. З другога боку, функцыянавалі органы буржуазнай улады — гарадскія і павятовыя камітэты грамадскай бяспекі. Часовы ўрад прызначыў губернскіх і павятовых камісараў, да якіх пераходзіла мясцовая ўлада. Асаблівасцю становішча было тое, што Саветы ў Беларусі падтрымлівалі Часовы ўрад.

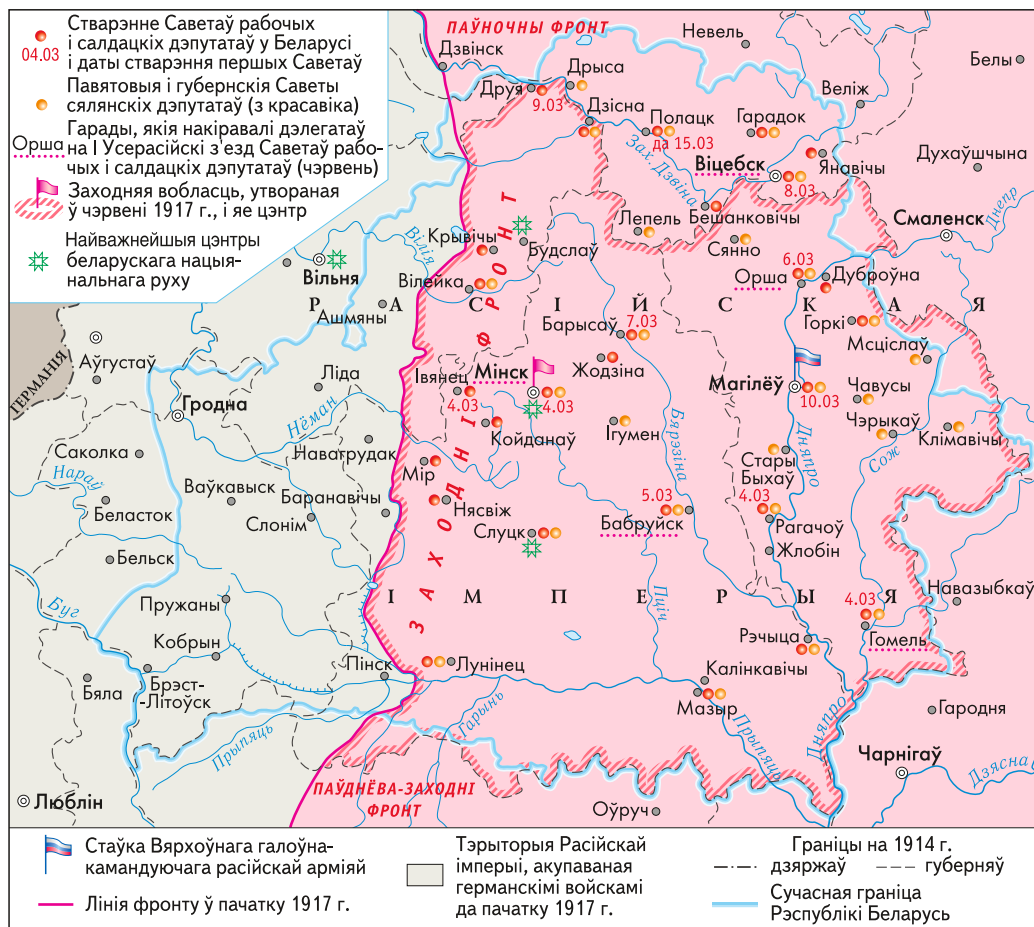
М. В. Фрунзэ.
Фотаздымак. 1917 г.

№ 52

Значны ўплыў на палітычнае жыццё Беларусі аказвала армія. Салдаты на Заходнім фронце віталі рэвалюцыю, спадзяваліся, што яна прывядзе да заканчэння вайны. У вайсковых часцях пачалі стварацца выбарныя салдацкія камітэты і Саветы салдацкіх дэпутатаў. Салдаты ўраўноўваліся ў правах з іншымі грамадзянамі краіны. Абвастрыліся адносіны паміж салдатамі і афіцэрамі. Нярэдкамі былі выпадкі непадпарадкавання камандаванню, а таксама адхілення афіцэраў і генералаў ад пасадаў іх арыштаў.

Рэвалюцыйныя змены дасягнулі і вёскі. Тут ствараліся Саветы сялянскіх дэпутатаў.

Лютаяўская рэвалюцыя 1917 г. у Беларусі

Пералічыце асноўныя падзеі Лютаяўскай рэвалюцыі 1917 г. у Беларусі. Выведзіце, чаму заходняя частка Беларусі не была закранута рэвалюцыйнымі падзеямі.

Дзейнасць палітычных партый і арганізацый. Палітыку Часовага ўрада ў Беларусі актыўна праводзілі мясцовыя арганізацыі партыі кадэтаў, якая пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. фактычна стала кіруючай. У яе склад уваходзілі прадстаўнікі заможных пластоў насельніцтва, афіцэрства і інтэлігенцыя. Мэтамі кадэтаў былі працяг вайны да перамогі, скліканне пасля вайны Устаноўчага сходу. Гэты сход мусіў прыняць канстытуцыю, вырашыць пытанне аб дзяржаўным ладзе і правесці неабходныя для развіцця краіны эканамічныя рэформы. Кадэты выступалі за адмену ўсіх абмежаванняў у правах нацыянальнасцяў, за свабоду ўжывання нацыянальных моў і развіццё нацыянальных культур, але беларусаў лічылі адгалінаваннем рускага народа.

Найбольшым уплывам сярод насельніцтва Беларусі карысталася партыя эсэраў, якая выступала за вайну да перамогі і ўсталяванне дэмакратычнай рэспублікі. Партыя эсэраў абяцала даць кожнаму сялянinu зямлю без выкупу. Аграрная праграма эсэраў спрыяла хуткаму ўздыму іх папулярнасці ў вёсцы і сярод салдат у войску.

Моцныя пазіцыі ў Беларусі мелі бундаўцы і меншавікі. Яны падтрымлівалі ўнутраную і знешнюю палітыку Часовага ўрада. Вырашэнне аграрнага пытання яны адкладвалі да склікання Устаноўчага сходу. Меншавікі ў Беларусі вялі актыўную барацьбу супраць нацыянальнага руху. У адрозненне ад іх Бунд адстойваў праграму нацыянальна-культурнай аўтаноміі для яўрэяў, свабоды культурна-нацыянальнага развіцця іншых народаў.

Адзінай партыяй, якая не пагадзілася супрацоўнічаць з Часовым урадам, была бальшавіцкая. Спачатку малалікая і малаўплывовая, яна пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. стала актыўным удзельнікам палітычнага жыцця Беларусі. Бальшавікі абаяліся на пралетарыят і незаможных сялян і прытрымліваліся лозунгу перарастання буржуазнай рэвалюцыі ў сацыялістычную. У нацыянальным пытанні бальшавікі прызнавалі права нацый на самавызначэнне аж да аддзялення ад Расіі і ўтварэння самастойных дзяржаў, а таксама аўтаноміі нацыянальных абласцей, якія пажадаюць застацца ў складзе дэмакратычнай Расіі.

Нарастанне супярэчнасцяў у грамадстве. Лютаўская рэвалюцыя стала чарговым этапам на шляху буржуазна-дэмакратычнага пераўладкавання грамадства. Аднак прыйшло лета 1917 г., а актуальныя пытанні аб міры, зямлі, скліканні Устаноўчага сходу не былі вырашаны Часовым урадам. Пагоршылася становішча ў эканоміцы: узрасло беспрацоўе, узняліся ў дзясяткі разоў цэны на спажывецкія тавары, адчуваўся недахоп прадуктаў харчавання. У выніку расла незадаволенасць народа палітыкай Часовага ўрада.

Асабліва набалелым для Беларусі было пытанне аб міры. Насельніцтва краю пакутавала ад баявых дзеянняў і цяжару ўтрымання армій Заходняга фронту. Салдаты выказвалі незадаволенасць палітыкай вядзення вайны да канчатковай перамогі. У шэрагу гарадоў Беларусі прайшлі дэманстрацыі пад лозунгамі супраць Часовага ўрада.

Беларускі нацыянальны рух. Перамога Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. дала новы штуршок беларускаму нацыянальнаму руху. Яго роля ў палітычным жыцці Беларусі значна ўзрасла. Самай уплывовай беларускай партыяй была Беларуская сацыялістычная грамада, адроджаная пасля дзесяцігадовага перапынку ў сакавіку 1917 г. Яе арганізацыі з'явіліся ў Петраградзе, Маскве, гарадах Цэнтральнай і Усходняй Беларусі. У сярэдзіне 1917 г. у радах партыі налічвалася 5 тыс. чалавек. Яна мела сваіх прадстаўнікоў у Петраградскім і Мінскім Саветах рабочых і салдацкіх дэпутатаў і падтрымлівала Часовы ўрад пры ўмове ажыццяўлення ім дэмакратычных пераўтварэнняў. У праграме партыі былі патрабаванні аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай федэратыўнай рэспублікі, перадачы зямлі сялянам, увядзення 8-гадзіннага рабочага дня.

Важнае значэнне ў развіцці беларускага нацыянальнага руху меў з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый, які адбыўся ў сакавіку 1917 г. у Мінску. З'езд падтрымаў Часовы ўрад, а таксама выказаўся за аўтаномію Беларусі ў складзе Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. На з'ездзе быў абраны Беларускі нацыянальны камітэт (БНК) на чале з **Раманам Скірмунтам** — буйным землеўласнікам Мінскай губерні, дэпутатам І Дзяржаўнай думы, лідарам Беларускага саюза зямельных уласнікаў.

Асноўнай сваёй задачай БНК абвясціў культурна-нацыянальнае адраджэнне беларускага народа. Дэлегатыя БНК на чале з Р. Скірмунтам накіравалася ў Петраград, каб падаць Часоваму ўраду прапановы наконт аўтаноміі Беларусі. Але прадстаўнікі Часовага ўрада, якія не лічылі беларусаў асобным народам, адмовіліся весці перагаворы на гэтую тэму. Ідэя аўтаноміі Беларусі не знайшла ў іх падтрымкі.

У ліпені 1917 г. у Мінску адбыўся II з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый і партый. БСГ, якая складала тут большасць, вызначыла яго палітычную лінію. З'езд прыняў прапанову аб ажыццяўленні нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай дзяржавы і падкрэсліў неабходнасць дамагацца яе ад Часовага ўрада.

II з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый замест БНК стварыў Цэнтральную раду беларускіх арганізацый. Рада ставіла мэтай аб'яднаць усе беларускія нацыянальныя сілы як на тэрыторыі Беларусі, так і за яе межамі. Прынцыповы характар мела пастаноўка Радай пытання аб стварэнні ў Беларусі органа мясцовай (беларускай краёвай) улады. Ён павінен быў выбірацца на Усебеларускім з'ездзе пасля склікання Усерасійскага Устаноўчага сходу. Але Часовы ўрад адхіліў такую прапанову.

Р. Скірмунт. Фотаздымак.
Пачатак XX ст.

№ 53

№ 54

1. Чаму пытанне аб міры было асабліва набалелым для Беларусі?
2. У чым заключалася асаблівасць палітычнага становішча, якое склалася ў Беларусі ва ўмовах двоеўладдзя?
3. Прывядзіце факты, якія сведчаць аб мілітарызацыі прамысловасці Беларусі ў час Першай сусветнай вайны. Выкарыстайце карту на с. 19 атласа.
4. Што азначала патрабаванне БСГ аб нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі?
5. Чаму Часовы ўрад адмовіўся весці перамовы з БНК наконт аўтаноміі Беларусі?

§ 29. Абагульненне да раздзела II

Успомніце. Якім чынам вырашаліся ў Беларусі аграрнае і нацыянальнае пытанні?

Вучэбная задача. Вызначыць вынікі фарміравання буржуазнага грамадства ў Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

Шляхі буржуазных пераўтварэнняў. Развіццё беларускага грамадства ў другой палове XIX — пачатку XX ст. адбывалася двума шляхамі: рэфарматарскім і рэвалюцыйным. Першы з іх увасобіўся ў правядзенні буржуазных рэформаў. Сярод іх былі сялянская рэформа 1861 г., сталыпінская аграрная рэформа ў 1906—1917 гг., а таксама судовая, гарадская, школьная, земская рэформы. Рэформу 1861 г. гісторыкі называюць «спробай адкупіцца ад рэвалюцыі». Другі шлях быў звязаны з буржуазна-дэмакратычнымі рэвалюцыямі ў 1905—1907 гг. і лютым 1917 г. Іх прычынамі сталі нявырашанасць аграрнага, а таксама нацыянальнага пытанняў, існаванне самадзяржаўя. І калі самадзяржаўе было ў рэшце рэшт звергнута ў лютым 1917 г., то аграрнае і нацыянальнае пытанні патрабавалі свайго далейшага вырашэння.

Вынікі сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў. Пасля адмены прыгоннага права ў беларускіх губернях пачаўся працэс распаду дваранскай зямельнай уласнасці і яе ператварэння ў буржуазную. Абазначыўся пераход да прадпрымальніцкай гаспадаркі. Паглыбілася спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Сялянская рэформа 1861 г. абумовіла дастаткова працяглы і марудны «прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы, звязаны з захаваннем феадальных перажыткаў — памешчыцкай уласнасці на зямлю і сялянскіх адпрацовак. У выніку сталыпінскай аграрнай рэформы была разбурана сельская абшчына, сяляне атрымалі магчымасць замацаваць свае зямельныя надзелы ва ўласнасць, пачаў фарміравацца пласт сельскай буржуазіі зліку заможнага сялянства. У выніку ўзніклі ўмовы для развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы па «амерыканскім» шляху.

Працягваўся прамысловы пераварот, звязаны са станаўленнем фабрычнай вытворчасці. Па прымяненні сельскагаспадарчых машын Беларусь стаяла на адным

з першых месцаў у Расійскай імперыі. У прамысловасці суіснавалі рамесныя майстэрні, мануфактуры, фабрыкі і заводы. Перавага долі яўрэяў у насельніцтве беларускіх гарадоў паўплывала на працэс фарміравання гандлёва-прамысловай буржуазіі і пралетарыята. У гады Першай сусветнай вайны, калі амаль палова тэрыторыі Беларусі апынулася пад германскай акупацыяй, адбыліся мілітарызацыя прамысловасці і заняпад сельскай гаспадаркі.

Паступова развівалася рынкавая эканоміка. З будаўніцтвам адной з самых густых чыгуначных сетак у Расійскай імперыі Беларусь усё больш актыўна ўцягвалася ў агульнарасійскі і еўрапейскі рынкі.

Вынікі грамадска-палітычнага развіцця. Паўстанне 1863—1864 гг., накіраванае на адраджэнне дзяржаўнасці на землях былой Рэчы Паспалітай, стала апошнім буйным выступленнем у межах шляхецкага этапу грамадска-палітычнага руху. Яго рэвалюцыйна-дэмакратычная плынь на чале з К. Каліноўскім выступала супраць самадзяржаўя, саслоўнай і нацыянальнай няроўнасці.

Народніцкі і сацыял-дэмакратычны рухі, абвясціўшы мэтай дасягненне сацыялізму, выкарыстоўвалі ў сваёй дзейнасці розныя сродкі: ад «хаджэння ў народ» і палітычнага тэрору да арганізацыі палітычнай барацьбы рабочага класа.

Сродкам урэгулявання грамадскіх адносін сталі, нягледзячы на свой абмежаваны характар, буржуазныя рэформы 1860—1870-х гг., а таксама ўвядзенне земстваў у трох беларускіх губернях у 1911 г.

Напярэдадні і ў ходзе буржуазна-дэмакратычных рэвалюцый ствараліся і разгортвалі дзейнасць палітычныя партыі, былі абвешчаны дэмакратычныя правы і свабоды.

Першай беларускай нацыянальнай палітычнай партыяй стала Беларуская сацыялістычная грамада, якая сваёй мэтай абвясціла звяржэнне самадзяржаўя і знішчэнне капіталістычнага ладу.

Вынікі нацыянальна-культурнага развіцця. На мяжы XIX—XX стст. беларуская культура аказала велізарнае ўздзеянне на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці. Пасля паўстання 1863—1864 гг. самавызначэнне беларусаў адбывалася ў межах беларускага нацыянальнага руху, на сваёй уласнай этнічнай аснове. Гэтаму спрыяў працэс складвання беларускай нацыі, які ў межах Расійскай імперыі праходзіў ва ўмовах адсутнасці ў беларусаў уласнай дзяржаўнасці.

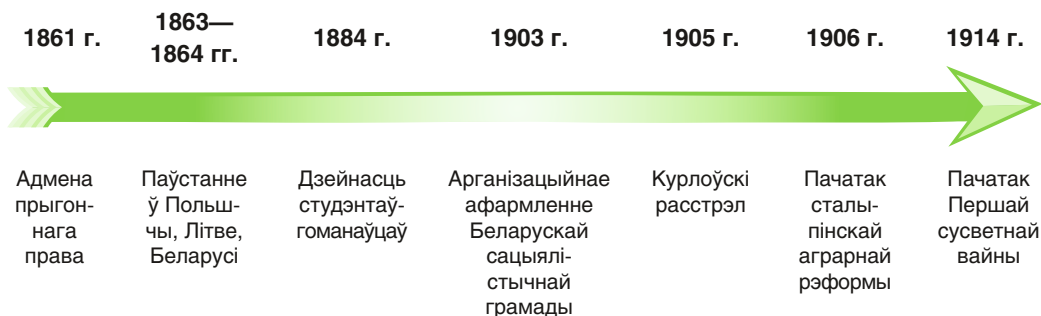
Пачаўся працэс афармлення нацыянальнай ідэі беларусаў. Гэта адлюстравалася ў поглядах беларускіх студэнтаў-гоманаўцаў, якія заявілі аб самастойнасці беларускага народа і яго праве на нацыянальна-дзяржаўную будучыню. У пачатку XX ст. нацыянальная ідэя беларускага народа ўвасобілася ў палітычнай праграме БСГ па нацыянальным пытанні, звязанай з дасягненнем аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі. Ва ўмовах Першай сусветнай вайны прадстаўнікі беларускага нацыянальнага руху бачылі ажыццяўленне нацыянальнай ідэі ў адраджэнні Вялікага Княства Літоўскага. Пазней яны выступілі за асобную дзяржаўную незалежнасць і тэрытарыяльную цэласнасць Беларусі ў яе этнаграфічных межах.

У другой палове XIX — пачатку XX ст. працягваліся працэсы фарміравання новай беларускай мовы і літаратуры, станаўлення беларускага прафесійнага тэатра, якія адбываліся ў цесным узаемадзеянні з рускай культурай і культурамі іншых народаў Расіі.

Паняцці і тэрміны, якія трэба засвоіць: «Мужыцкая праўда», «Пісьмы з-пад шыбеніцы», «Гоман», Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ), Курлоўскі расстрэл, заходнерусізм, мабілізацыя, акупацыя, часоваабавязаныя сяляне, «прускі» і «амерыканскі» шляхі развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы, нацыяналізацыя, водруб, хутар, земствы, нацыя, нацыянальнае пытанне, «тутэйшыя», нацыянальная самасвядомасць, беларуская нацыянальная ідэя, цэрквы-«мураўёўкі».

1. Выкажыце сваё ўласнае стаўленне, у тым ліку эмацыянальнае, да абазначаных на «стужцы часу» падзей і растлумачце яго.

2. Знайдзіце і растлумачце ключавыя словы:

- у вытрымцы з верша У. Сыракомлі «Вызваленне сялян»:

*Чытаў рэскрыпт я дабрачынны цараў,
Што даць людзям правы людзей павінен...
І, можа, заўтра скажа з захапленнем
Масква і Польшча, цэлая Еўропа,
Што мы, ліцвіны, згодай ды сумленнем
Прыгону ёрмы паскідалі з хлопа...*

Пераклад М. Лужаніна

- у вытрымцы з «Мужыцкай праўды»:

«Дзецюкі! Доўга маўчаў я, не казаў вам нічога, бо хацеў разгледзецца добра ды разабраць, што гэта дзеецца на свеце, штоб ужо спавясціць вас па справядлівасці ды сказаць, як наказвае Бог ды сумленне, што нам цяпер трэба рабіць. Чакаць моўчкі больш ужо незмага! Памяркуюма толькі, што думаюць цяпер зрабіць з намі... Усе нас крыўдзілі ды ўсе абдзіралі, і біў нас сільнейшы,

крыўдзіў багаты, — а на тое нідзе не было справядлівасці. Мы ўсе маўчалі ды слухалі, усім кланяліся, за ўсё плацілі, усё цярпелі, ждучы канца, бо спадзяваліся справядлівай вольнасці, спадзяваліся, што дадуць вольнай зямелькі... Замест таго штоб аддаць нашу зямельку, ды якую ж зямельку? Гэту, што з дзядоў-прадзедаў кроўнай працай дзесяць раз ужо яе зарабілі да заплацілі. За гэту зямлю цар наказвае нам чыншы плаціць...»;

- у вытрымцы з маніфеста РСДРП 1898 г.:

«...На сваіх магутных плячах рускі рабочы клас павінен вынесці і вынесе справу заваявання палітычнай свабоды. Гэта неабходны, але толькі першы крок да ажыццяўлення вялікай гістарычнай місіі пралетарыяту: стварэння такога грамадскага ладу, у якім не будзе месца эксплуатацыі чалавека чалавекам. Рускі пралетарыят скіне з сябе ярмо самадзяржаўя, каб з тым большай энергіяй працягваць барацьбу з капіталізмам і буржуазіяй да поўнай перамогі сацыялізму»;

- у вытрымках з указа Мікалая II 1906 г.:

«Кожны гаспадар, што валодае надзельнай зямлёю на абшчынным праве, можа ў любы час патрабаваць замацавання за сабою ў асабістую ўласнасць належнай яму часткі з азначанай зямлі.

Кожны гаспадар, за якім замацаваны ўчасткі надзельнай зямлі... мае права ў любы час патрабаваць выдзялення яму замест гэтых участкаў адпаведнага ўчастка па магчымасці ў адным месцы.

Падворныя ўчасткі... складаюць асабістую ўласнасць гаспадароў...

Пераход цэлых грамад як з абшчынным, так і з падворным землекарыстаннем да ўладання ў водрубных участках адбываецца паводле прыгавораў, прынятых большасцю ў дзве трэці сялян, якія маюць права голасу на сходзе»;

- у вытрымцы з артыкула Я. Купалы «Незалежнасць»:

«Беларускі народ самабытны — гэта прызнаюць ужо нават і нашы праціўнікі з польскага ці расейскага лагера. Беларуская дзяржаўнасць таксама мае сваю гісторыю...

А Беларусь, як кожная іншая дзяржава, мае права і даб'ецца раней ці пазней гэтага права стаць роўнай і вольнай дзяржавай паміж сваімі суседзямі».

3. Параўнайце з дапамогай адпаведнай метадычнай парады:

- умовы правядзення сялянскай рэформы ў 1861 г. і ў 1863—1864 гг. у Беларусі;
- перадумовы для ажыццяўлення «прускага» і «амерыканскага» шляхоў развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі;
- земскую рэформу ў цэнтральных еўрапейскіх губернях Расійскай імперыі і ў Беларусі;
- пазіцыі Беларускай сацыялістычнай грамады і Рускага ўскраіннага саюза па нацыянальным пытанні;
- беларусазнаўства і заходнерусізм.

4. *Прывядзіце гістарычныя факты, якія адлюстроўваюць:*

- асаблівасці прамысловага перавароту ў Беларусі;
- шляхі развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі пасля адмены прыгоннага права;
- вынікі рэвалюцыйных пераўтварэнняў у беларускім грамадстве ў пачатку XX ст.;
- становішча беларускага народа ў час Першай сусветнай вайны;
- працэс фарміравання беларускай нацыі.

5. *Растлумачце прычынна-выніковыя сувязі паміж наступнымі гістарычнымі фактамі (з'явамі) з дапамогай адпаведнай метадычнай парады:*

- паўстанне 1863—1864 гг. → скасаванне часоваабавязанага становішча сялян у беларускіх губернях;
- адмена прыгоннага права → развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы і прамысловасці Беларусі;
- сталыпінская аграрная рэформа → стварэнне ўмоў для развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі па «амерыканскім» шляху;
- Маніфест 17 кастрычніка 1905 г. → пачатак дэмакратызацыі грамадства;
- фарміраванне беларускай нацыі → афармленне нацыянальнай ідэі беларусаў.

6. *Дакажыце з дапамогай адпаведнай метадычнай парады, што:*

- ажыццяўленне сялянскай рэформы 1861 г. у беларускіх губернях мела адначасова феадальныя і капіталістычныя рысы;
- судовая і земская рэформы мелі абмежаваны характар пры іх правядзенні ў беларускіх губернях;
- ажыццяўленне сталыпінскай аграрнай рэформы садзейнічала развіццю капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі;
- пачатак XX ст. можа лічыцца перыядам адраджэння нацыянальна-культурнага жыцця.

7. *Рашыце гістарычныя задачы:*

- аб якой падзеі і стаўленні да яе з боку сялян згадваецца ў творы «Гутарка Данілы са Сцяпанам»:

*Гавораць на свеце, уголас талкуюць,
Ад ксяндзоў, ад рабінаў усе людзі чуюць,
Што вольнасць нам, бедным, дасць без адкладу,
Толькі што з панамі не дойдзема ладу.
Чаго адны хочуць, то другім не міла.
Як чорт перад д'яблам пражэціца іх сіла,
Цар ім натурае, а яны хітруюць...;*

- якую з'яву адлюстроўвае выказванне аднаго з беларускіх сялян у сувязі з пераглядам умоў сялянскай рэформы ў 1863 г.: «Дзякуем жа вас, паночку, і ўсё панства, што вы ўзбунтавалісь: інакш-бы нам вавек такога дабра не дачакацца»;

- у чым заключаліся прычыны праблемы, якую закрануў К. Каліноўскі ў «Мужыцкай праўдзе», і прапанаваны ім шлях яе вырашэння: «Калі Бог стварыў усіх людзей вольнымі... так скуль жа гэта ўзялося, што адзін марнуе ды і над людзьмі збыткуе, а другі, бедны, паншчыну служыць альбо аброкі ў казну плаціць?.. Мужыкі... не павінны плаціць ні чыншу панам, ні аброку ў казну за зямлю, бо гэта зямля да нас належыць...»;
- вызначце, з якімі гістарычнымі падзеямі звязаны дадзены ўзнагародны медаль;

- растлумачце, чаму невядомы аўтар верша «Хто я?» не можа адказаць на пастаўленае пытанне:

*Пытаешся, браце, хто я, з якога краю?
З-за Віслы, з-за Нёмну ці з-за Дунаю?
Ёсць рэчка Свіслач, малая на свеце,
А там шмат збожжжа і кветак расце ў леце.
Там дзяўчаты, як красныя кветкі,
А хлопцы — як пінскія дубы-сталеткі...
Хто я? — паляк, беларус ці ліцвін?
Бог толькі ведае праўду адзін.
Я ж хачу працаваць увесь век,
Каб заслужыць імя — чалавек;*

- вызначце прычыны пытання, зададзенага Я. Купалам у вершы «Тутэйшы»:

*...А як завуць край гэты родны мой —
Забывся ўжо праз свой прыгон і здзек;
Мабыць, забраны, ці тутэйшы ён,
Я ж сын яго — тутэйшы чалавек!*

8. Правядзіце ўяўнае інтэрв'ю з гістарычнай асобай:

- з К. Каліноўскім наконт яго думак аб народнай дзяржаве, выказаных у «Мужыцкай праўдзе» і «Пісьмах з-пад шыбеніцы»: «І як добры слуга глядзіць

худобы гаспадарскай і слухае свайго гаспадара, так добры ўрад глядзець павінен шчасця людзей, слухаць народу і рабіць так, як народу лепей. І не дзіва, бо не народ зроблены для ўрада, а ўрад для народа»;

- з Ф. Багушэвічам наконт зместу яго прадмовы да зборніка «Дудка беларуская»: «...мова наша ёсць такая ж людская і панская, як французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая... Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога дадзена... Ці ж ужо нам канечне толькі на чужой мове чытаць і пісаць можна? Яно добра, а нават і трэба знаць суседскую мову, але найперш трэба знаць сваю...»;
- са студэнтамі-гоманаўцамі наконт іх поглядаў на беларускі народ і сутнасці выказанай імі ідэі;
- з дзеячамі БСГ наконт магчымага дзяржаўнага ўладкавання Беларусі, апісанага імі ў лістоўцы «Першы мужыцкі з'езд» ад 1905 г.: «...Цяперашняе правіцельства трэба скінуць, ды і пастарацца, каб намі правілі нашы выбарныя людзі... Гэтыя выбарныя ад усёй зямлі Беларускай павінны збірацца ў якім горадзе, прымерам у Вільні... Такі з'езд чы сход называецца сэйм. Кожны народ павінен мець свой сэйм, каторы вёў бы яго справы, але ўсе народы, што жывуць у Расеі, маюць яшчэ і агульныя справы. Дзеся таго трэба, каб выбарныя ад нашай Беларусі і Літвы, ад Польшчы і Фінляндыі, Каўказа і ўсіх другіх народаў разам з рускімі збіраліся на агульны сэйм у Пецярбургу... і там разам пастанаўлялі аб сваіх агульных справах».

Выкарыстайце метадычную параду «Як правесці ўяўнае інтэрв'ю з гістарычнай асобай» на с. 154—155 вучэбнага дапаможніка.

9. *Прэзентуйце вынікі сваіх даследаванняў.*

§ 30—31. Наш край у другой палове XIX — пачатку XX ст.

Заданне 1. Вызначце, карыстаючыся картасхемамі і картамі атласа, адміністрацыйна-тэрытарыяльную адзінку, у складзе якой знаходзіўся ваш населены пункт, і яго статус.

Заданне 2. Якія гістарычныя падзеі закранулі жыхароў вашай мясцовасці? Якім чынам яны адбіліся на жыццёвых лёсах вашых землякоў?

Заданне 3. Падрыхтуйце паведамленне пра славетных ураджэнцаў вашага краю — дзеячаў другой паловы XIX — пачатку XX ст., якія зрабілі ўнёсак у развіццё гаспадаркі. Напрыклад, можна расказаць пра гарадскога галаву Мінска Караля фон Гутэн-Чапскага, дырэктара Добрушскай папяровай фабрыкі Антона Ігнацьевіча Стульгінскага.

Заданне 4. Падрыхтуйце паведамленне пра славетных ураджэнцаў вашага краю — дзеячаў другой паловы XIX ст., якія зрабілі вынаходкі, спрыялі развіццю культуры і асветы. Напрыклад, можна расказаць пра дасягненні ў галіне навукі Івана Чэрскага,

Зыгмунта Мінейкі, Якуба Наркевіча-Ёдкі, Яўхіма Карскага; пра ўнёсак у развіццё гістарычнай навукі Мітрафана Доўнар-Запольскага і Вацлава Ластоўскага; пра вершы Янкі Купалы, Алаізы Пашкевіч (Цёткі), Максіма Багдановіча; пра творчасць Напалеона Орды.

Заданне 5. Падрыхтуйце паведамленне пра навучанне ў царкоўна-прыходскай школе ці мужчынскай або жаночай гімназіі.

Заданне 6. Падрыхтуйце паведамленне пра адзін з помнікаў беларускай архітэктуры, які мае дачыненне да другой паловы XIX ст., напрыклад, пра гісторыю і сённяшні дзень цэркваў-«мураўёвак» або неагатычных касцёлаў.

Заданне 7. Вызначце, ці існуюць у вашай мясцовасці прамысловыя прадпрыемствы і шляхі зносін, пабудаваныя ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

Заданне 8. Даведайцеся пра прыклады гераізму і лёс сваіх землякоў — удзельнікаў Першай сусветнай вайны або аб становішчы мясцовага насельніцтва, а таксама пра помнікі ў вашай мясцовасці, якія сведчаць аб ваенных падзеях.

Заданне 9. Падрыхтуйце індывідуальна ці ў групе праект «Славутасці роднага краю». Вам неабходна будзе скласці экспазіцыю адной з залаў краязнаўчага музея. Для гэтага:

- а) сфармулюйце мэту, з якой ствараецца музейная экспазіцыя;
- б) вызначце тэму і назву экспазіцыі;
- в) удакладніце храналагічны перыяд, што будзе асвятляцца;
- г) канкрэтызуйце падзеі і з’явы, аспекты гісторыі, персаналіі, якія будуць адлюстраваны ў экспазіцыі;
- д) пералічыце экспанаты, якія вы прапануеце выкарыстаць у экспазіцыі;
- е) падрабязна апішыце найбольш важныя для асвятлення тэмы экспанаты;
- ж) растлумачце, як працуюць дадзеныя экспанаты на дасягненне вызначанай вамі мэты;
- з) раскрыйце, у чым заключаюцца характэрныя і арыгінальныя рысы прапанава-ных вамі экспанатаў.

§ 32. Выніковае абагульненне

Успомніце. У чым заключаліся прыметы пераходу ад феадальнага да буржуазнага грамадства ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.?

Вучэбная задача. Вызначыць вынікі фарміравання буржуазнага грамадства ў Беларусі на пачатку XX ст.

Працэс пераходу ад феадальнага да буржуазнага грамадства ў Беларусі. Перыяд XIX — пачатку XX ст. стаў эпохай карэнных змен у сацыяльна-эканамічным, палітычным, культурна-нацыянальным становішчы Беларусі. Беларускі народ зведаў

некалькі аграрных рэформаў — П. Д. Кісялёва, Аляксандра II, П. А. Сталыпіна; два вялікія паўстанні — 1830—1831 гг. і 1863—1864 гг.; падзеі дзвюх буржуазна-дэмакратычных рэвалюцый — у 1905—1907 гг. і лютым 1917 г.; перажыў цяжкія часіны Айчынай вайны 1812 г. і Першай сусветнай вайны.

У згаданы перыяд адбываўся паступовы пераход ад феадальнага да буржуазнага грамадства. Для гэтага пераходу былі характэрныя наступныя з’явы.

— Прамысловы пераварот — пераход ад мануфактуры да фабрыкі, звязаны з фарміраваннем прамысловай буржуазіі і вольнанаёмных рабочых (пралетарыяту).

— Пераадоленне натуральнага характару гаспадаркі і станаўленне рынкавай эканомікі — гаспадаркі з таварна-грашовымі адносінамі. Гэта спрыяла паступоваму выхаду Беларусі на агульнарасійскі і еўрапейскі рынкі.

— Рэвалюцыйныя пераўтварэнні, звязаныя з рэзкім скачкападобным пераходам ад адной грамадска-палітычнай сістэмы да іншай. Такі пераход адбываецца, як правіла, у ходзе адкрытага сутыкнення супрацьлеглых сацыяльна-палітычных сіл.

— Фарміраванне нацыі — гістарычнай супольнасці людзей, якой уласцівыя пражыванне на адной тэрыторыі, устойлівыя эканамічныя сувязі, літаратурная мова, агульныя рысы культуры і псіхалогіі, нацыянальная самасвядомасць, імкненне да ўласнай дзяржаўнасці.

Запоўніце табліцу «Гістарычныя працэсы і падзеі, якія сведчылі аб паступовым пераходзе ад феадальнага да буржуазнага грамадства ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.».

Шляхі развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы і прамысловасці	Рэвалюцыйныя і рэфарматарскія шляхі пераўтварэнняў у грамадстве	Прыметы фарміравання беларускай нацыі і афармленне беларускай нацыянальнай ідэі

Заклучнае слова

Гісторыя Беларусі XIX — пачатку XX ст. мела свае здабыткі і страты. Не ўсё беларускаму народу ўдалося здзейсніць, але ён дасягнуў самага важнага: згуртаваўся ў нацыю і сцвердзіў сваё права як роўнага сярод еўрапейскіх народаў. Гэтае права беларусы заслужылі самаадданай працай на гаспадарчай і культурнай ніве, змаганнем за свае нацыянальныя, грамадскія і палітычныя ідэалы. Звернемся да спадчыны нашых вялікіх песняроў:

*...Дык хіба ж мы праў не маем,
Сілы шлях свой адзначаць
І сваім уласным краем
Край свой родны называць?*

Якуб Колас

*...Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі!..*

Янка Купала

*Беларусь, твой народ дачакаеца
Залацістага, яснага дня.
Паглядзі, як усход разгараеца.
Сколькі ў хмарках залётных агня...*

Максім Багдановіч

Наш народ разам з братнімі рускім, украінскім, а таксама іншымі народамі Расійскай імперыі падышоў да якасна новага рубяжа ў сваёй гісторыі. Паўстала задача стварэння ўласнага новага дзяржаўнага дома. Аб тым, як гэта ажыццяўлялася, вы даведаецеся пры вывучэнні гісторыі ў наступным класе. Плэннай вандроўкі па старонках айчынным гісторыі, юныя сябры!

Гістарычны слоўнік

Абшчына — форма арганізацыі жыцця і дзейнасці сельскага насельніцтва, пры якой усе пытанні ўнутранага жыцця вырашаюцца калектыўна.

Аграрнае пытанне — пытанне пра ўласнасць на зямлю і яе размеркаванне, пра забеспячэнне ўмоў для паспяховага развіцця сельскай гаспадаркі і задавальнення патрабаванняў сялянства.

Акупацыя — захоп войскамі адной дзяржавы тэрыторыі (або часткі тэрыторыі) іншай дзяржавы з усталяваннем уласных адміністрацыі і законаў.

«Амерыканскі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы — спосаб аграрнага гаспадарання, пры якім права ўласнасці на зямлю належыць тым, хто яе непасрэдна апрацоўвае. Пры правядзенні сталыпінскай аграрнай рэформы ствараліся ўмовы для рэалізацыі гэтага шляху: сялянам дазвалялася замацаваць за сабой зямельныя надзелы праз водруб альбо хутар.

Аўтаномія — шырокае ўнутранае самакіраванне, якое надаецца асобнай тэрыторыі ці народу, што кампактна пражывае ў межах дзяржавы.

Беларусазнаўства — навука, якая вывучае гісторыю, культуру, традыцыі, адметнасць і агульнасць беларусаў, іх узаемаадносіны з суседзямі і ролю ў міжнароднай супольнасці народаў.

Беларуская нацыянальная ідэя — сістэма поглядаў, у якіх беларускі народ усведамляе сябе як нацыю і абгрунтоўвае сэнс свайго гістарычнага існавання.

Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ) — першая беларуская палітычная партыя, якая канчаткова аформілася ў 1903 г. У сваёй праграме абвясціла мэтай скіданне самадзяржаў і знішчэнне капіталістычнага ладу, выступала за раўнапраўе людзей незалежна ад полу, нацыянальнасці, веравызнання; усеагульнае роўнае выбарчае права з тайным галасаваннем, бясплатны суд, свабоду слова, друку, сходаў, перадачу зямлі з прыватнай у грамадскую ўласнасць. Па нацыянальным пытанні імкнулася да аўтаноміі для Беларусі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі.

Водруб — адасоблены надзел зямлі, вылучаны з сельскага абшчыннага землекарыстання ў асабістую ўласнасць сялянскай сям'і.

«Гоман» — нелегальная народніцкая арганізацыя, створаная ў 1884 г. у Пецярбургу студэнтамі — ураджэнцамі Беларусі, якія першымі з рэвалюцыянераў заявілі пра існаванне беларускай нацыі і паставілі пытанне пра яе самастойнасць.

Заходнерусізм — сістэма поглядаў, прыхільнікі якіх вывучалі і разглядалі асаблівасці беларусаў як часткі агульнарускага этнасу без прызнання за імі права на самастойнасць.

Зёмствы — органы мясцовага самакіравання, уведзеныя ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях у 1911 г.

Інвентарная рэформа — рэформа, якая пачала ажыццяўляцца з 1844 г. і прадугледжвала рэгуляванне памераў надзелаў і павіннасцяў, што замацоўваліся ў інвентарах, абавязковых не толькі для памешчыцкіх сялян, але і для памешчыкаў. Рэформа

выклікала супраціўленне памешчыкаў, якія не жадалі ўнармавання сялянскіх павіннасцяў, і нараканні сялян там, дзе павіннасці аказаліся завышанымі. Перагляда і выпраўленне інвентароў цягнуліся да 1857 г.

Канфэсія — рэлігійны кірунак, веравызнанне з уласцівай яму абраднасцю.

Канфіскацыя — прымусовае і бязвыплатнае адабранне маёмасці, грашовых сродкаў ва ўласнасць дзяржавы.

«Курлоўскі расстрэл» — расстрэл царскімі войскамі і паліцыяй мітыngu працоўных на плошчы каля Віленскага вакзала ў Мінску 18 кастрычніка 1905 г. Адбыўся пры мінскім губернатару П. Р. Курлову. Ахвярамі сталі каля 100 чалавек, каля 300 было паранена.

Мабілізацыя — масавы набор мужчын у армію падчас вайны; чарговы прызыў на вайсковую службу юнакоў адпаведнага ўзросту.

Марксізм — філасофскае, эканамічнае і палітычнае вучэнне, створанае ў сярэдзіне XIX ст. у Германіі К. Марксам і Ф. Энгельсам. Згодна з ім паступальны гістарычны ход развіцця тлумачыўся зменамі грамадска-эканамічнага ладу, а барацьба паміж пануючым і прыгнечаным класамі разглядалася ў якасці рухаючай сілы грамадскага развіцця; вышэйшай праймай гэтай барацьбы лічылася сацыяльная (пралетарская, сацыялістычная) рэвалюцыя.

«Мужыцкая праўда» (*Mužyckaja prauda*) — нелегальная газета. Выдавалася ў выглядзе лістовак на працягу 1862—1863 гг. прадстаўнікамі рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні «чырвоных» у паўстанні 1863—1864 гг. К. Каліноўскім, В. Урублеўскім, Ф. Ражанскім. Выйшла 7 нумароў газеты, якая друкавалася на беларускай мове лацінскім шрыфтам. Большасць матэрыялаў напісаў Каліноўскі пад псеўданімам Яська-гаспадар з-пад Вільні.

Мяжаўрэйскай асёласці — частка тэрыторыі Расійскай імперыі ў 1794—1917 гг., у межах якой дазвалялася сталае пражыванне асобам іўдзейскага веравызнання.

Нацыя — гістарычная супольнасць людзей, для якой характэрныя пражыванне на адной тэрыторыі, устойлівыя эканамічныя сувязі, літаратурная мова, агульныя рысы культуры і псіхалогіі, у тым ліку нацыянальная самасвядомасць і імкненне да ўласнай дзяржаўнасці.

Нацыяналізацыя — пераход, перадача маёмасці (зямлі, прадпрыемстваў, транспарту, банкаў і інш.) з прыватнай уласнасці ў дзяржаўную.

Нацыянальнае пытанне — пытанне аб рэалізацыі права народа на свабоднае, добраахвотнае этнічнае, дзяржаўнае, культурнае самавызначэнне.

Нацыянальная самасвядомасць — сукупнасць ідэй, уяўленняў, перакананняў, ведаў, пачуццяў, у якіх народ асэнсоўвае сябе як нацыю.

«План Агінскага» — праект утварэння аўтаномнага Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Расійскай імперыі, прапанаваны ў 1811 г. расійскаму імператару Аляксандру І Міхалам Клеафасам Агінскім.

Пёлацкі царкоўны сабор — сабор, на якім у 1839 г. было прынята рашэнне пра далучэнне ўніяцкай царквы да Рускай праваслаўнай царквы.

«Пру́скі» шлях развіцця капіталі́зму ў сёльскай гаспада́рцы — спосаб аграрнага гаспадарання пасля адмены прыгоннага права. Пры ім пераход ад феадальных да капіталістычных адносін на вёсцы быў абцяжараны шэрагам перажыткаў старога ладу і перш за ўсё захаваннем буйнога памешчыцкага землеўладання.

«Разбо́р» шляхты — комплекс мерапрыемстваў самадзяржаўя, у выніку якіх большасць дробнай шляхты выключалася з дваранства і пераводзілася ў падатковыя саслоўі.

Рэ́круцкая паві́ннасць — вайсковая павіннасць, уведзеная расійскім урадам у Беларусі пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай. Заклучалася ў тым, што асоб мужчынскага полу — прадстаўнікоў сялянскага і мяшчанскага саслоўяў прызывалі на вайсковую службу ў расійскую армію. У 1874 г. была заменена ўсеагульнай воінскай павіннасцю.

Рэ́форма П. Д. Кісялё́ва — рэформа ў дзяржаўнай вёсцы ў 1840—1857 гг., у ходзе якой было праведзена апісанне дзяржаўных уладанняў, змяняліся павіннасці дзяржаўных сялян і павялічваліся іх зямельныя надзелы. Сяляне казённых маёнткаў пераводзіліся з паншчыны на чынш (грашовы аброк). Спынялася здача казённых маёнткаў у арэнду. Прызнавалася «грамадзянская свабода» дзяржаўных сялян.

Сасло́ўе — грамадская група людзей, якая мае спадчынныя (тыя, што перадаюцца ў спадчыну) правы і абавязкі.

«Тутэйшыя» — саманазва часткі жыхароў Беларусі ў XIX ст.

Філама́ты — тайнае патрыятычнае студэнцкае таварыства ў Віленскім універсітэце ў 1817—1823 гг.

Філарэ́ты — таварыства студэнцкай моладзі ў Вільні ў 1820—1823 гг.

Ху́тар — сельскае паселішча, адасоблены ўчастак зямлі, на які пераносілася сядзіба сяляніна, а таксама сельскагаспадарчы інвентар, неабходны для апрацоўкі зямлі.

Цэ́рквы-«мураўёўкі» — цэрквы, пабудаваныя ў так званым псеўдарускім стылі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX ст. пасля задушэння паўстання 1863—1864 гг. Назва іх паходзіць ад прозвішча віленскага генерал-губернатора М. М. Мураўёва.

Часоваабавязаныя сяля́не — былыя памешчыцкія сяляне, вызваленыя ад прыгоннай залежнасці па ўмовах рэформы 1861 г., але абавязаныя адпрацоўваць ранейшыя павіннасці ў вызначаных дзяржавай памерах да поўнага выкупу зямлі.

Храналагічная табліца

1772, 1793, 1795 гг.	Уключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай
1794 г.	Прыняцце ўказа аб вызначэнні мяжы яўрэйскай аселасці
Чэрвень — снежань 1812 г.	Падзеі Айчынай вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі
1820-я гг.	Будаўніцтва першых фабрык на тэрыторыі Беларусі
1830—1831 гг.	Паўстанне ў Польшчы, Літве і Беларусі
1831 г.	Адмена дзеяння Статута Вялікага Княства Літоўскага ў Віцебскай і Магілёўскай губернях
1839 г.	Полацкі царкоўны сабор і далучэнне ўніятаў да Рускай праваслаўнай царквы
1840 г.	Адмена дзеяння Статута Вялікага Княства Літоўскага ў Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях
1861 г.	Вызваленне памешчыцкіх сялян ад прыгоннай залежнасці
1862—1863 гг.	Выданне «Мужыцкай праўды»
1863—1864 гг.	Паўстанне ў Польшчы, Літве і Беларусі
1884 г.	Утварэнне беларускімі студэнтамі-народнікамі групы «Гоман»
1903 г.	Канчатковае афармленне Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ)
1905—1907 гг.	Падзеі першай расійскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі
18 кастрычніка 1905 г.	Курлоўскі расстрэл
1906 г.	Пачатак сталыпінскай аграрнай рэформы
1906—1915 гг.	Выданне газеты «Наша Ніва»
1911 г.	Увядзенне выбарных земстваў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях
1 жніўня 1914 г.	Пачатак Першай сусветнай вайны. Увядзенне ваеннага становішча на тэрыторыі Беларусі
Люты 1917 г.	Зваржэнне самадзяржаўя ў Расіі ў выніку Лютаўскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі

Сінхранічная табліца

Еўропа	Беларусь	Расія
1772, 1793, 1795 гг. Падзелы Рэчы Паспалітай, далучэнне беларускіх зямель да Расійскай імперыі		
1799—1815 гг. Напалеонаўскія войны	1794 г. Вызначэнне мяжы яўрэйскай аселасці	Чэрвень — снежань 1812 г. Айчынная вайна
	1812 г. Утварэнне Часовага ўрада Вялікага Княства Літоўскага; баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі	
	1817, 1820 гг. Утварэнне таварыстваў філаматаў і філарэтаў	1815 г. Увядзенне Аляксандрам I Канстытуцыі Царства Польскага
	1821—1825 гг. Дзейнасць дзекабрысцкіх арганізацый	
	1821—1829 гг. Нацыянальна- вызваленчы рух у Грэцыі супраць Турцыі	
1825, 1830 гг. Адкрыццё першай у свеце чыгункі ў Англіі і пачатак рэгулярнага руху па ёй		
1830 г. Ліпнёвая буржуазная рэвалюцыя ў Францыі		
1830—1831 гг. Паўстанне ў Польшчы, Літве і Беларусі		
1830—1850-я гг. Чартысцкі рух у Англіі	1831, 1840 гг. Скасаванне дзеяння Статута ВКЛ у беларускіх губернях	1837 г. Будаўніцтва першай чыгункі ў Расіі
	1839 г. Далучэнне ўніятаў да Рускай праваслаўнай царквы	

Еўропа	Беларусь	Расія	
1848—1849 гг. Рэвалюцыі ў Францыі, Італіі, Аўстрыйскай імперыі, Германіі	1840—1850-я гг. Рэформа П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы	1853—1856 гг. Крымская вайна	
	1844—1857 гг. Інвентарная рэформа ў памешчыцкай вёсцы		
	1861 г. Стварэнне адзінага Італьянскага каралеўства	1860—1870-я гг. Буржуазныя рэформы	
		1861 г. Адмена прыгоннага права	
		1862 г. Першая чыгунка ў Беларусі	
1864 г. Стварэнне І Інтэрнацыянала	1862—1863 гг. Выданне «Мужыцкай праўды»		
	1863—1864 гг. Паўстанне ў Польшчы, Літве і Беларусі		
	1863—1864 гг. Скасаванне часоваабавязанага становішча беларускіх сялян		
	1870 г. Завяршэнне аб'яднання Італіі	1870-я гг. Рух рэвалюцыйных народнікаў	
1870—1871 гг. Аб'яднанне германскіх зямель у адзіную дзяржаву. Абвяшчэнне Германскай імперыі			
	1871 г. Парыжская Камуна		
	1882 г. Стварэнне Траістага саюза		
	1884 г. Утварэнне беларускімі студэнтамі-народнікамі групы «Гоман»		

Еўропа	Беларусь	Расія
1889 г. Стварэнне II Інтэрнацыянала		
	1897 г. Утварэнне Бунда	
	1898 г. Абвяшчэнне РСДРП	
	1903 г. Арганізацыйнае афармленне БСГ	1904—1905 гг. Руска-японская вайна
1904—1907 гг. Стварэнне Антанты		1904—1907 гг. Стварэнне Антанты
	1905—1907 гг. Першая буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Расіі	
	1906 г. Пачатак сталыпінскай аграрнай рэформы	
	1906—1915 гг. Выданне газеты «Наша Ніва»	
	1911 г. Увядзенне земстваў у Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай губернях	
	1914—1918 гг. Першая сусветная вайна	
	1915 г. Акупацыя германскімі войскамі заходняй часткі Беларусі	
	Люты 1917 г. Лютаяўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя	
	Сакавік, ліпень 1917 г. З'езды беларускіх нацыянальных арганізацый	

Метадычныя парады

Як працаваць з тэкстам па метадзе ключавога слова

1. Прачытайце тэкст і вызначце ў ім ключавое слова, якое з’яўляецца асноўным паняццем.
2. Знайдзіце ў тэксце або пераўтварыце з іншых слоў два прыметнікі, якія характарызуюць ключавое паняцце.
3. Потым адшукайце ў тэксце або пераўтварыце з іншых слоў тры дзеясловы, якія тлумачаць, што адбылося з ключавым паняццем.
4. Складзіце кароткую фразу (5—7 слоў), якая будзе служыць вывадам па змесце матэрыялу, які вывучаецца.

Як параўноўваць гістарычныя падзеі

1. Правесці параўнанне — гэта значыць знайсці адрозненні і вызначыць падабенства.
2. Вызначце прыметы, па якіх будзеце параўноўваць гістарычныя падзеі, і складзіце план параўнання.
3. Падбярыце факты, якія характарызуюць гістарычныя падзеі па кожным пункце плана, і аформіце параўнанне ў выглядзе табліцы.

Прыметы, па якіх параўноўваюцца падзеі	Гістарычныя падзеі	

4. Зрабіце вывод аб агульных рысах і адрозненнях гістарычных падзей, якія параўноўваюцца.

Як праводзіць доказ

1. Сфармулюйце тэзіс (палажэнне), які будзеце даказваць.
2. Знайдзіце гістарычныя факты, з дапамогай якіх будзеце пацвярджаць тэзіс.
3. Лагічна звяжыце гістарычныя факты з тэзісам, які даказваеце.
4. Праверце, ці існуюць факты, якія могуць супярэчыць вашаму тэзісу. Улічыце іх.

Як тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі (з’явамі)

1. Высветліце, да якога гістарычнага часу належаць гістарычныя падзеі і якую гістарычную з’яву яны адлюстроўваюць.

2. Вызначце прымету, на падставе якой звязваюцца паміж сабой гістарычныя падзеі. У якасці такой прыметы можа быць храналагічная або лагічная паслядоўнасць падзей у грамадска-палітычным, сацыяльна-эканамічным, культурным развіцці.

3. Лагічна звяжыце паміж сабой гістарычныя падзеі, вызначыўшы, якая з абазначаных гістарычных падзей з'яўляецца прычынай, а якая — вынікам.

Як працаваць з гістарычнай картай (картасхемай)

1. Вызначце, якой вучэбнай тэме адпавядае назва карты (картасхемы), які гістарычны час яна ахоплівае, якія гістарычныя падзеі адлюстроўвае.

2. Пакажыце на карце (картасхеме) месцазнаходжанне гістарычнага аб'екта, які вывучаецца, і свайго населенага пункта.

3. Пазнаёмцеся з легендай да карты (картасхемы), дзе тлумачацца ўмоўныя абазначэнні.

4. «Прачытайце» гістарычную карту (картасхему) з дапамогай легенды і адпаведнай вучэбнай інфармацыі ў дапаможніку.

Як працаваць з гістарычнай ілюстрацыяй, якая ўяўляе сабой загадкавую карцінку

1. Вызначце, якая гістарычная падзея ці з'ява адлюстравана на малюнку (ілюстрацыі).

2. Адшукайце элементы ілюстрацыі, якія ўяўляюць сабой парадокс (пэўную неадпаведнасць, супярэчнасць, двухсэнсоўнасць).

3. Растлумачце ўмовы і прычыны, якія прывялі да парадоксу, што адлюстраваны на гістарычнай ілюстрацыі.

4. Выкажыце асабістае стаўленне да гістарычных падзей і іх удзельнікаў, адлюстраваных на ілюстрацыі.

Як ахарактарызаваць ролю гістарычнай асобы

1. Пазнаёмцеся з інфармацыяй аб гістарычнай асобе ў тэксце параграфа.

2. Даведайцеся, у якіх гістарычных умовах сфарміраваліся погляды і перакананні асобы.

3. Якія метады, сродкі выкарыстоўваліся асобай для дасягнення сваіх мэт?

4. Вызначце, якімі былі прычыны ўчынкаў (дзеянняў) гістарычнай асобы.

5. Ахарактарызуйце ўклад, які асоба ўнесла ў гісторыю. Якой яе спадчынай мы карыстаемся ў сучасным жыцці?

6. Прачытайце рэкамендаваную літаратуру пра жыццёвы шлях і дасягненні гістарычнай асобы.

Як правесці ўяўнае інтэрв'ю з гістарычнай асобай

1. Пазнаёмцеся з біяграфіяй (жыццёвым лёсам) гістарычнай асобы.

2. Даведайцеся пра дасягненні гістарычнай асобы ў галіне яе дзейнасці.

3. Вызначце, у чым заключаюцца погляды і перакананні гістарычнай асобы.
4. Звярніце ўвагу на канкрэтныя гістарычныя ўмовы, у якіх адбывалася дзейнасць асобы і якія паўплывалі на яе погляды і вынікі дзейнасці.
5. Пацікаўцеся прычынамі (матывамі) учынкаў (дзеянняў) гістарычнай асобы.
6. Вызначце мэтазгоднасць метадаў ці сродкаў, якія выкарыстоўваліся асобай для дасягнення сваіх мэт.
7. Вызначце тыя эмоцыі (пачуцці), якія перажывала гістарычная асоба.
8. Складзіце пытанні для правядзення ўяўнай размовы з улікам вышэйзгаданых абставін жыцця і дзейнасці гістарычнай асобы.
9. Спрагназуйце магчымыя (верагодныя) адказы на зададзеныя вамі пытанні.

Як мадэляваць свае паводзіны ва ўмоўнай гістарычнай сітуацыі

1. Пазнаёмцеся з жыццёвым шляхам і дасягненнямі гістарычнай асобы.
2. Вызначце, у чым заключаліся погляды і перакананні гістарычнай асобы.
3. Вызначце гістарычныя ўмовы, у якіх адбывалася дзейнасць ці творчасць асобы.
4. Спрагназуйце, якімі маглі б быць вашы погляды і паводзіны ў канкрэтнай гістарычнай сітуацыі.
5. Абгрунтуйце матывы (прычыны) ваших меркаваных учынкаў (дзеянняў).

Раздзел I

- Арлоў, У.* Сны імператара / У. Арлоў. — Мінск, 2003.
- Асіноўскі, С. М.* Поле памяці: постаці і падзеі беларускай мінуўшчыны / С. М. Асіноўскі. — Мінск, 1999.
- Букчін, С.* К мечам рвануліся нашы рукі: док. повести / С. Букчін. — Мінск, 1985.
- Букчін, С.* Последний год Дениса Фонвизина: повесть / С. Букчін. — Мінск, 1981.
- Бутрамееў, У.* Вялікія і славытыя людзі беларускай зямлі / У. Бутрамееў. — Мінск, 1996.
- Верамейчык, С. І.* Міхал Клеафас Агінскі, 1765—1833: продкі, жыццё ў Залессі, нашчадкі (спроба храналогіі) / С. І. Верамейчык. — Мінск, 2008.
- Гісторыя Беларусі (канец XVIII ст. — 1917 г.): кн. для чытання: 8-ы кл.: дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў / аўт.-склад. Н. Я. Новік. — Мінск, 2007 (таксама па раздзеле II).
- Гісторыя Беларусі ў літаратурных вобразах (дакастрычніцкі перыяд) / склад. М. Р. Гнеўка. — Мінск, 1979.
- Грыцкевіч, В.* Шляхі вялі праз Беларусь / В. Грыцкевіч, А. Мальдзіс. — Мінск, 1980.
- Карповіч, Т. А.* Культурнае жыццё Мінска I-й паловы XIX ст. / Т. А. Карповіч. — Мінск, 2007.
- Каханоўскі, Г.* Руплівец нашай старасветчыны: Яўстах Тышкевіч / Г. Каханоўскі, А. Каханоўскі. — Мінск, 1992.
- Клаз, И.* Потомству в пример / И. Клаз. — Мінск, 1978.
- Лукашевич, А. М.* Памятники и памятные места 1812 г. в Беларуси / А. М. Лукашевич. — Мінск, 2012.
- Лютых, А. И.* Крепь: ист. роман / А. И. Лютых. — Мінск, 2012.
- Мазинг, Г.* Березина, год 1812-й / Г. Мазинг, Л. Ерусалимчик. — Мінск, 1991.
- Мальдзіс, А.* Як жылі нашы продкі ў XVIII ст.; Восень пасярод вясны / А. Мальдзіс. — Мінск, 2009.
- Марціновіч, А. А.* Кто мы, адкуль мы...: гіст. эсэ, нарысы: у 3 кн. / А. А. Марціновіч. — Мінск, 2008 (таксама па раздзеле II).
- Межаў, У.* Старадаўняя гравюра / У. Межаў. — Мінск, 1974.
- Мікуліч, Б.* Адвечнае / Б. Мікуліч // Аповесці / Б. Мікуліч. — Мінск, 1985.
- Самусенко, Э. Г.* Беларусь и Отечественная война 1812 года: ист. очерки и эссе / Э. Г. Самусенко. — Мінск, 2012.
- Славытыя імёны Бацькаўшчыны: зб. / рэдкал.: А. Грыцкевіч [і інш.]. — Мінск, 2000. — Вып. 1 (таксама па раздзеле II).
- Тарасаў, К.* Памяць пра легенды: постаці беларускай мінуўшчыны / К. Тарасаў. — Мінск, 1993.
- Цвірка, К.* Зорка філаматаў: нарысы, эсэ / К. Цвірка. — Мінск, 2017.
- Шаблюк, В. У.* Двор у Туганавічах / В. У. Шаблюк. — Мінск, 1996.

Швед, В. Беларускія старонкі гісторыі дзекабрыстаў / В. Швед. — Мінск, 1998.

Шпилевский, П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П. М. Шпилевский. — Минск, 1992.

Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў: у 12 т. — Мінск, 2016. — Т. 5: Гісторыя Беларусі (таксама па раздзеле II).

Якімовіч, А. Адкуль ліха на свеце / А. Якімовіч // Збор твораў: у 3 т. — Мінск, 1978—1980. — Т. 1: Аповесці. — 1978.

Раздзел II

Арлоў, У. Прысуд выканаў невядомы: Ігнат Грынявіцкі / У. Арлоў. — Мінск, 1992.

Богданов, В. По следам Первой мировой войны в Беларуси. Сморгонский район / В. Богданов. — Минск, 2007.

Бондаренко, В. В. Двенадцать подвигов во славу Отечества / В. В. Бондаренко. — Минск, 2013.

Віж, М. Лабірынт / М. Віж. — Мінск, 1991.

Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. — Мінск, 1985. — Т. 3.

Грицкевич, В. П. От Немана к берегам Тихого океана / В. П. Грицкевич. — Минск, 1986.

Гроднеў, М. Пярэдадзень / М. Гроднеў // Што скажуць людзі: аповесці / М. Гроднеў. — Мінск, 1975.

Далідовіч, Г. Гаспадар-камень / Г. Далідовіч. — Мінск, 1987.

Далідовіч, Г. Пабуджаныя / Г. Далідовіч. — Мінск, 1988.

Караткевіч, У. Зброя / У. Караткевіч. — Мінск, 2018.

Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім / У. Караткевіч. — Мінск, 2017.

Кісялёў, Г. Паплечнік Каліноўскага / Г. Кісялёў. — Мінск, 1976.

Маўр, Я. Шлях з цемры / Я. Маўр // Збор твораў: у 4 т. — Мінск, 1975. — Т. 3.

Мехаў, У. Слухаецца справа аб замаху / У. Мехаў. — Мінск, 1972.

Мядзёлка, П. Спежкамi жыцця / П. Мядзёлка. — Мінск, 1974.

Наварыч, А. Літоўскі воўк / А. Наварыч. — Мінск, 2005.

Перкин, Н. Мальчик из местечка / Н. Перкин. — Минск, 1981.

Улашчык, М. Была такая вёска / М. Улашчык. — Мінск, 1989.

Целеш, В. Гарады Беларусі на старых паштоўках / В. Целеш. — Мінск, 2005.

Шамякін, І. Лёс майго земляка / І. Шамякін. — Мінск, 1970.

Шыбека, З. В. Мінск. Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З. В. Шыбека, С. Ф. Шыбека. — Мінск, 1994.

Якімовіч, А. Канец сервіту / А. Якімовіч // Збор твораў: у 3 т. — Мінск, 1978—1980. — Т. 2: Аповесці. — 1979.

Якімовіч, А. Кастусь Каліноўскі: аповесць / А. Якімовіч. — Мінск, 1994.

Уступнае слова	3
Як працаваць з вучэбным дапаможнікам	4
Раздзел I. Беларускія землі ў канцы XVIII — сярэдзіне XIX ст.	7
§ 1. Становішча беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі ў канцы XVIII — пачатку XIX ст.	8
§ 2—3. Беларусь у перыяд Айчыннай вайны 1812 г.	12
§ 4—5. Грамадска-палітычны рух у першай палове XIX ст. Змены ў палітыцы расійскага ўрада	20
§ 6. Канфесійныя адносіны	26
§ 7. Сельская гаспадарка і становішча сялян у першай палове XIX ст.	29
§ 8. Прамысловасць, гандаль, гарады і мястэчкі ў Беларусі ў першай палове XIX ст.	34
§ 9. Адукацыя і навука ў першай палове XIX ст.	39
§ 10. Літаратура і мастацтва ў першай палове XIX ст.	43
§ 11. Абагульненне да раздзела I	49
§ 12. Наш край у канцы XVIII — сярэдзіне XIX ст.	54
Раздзел II. Беларускія землі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.	55
§ 13. Адмена прыгоннага права	56
§ 14. Паўстанне 1863—1864 гг.	59
§ 15. Урадавая палітыка ў Беларусі ў апошнія трэці XIX ст.	66
§ 16. Развіццё капіталістычных адносін у вёсцы пасля адмены прыгоннага права	69
§ 17—18. Прамысловасць і стан гарадоў, развіццё гандлю і транспарту ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.	72
§ 19. Фарміраванне палітычных партый і рухаў	83
§ 20—21. Грамадска-палітычнае становішча ў Беларусі ва ўмовах першай расійскай рэвалюцыі	88
§ 22. Сталыпінскія рэформы і іх ажыццяўленне ў Беларусі	96
§ 23. Умовы і асаблівасці фарміравання беларускай нацыі	101
§ 24. Адукацыя і навука ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.	106
§ 25. Беларускія літаратура і тэатр у 1860-х гг. — пачатку XX ст.	112
§ 26. Жывапіс і архітэктура Беларусі ў 1860-х гг. — пачатку XX ст.	118
§ 27. Падзеі Першай сусветнай вайны на беларускіх землях	124
§ 28. Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у Беларусі. Абвастранне палітычнай сітуацыі ў Беларусі вясной — летам 1917 г.	131
§ 29. Абагульненне да раздзела II	136
§ 30—31. Наш край у другой палове XIX — пачатку XX ст.	142
§ 32. Выніковае абагульненне	143

Заклучнае слова	145
Гістарычны слоўнік	146
Храналагічная табліца	149
Сінхранічная табліца	150
Метадычныя парады	153
Спіс рэкамендаванай літаратуры	156

(Назва ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				

Вучэбнае выданне

Паноў Сяргей Венямінавіч
Марозава Святлана Валянцінаўна
Сосна Уладзімір Аркадзьевіч

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ
КАНЕЦ XVIII — ПАЧАТАК XX ст.

Вучэбны дапаможнік для 8 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Галоўны рэдактар *Н. Г. Шчарбакова*
Рэдактары *В. М. Іваноў, І. В. Летуновіч*
Дызайн вокладкі *Л. І. Мелава*
Тэхнічнае рэдагаванне *І. П. Грышынай*
Камп'ютарная вёрстка *А. Б. Грышына, А. У. Смалюк*
Карэктары *В. Р. Ермаковіч, Н. Б. Кучмель*

Падпісана да друку 10.08.2018. Фармат 70×90 1/16. Папера афсетная № 1.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 11,70+0,29 форз. Ул.-выд. арк. 10,60+0,40 форз. Тыраж 19 880 экз. Заказ 1643.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Издательский центр БГУ